

**ŒEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ VE
MÜLÂZEMET SİSTEMİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Programı**

Yunus KIRMACI

Danışman: Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT

**Temmuz 2020
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmanın yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunduğunu beyan ederim.

İmza:
Yunus KIRMACI

ÖN SÖZ

Osmanlı tarihinde önemli figür olan şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi hakkında bu zamana kadar önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu yapılan çalışmalar onun siyasi kimliği ve 1703 isyanındaki rolü ile sınırlı kalmıştır. İlimiye teşkilatının en üst rütbesi konumunda olan şeyhülislamlık makamında bulunan Feyzullah Efendi'nin, ilmiye teşkilatının işleyişine bir müdahalesinin olup olmadığı çalışmamızın temel sorunsalıdır. Bu sebepten dolayı Osmanlı ilmiye teşkilatının temeli konumunda bulunan mülazemet sisteminin Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlık makamında bulunduğu sürede işleyiş şekli merak edilen konuların başında gelmiştir. Bu çalışma mülazemet sisteminin ana kaynağı olan mülazım ruznamçe defterlerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Çalışma süresince birçok kişinin desteğini aldım. Lisans döneminden başlayarak yüksek lisans döneminde de desteğini benden hiç esirgemeyen, her çıkmaza düştüğümde beni motive ederek bu çalışmanın bitmesine vesile olan danışman hocam Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT'a şükranlarımı sunuyorum. Kendisinin desteği olmasaydı, bu gün bu çalışmanın bitmesi söz konusu dahi olamazdı.

Bu konu üzerinde çalışmaya başladığım ilk günden itibaren tezime dair kaynaklara ulaşma konusunda sıkıntı yaşadığım her anımda, kaynak temin etmemde büyük yardımları dokunan değerli arkadaşım, dostum Tayfun AKGÜN'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Bu çalışma sürecinde, işten fırsat buldukça tezim ile ilgilenmeme izin veren ve desteklerini esirgemeyen Denizli Büyükşehir Belediyesi Kent Konseyi'ndeki çalışma arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca beni hep destekleyen, okumanın bir erdem olduğunu her fırsatta bana söyleyen rahmetli babam Arif KIRMACI ve tüm aileme teşekkür ederim.

Yunus KIRMACI

ÖZET
ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ VE
MÜLAZEMET SİSTEMİ

KIRMACI, Yunus
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Yeniçağ Tarih Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT
Temmuz 2020
IV Bölüm+ 145 Sayfa

Bu çalışmanın iki amacı vardır. İlk amacı Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlık döneminde mülazemet sisteminin işleyişini analiz etmektir. İkinci amacı Feyzullah Efendi'nin sistemin işleyişine müdahale edip etmediğini araştırmaktır. Çalışmanın ana kaynakları 1692-1704 yılları arasında tutulmuş dokuz adet mülazım ruznamçe defteridir.

Tez, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, konunun takdimi, literatür değerlendirmesi ve tezde kullanılacak kaynakların analizi şeklinde alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci bölümde II. Mustafa'nın biyografisi ele alınmıştır. İkinci bölümde II. Mustafa döneminde şeyhülislam Feyzullah Efendi ve kazaskerlerin bulunduğu ilmiye idaresi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde, 1692-1704 yılları arasında mülazemet sisteminin işleyişi açıklanmış, mülazemet yollarının mesleğe girişteki oranları ve ilmiye mesleğine giren mülazım sayıları araştırılmıştır. Dördüncü bölümde ise 1692-1704 yılları arasındaki mülazımların sosyal tabanları incelenerek bu veriler önceki dönemler ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Mustafa, Feyzullah Efendi, Mülazemet Sistemi, Sosyal Taban

ABSTRACT
ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ AND
MÜLÂZEMET SYSTEM

KIRMACI Yunus
M.A. Thesis
History
Early Modern History Programme
Thesis Supervisor: Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT
July 2020
IV Part+ 145 Page

There are two purposes of this study. The first aim is to analyse the functioning of the mülâzemet system during tenure of Feyzullah Efendi as şeyhülislam. The second goal is to examine whether Feyzullah Efendi had intervened in the functioning of system or not. Nine Rûznâmçe registers of kadiasker, kept between 1692 and 1704, constitute the primary sources of the study.

The thesis constitutes of an introduction and four chapters. The introduction part comprise of sub-divisions, including the presentations of the subject, the literature review and an analysis of the sources used in the thesis. In the first chapter, treats the biography of Mustafa II. The second chapter gives, information regarding the ilmiyye profession to which şeyhülislam Feyzullah Efendi and kadiasker were part of during the reign of Mustafa II. Teh third chapter explain the functioning of mülâzemet sistem between 1692 and 1704, and inquires the proportion of mülâzemet paths entry into the ilmiyye profession. The fourth chapter examines teh socila bases of mülâzıms between 1692 and 1704 and compares these data with the previous periods.

Keywords: Mustafa II, Feyzullah Efendi, Mülazemet System, Social Base

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	
ÖZET.....	
ABSTRACT.....	
İÇİNDEKİLER.....	
GRAFİKLER DİZİNİ	
TABLolar DİZİNİ.....	

GİRİŞ.....	1
A. Konunun Takdimi.....	1
B. Kazasker Ruznamçe Defterlerinin Oluşumu ve Türleri.....	6
C. Literatür Değerlendirmesi.....	8
1. İlmiye Çalışmaları.....	8
2. II. Mustafa Dönemi Çalışmaları.....	11
D. Kaynaklar.....	12
1. Vekayinameler- Biyografik Eserler.....	12
2. Kazasker Mülazım Ruznamçeleri.....	13
E. Yöntem.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MUSTAFA VE DÖNEMİ (1695-1703)

1.1. Çocukluğu ve Şehzadelik dönemi.....	16
1.2. Cülusu ve Padişahlık Dönemi.....	18
1.3. II. Mustafa'nın Avusturya Seferleri ve Karlofça Anlaşması.....	19
1.4. Büyük Toprak Kaybı ve Karlofça Anlaşması	24
1.5. Karlofça Sonrası Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ VE İLMİYE BÜROKRASİSİ

2. 1. Şeyhülislam Feyzullah Efendi.....	27
2. 1. 1. İlmîye Kariyeri ve Şeyhülisamlık Dönemi	28
2. 2. 1703 İsyanı.....	37
2. 3. Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FEYZULLAH EFENDİ'NİN ŞEYHÜLİSLAMLIK DÖNEMİNDE MÜLAZEMET SİSTEMİ

3.1. İlmîyeye Giren Mülazım Sayısı	52
3.2. Mülazemet Yollarının Grafıksel Dağılımı.....	54
3.3. Mülazemet Yolları	63
3.3.1 Teşrif.....	63
3.3.2. Muid.....	76
3.3.3. Müstakilen.....	99
3.3.4. Tezkire Hizmeti.....	102
3.3.5. Fetva Eminliğı.....	105
3.3.6. Vefat.....	107
3.3.7. Nevbet.....	109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜLAZIMLARIN SOSYAL TABANI

4.1. 1692-1704 Döneminde Mülazımların Sosyal Tabanı.....	111
SONUÇ.....	130
KAYNAKLAR.....	134
EKLER.....	142
ÖZGEÇMİŞ.....	145

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo1: Tezde Kullanılan Mülazım Ruznamçeleri.....	13
Tablo 2: Rumeli Kazaskerlerinin Listesi.....	43
Tablo 3: Anadolu Kazaskerleri Listesi.....	48
Tablo 4:Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	64
Tablo 5: Mirza Mustafa Efendi (I. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	65
Tablo 6: Erzincani Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	67
Tablo 7: Ebezade Abdullah Efendi Defterinde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	68
Tablo 8: Mirza Mustafa Efendi (II. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	69
Tablo 9: Erzincani Ali Efendi (III. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	71
Tablo 10: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	72
Tablo 11: Dede Mehmet Efendi Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	73
Tablo 12: Abdürrahimzade Yahya Efendi Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri.....	74
Tablo 13: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (I. Dönem) Defterine Göre Muhtelikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	78
Tablo 14: Mirza Mustafa Efendi (I. Dönem) Defterine Göre Muhtelikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	81

Tablo 15: Erzincani Ali Efendi (II. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	83
Tablo 16: Ebezade Abdullah Efendi Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareket Yerleri.....	84
Tablo 17: Mirza Mustafa Efendi (II. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	86
Tablo 18: Erzincani Ali Efendi (III. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	88
Tablo 19: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	90
Tablo 20: Dede Mehmet Efendi Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	93
Tablo 21: Abdürrahimzade Yahya Efendi Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri.....	94

GRAFİKLER DİZİNLERİ

Grafik 1: İncelenen Defterlerdeki Mülazım Sayısı.....	52
Grafik 2: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin İlk kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)......	54
Grafik 3: Mirza Mustafa Efendi'nin İlk Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)......	55
Grafik 4: Erzincani Ali Efendi'nin İkinci Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)......	56
Grafik 5: Ebezade Abdullah Efendi'nin İlk Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)......	57
Grafik 6: Mirza Mustafa Efendi'nin İkinci Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)......	58
Grafik 7: Erzincani Ali Efendi'nin Üçüncü Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)......	59
Grafik 8: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin İkinci kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)......	60
Grafik 9: Dede Mehmet Efendi'nin kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)......	61
Grafik 10: Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)......	62
Grafik 11: 1692-1704 Arasında Tutulan Defterde Teşriften Mülazım Olanların Oranı (%)......	63
Grafik 12: 1692-1704 Yılları Arasında Muid Yolu İle Mülazım Olanlar (%)......	78
Grafik 13: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (I. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	113
Grafik 14: Mirza Mustafa Efendi (I. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	114

Grafik 15: Erzincani Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	115
Grafik 16: Ebezade Abdullah Efendi Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	117
Grafik 17: Mirza Mustafa Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	118
Grafik 18: Erzincani Seyyit Ali Efendi (III. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	119
Grafik 19: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	121
Grafik 20: Dede Mehmet Efendi Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	122
Grafik 21: Abdürrahimzade Yahya Efendi Kayıtlarına Göre Mülazımların Sosyal Tabanı.....	123

KISALTMALAR

A.	Anadolu
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
TDVİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Grf.	Grafik
Haz.	Hazırlayan
H.	Hicri
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
M.	Miladi
MA	Bab-1 Meşihat Arşivi
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
R.	Rumeli
RKR	Rumeli Kazasker Ruznamçesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
TSMA	Topkapı Sarayı Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi
yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

A. Konunun Takdimi

Kelime olarak lüzum mastarından gelen mülazemet, anlam olarak bir yere ya da bir kişiye sıkı sıkıya bağlanmak anlamına gelmektedir.¹ Terim anlamı olarak ise, Osmanlı medreselerinden mezun olmuş talebelerin, bir kadılık ya da müderrislik almak için sıra beklemeleri ve bu bekleyiş sırasında da mesleki tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan faydalanma ile göreve başlamalarını ifade eder. Mülazemetin diğer anlamı da mansıbdaki bulunan ulemanın görev sürelerinin sona ermesinden sonra başkente kazaskerlik divanını takip etmeleridir.²

Osmanlı ilmiye mesleğinin ilk adımı olarak talebeler Hariç ve Dâhil medreselerden mezun olduktan sonra, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerine devam eder ve burayı bitirdikten sonra kendilerine icazet verilirdi. Danışmentler, ilmiyeye girebilmek için, şeyhülislam ve kazaskerin, İstanbul, Edirne, Bursa, Mısır, Şam, Halep, Mekke, Medine ve Bağdat kadıları ile en az Dâhil seviyesindeki müderrislerin derslerine devam etmek zorundadırlar.³ Bu hizmet sonunda hocalarına ayrılan kadro sayılarına göre ilmiye mesleğine girmeye hak kazanırlardı. Uzunçarşılı, devletin erken dönemlerinde hocalara tahsis edilmiş bir kadro olmadığını, medreseyi bitirenlerin doğrudan göreve başladığını söylemektedir.⁴ Zaman içerisinde medrese sayısının artması ve bu doğrultuda mezun talebe sayısının artması neticesinde mülazemet sisteminde kadro esaslı uygulanmaya başlamıştır.

Danışmentlerin mollaların yanında geçirdikleri eğitim sonrasında kendilerine mollalar tarafından tayine hak kazandıklarına dair bir tezkire verilir. Bu tezkire ile danışmend kazaskere başvurur ve kazasker de bu atamaya dair padişaha arzda bulunduktan sonra mülazımlık süreci başlamaktadır. Yasemin Beyazıt, 1586 tarihinde

¹ Mehmet İpşirli, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kazaskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 10-11, s. 222

² Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 28.

³ Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l Ahbar, c. II, Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, (Haz: M. Hüdaî Şentürk), Ankara 2003, s. 71; Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 28.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 2014, s. 55.

yapılan bir atamayı kaynak göstererek atama sürecinde danışmenden İstanbul'da bulunma zorunluluğuna dikkat çekmektedir.⁵

Mülazemet sisteminin ne zaman kurulduğuna dair erken dönem kayıtlarında net bir bilgi yoktur. Devletin kuruluşundan itibaren kurulan medreseler ve buradan mezun olan talebelerin nasıl sisteme dâhil olduklarını veya atama sürecinin işleyişine dair erken döneme ait kayıtlar çok azdır. Erken dönem ulema biyografileri incelendiğinde sisteme dair herhangi bir emare bulunmayışı, sistemin daha sonraki bir dönemde ihtiyaçtan doğmuş olabileceğini ortaya koymuştur.⁶ Nitekim “*Fatih Kanunnamesi*’nde medreseyi bitirmiş talebe için “ *ve ibtida yeni mülazım yirmi akçe medreseye, andan yirmi beş, andan otuz, andan otuz beş, andan kırk, andan kırk beş, andan elli akçeye vasıl olurlar. Elli akça müderris cümle ağaların üstüne oturur. Sahn’a varduktan sonra beş yüz akça kadı olup, andan kadı’asker olurlar*”⁷ denilmesi sistemin Fatih Sultan Mehmet döneminde de var olduğunun işaretidir.⁸ Abdurrahman Atçıl, Fatih Kanunnamesinde yer alan bu bilginin gerçekliğine şüphe ile yaklaşmakta ve mülâzemet teriminin kanunnamenin asıl nüshasında olup olmadığını tartışmaktadır. Atçıl’a göre “*eğer Kanunnamede mülazemet terimi kullanıldıysa bile muhtemelen mevalinin denetimi altındaki mülazemet sisteminden farklı bir uygulamaya*” işaret ettiğini yazmakta⁹ fakat bu farklı uygulamanın detayını vermemektedir.

Sistemin kuruluşu veya ilk olarak ne zaman uygulandığına dair modern tarih yazımında da sorgulanan bir konu olmuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı sistemin ne zaman ortaya çıktığına dair tartışmalara girmeden, Kanuni döneminin önemli simalarından olan Ebussuud Efendi’nin Rumeli Kazaskerliği döneminde düzenlendiğini ifade etmiştir.¹⁰ Mehmet İpşirli, sistemin erken dönemlerden itibaren varlığına işaret

⁵ Yasemin Beyazıt, *age*, s. 29.

⁶ Osmanlı ulema biyografilerine dair en önemli kaynak XVI. asırda yazılmış olan Taşköprülüzade Ahmet Efendi, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakaiku’n Nu’maniyye fi ulemai’d Devlet’i Osmaniiyye*, Haz: Muhammet Hekimoğlu, İstanbul 2019; Yasemin Beyazıt ulema biyografilerini inceleyerek sistemin ortaya çıkışında Fatih döneminde itibaren uygulanan merkezîyetçi politikanın etkisinin olduğunu söylemektedir. Bknz. Y. Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleği*, s. 32.

⁷ Fatih Sultan Mehmet, *Atam Dedem Kanunu Kanunname-i Al-i Osman*, (Haz: Abdülkadir Özcan), İstanbul 2013, s. 11.

⁸ Ercan Alan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülazemet Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, cilt XLIX, İstanbul 2017, s. 91.

⁹ Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Âlimler ve Sultanlar*, Çev: Gürzat Kami, İstanbul 2019, s. 109.

¹⁰ İ.H. Uzunçarşılı, *İlimiye Teşkilatı*, s. 55.

etmiştir.¹¹ Fahri Unan, sistemin Kanuni döneminden itibaren bir zorunluluk olduğunu yazmıştır.¹² Halil İnalçık, kadılık kurumu üzerine yazmış olduğu makalesinde sistemin Ebussuud Efendi tarafından yapılan düzenlemeler neticesinde sistemleştiğini vurgulamıştır.¹³ Yasemin Beyazıt hazırlamış olduğu doktora çalışmasında Mecdi Mehmet Efendi tarafından yazılmış eserlerden faydalanarak sistemin I. Selim (1512-1520) dönemindeki varlığına dikkat çektiği gibi, mülazemet uygulamasının Fatih dönemindeki merkezileşme politikası çerçevesinde uygulandığını vurgulamıştır.¹⁴ Ercan Alan, Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi'nde bulunan II. Beyazıt dönemine ait daha önce İpşirli'nin de varlığına işaret ettiği defteri yayınlamış, bu defterden yola çıkarak sistemin XV. asırdan itibaren varlığına dikkat çekerek, Ebussuud Efendi'nin de sadece var olan sistemdeki aksaklıklardan yola çıkarak sistemi düzenlediğine işaret etmiştir.¹⁵ II. Beyazıt dönemine ait 1485 tarihli mülazemet kayıtları Alan ve Atçıl tarafından yayınlanmış ve sistemin kayıtlarının en erken döneme ait olduğu üzerinde durulmuştur.¹⁶

Ebussuud Efendi, 944 Rebiülevvel/Ağustos-Eylül 1545 tarihinde Rumeli kazaskerliği makamına getirildikten sonra Kanuni tarafından mülazemet sistemini düzenlemekle görevlendirildi. Atai'ye göre Çivizade Muhyiddin Efendi, teamüllere aykırı olarak ecnebi olanları sistemden attığı için Sultan bu durumdan rahatsız olmuş ve Ebussuud Efendi'yi sistemi düzenlemek ile görevlendirmiştir.¹⁷ Atai'de yer alan bu kayıt daha önceden mülazemet sisteminin var olduğu ve Ebussuud Efendi'nin var olan bir sistem üzerinde yeni düzenleme yaptığının kanıtıdır. Ebussuud Efendi'nin sisteme yapmış olduğu en önemli yeniliklerden bir tanesi, ulemanın payesine göre mülazım vermesi ve mülazemet için yeni müstakil bir defter tutma uygulamasıdır. Sisteme getirilen ayrı müstakil bir defter tutma düşüncesi, daha önce bu defterlerin beraber tutulduğunu göstermektedir. Ercan Alan II. Beyazıt dönemine ait bir defter üzerine yapmış olduğu çalışmada, tutulan defterin karmaşık tipolojiye sahip olduğunu ve yeni yapılan düzenleme ile defterin daha da sadeleştiğini söylemektedir. Eski mülazemet

¹¹ Mehmet İpşirli, “ Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, cilt LXI, Ankara 1997, s. 597-699.

¹² Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara 2003, s. 212-213.

¹³ Halil İnalçık, “ Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, *Halil İnalçık Adalet Kitabı*, (Editör Bülent Arı- Selim Aslantaş), İstanbul 2015, s. 133-154.

¹⁴ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleği*, s. 32-33.

¹⁵ E. Alan, “Osmanlı Mülazemet Sistemi”, s. 89-123.

¹⁶ E. Alan, A. Atçıl, *Ulema Defterleri*, s. 35-36

¹⁷ Nev'izade Atayi, *Hada'iku'l Haka'ik fi Tekmileti's Şaka'ik Nev'izade Atayi'nin Şaka'ik Zeyli*, cilt 1, (Haz: Suat Donuk), İstanbul 2017, s. 641.

deFTERinde Rumeli ve Anadolu kayıtları aynı deftere tutulduğu gibi yeni mülazımlar ve munfasıl mülazımlar da aynı deftere kaydedilmiştir.¹⁸

Sistemdeki büyük değişim XVI. yüzyılın ortalarına doğru yapılmıştır. Bu değişime kadar sistem hakkında Abdurrahman Atçıl ve Ercan Alan'ın yapmış olduğu çalışma bize sistemin ilk uygulamaları hakkında bilgiler verir. Bu çalışmada Rumeli kazaskerin tuttuğu kayıtlar ile Anadolu kazaskerin tuttuğu kayıtlar aynı defter içerisinde verildiği gibi, sisteme yeni dâhil olan mülazımlar ile daha önce sisteme girmiş mülazımların aynı defterde yer almıştır. Eski mülazımlar ile sisteme yeni dâhil olmuş mülazımları ayırmak için de deftere ilk kez kaydolanlar için “yeni mülazım” tabiri kullanılmıştır.¹⁹ Ebussuud Efendi'nin sisteme getirdiği yenilik ile Anadolu ve Rumeli kazaskerlik daireleri arasındaki iş bölümünü kesin bir şekilde ayırmış ve sisteme yeni dâhil olmuş mülazımlar için yeni defter tutulması uygulamasını başlatmıştır.

Ebussuud Efendi'nin Rumeli kazaskerliği döneminde mülazemet sisteminin büyük oranda değişmesinden yaklaşık elli üç yıl sonra Nisan 1598 tarihinde geniş kapsamlı bir kanunname yayınlandı. Kanunnamenin kapsamı ve muhtevası dikkatli bir şekilde incelendiğinde sisteme girişte önemli sınırlamalar getirmektedir. Gelen bu sınırlamalar sisteme müdahalenin olduğunu ve sisteme dışarıdan katılımların olduğunu göstermektedir. Dönem kaynaklarında *ecnebi* olarak tanımlanan bu kimseler, ilmiyeye dışarıdan katılanlardır. Koçi Bey, sisteme dışarıdan giren mülazımlardan muzdarip olup, sistemin 1003 (1594) tarihine kadar iyi işlediğini, bu tarihten sonra bozulmaya başladığını ifade etmektedir²⁰. Dönemin bir başka eseri olan *Hırzû'l Mülûk*, özellikle vezirlerin sisteme yoğun bir şekilde müdahale ettiklerini,²¹ devletin yüksek mevkilerinde tanıdığı olmayanların ilmiyeye giremediklerini²² vurgulanmıştır.

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı toplumunda bir dönüşümün ilk emareleri görülmektedir. Uzun süren savaşlar, Amerikan altın ve gümüşünün Osmanlı piyasasını olumsuz etkilemesi, paranın ayarı ile sürekli oynanması, tımar sisteminin kendisini yenileyememesi *erkân-ı erbaa* olarak tanımlanan Osmanlı toplumunu

¹⁸ E. Alan, “Osmanlı Mülazemet Sistemi”, s. 103.

¹⁹ E. Alan, A Atçıl, *Ulema Defterleri*; Ercan Alan, “Osmanlı Mülazemet Sistemi”, s. 93

²⁰ *Koçi Bey Risaleleri*, (Haz: Zuhuri Danişman), İstanbul 2008, s. 47.

²¹ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab, Kitab-ı Mesalihi'l Müslimin ve Menafi'il Mü'minin, Hırzû'l Mülûk*, Ankara 1988, s. 196-197.

²² Y. Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleği*, s. 93.

derinden etkiledi²³. Bu etkiler ulema üzerinde de kendisini gösterdi. 1598 yılında yayınlanan kanunnamenin kapsamı bir hayli geniştir. Kanunnameye göre, bu dönemde ilmiyeye büyük oranda *kanun-ı kadime* aykırı katılımlar olmuştur. Bu katılımlarda şüphesiz en büyük pay, ilmiye zümresinin vergiden muaf olması ve siyasetten katle uğramaması olarak gösterilebilir. Kanunnamenin yayınlanmasından önceki uygulamalara bakılacak olunursa, danışmendlerin mülazemete uygun görülen süreden daha önce sisteme dâhil olmuşlar, *Haremeyn ve Muhteremeyn* olarak tanımlanan Mekke ve Medine medreselerinin dışından sisteme dâhil olunmuş, bazı mevalinin kendisine düşen mülazımdan fazlasını sisteme sokmuş, sisteme yeni girmiş bir mülazımın üç yıldan daha kısa bir zamanda mansıp almış, sisteme ilmiye dışından kimselerin girdiği tespit edilmiş, nevbet dönemi olmamasına rağmen nevbet yoluyla sisteme mülazım alınmıştır.²⁴

Dönem kaynaklarında mülazemet sistemi ile ilgili tartışmaların sistemin ana kaynakları konumunda olan XVII. yüzyıl *Kazasker Ruznamçe Defterine* bakmak faydalı olacaktır. Zira her ne kadar dönem nasihatnamelerinde bir bozulmadan bahsedilse de, ruznamçe defterlerinde kayıtlar yapının devamlılığına işaret etmektedir. Nasihatname yazarlarının şikâyet ettikleri konu, mülazemet sisteminin işleyişi değil zaman zaman bu işleyişe yapılan müdahalelerdir. Devlet, işleyişin devamlılığını korumak ve sistemi belli bir düzene girmesi için kanunnameler yayınlamıştır.

XVII. yüzyıl Osmanlı ilmiye teşkilatı, yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kanunnameler ile düzene sokulmak istenmiş ve devlet bunda da başarılı olmuştur. Zira 1658 yılında yapılan düzenlemeye kadar devlet, 1636 ve 1643 yıllarında olmak üzere 2 kez daha düzenleme yapmıştır. 1658 kanunnamesinden sonra 1715 yılına kadar devletin herhangi bir düzenlemeye gerek duymaması, sistemin bir düzene sokulduğunun kanıtı olarak görülebilir.

II. Mustafa (1695-1703) dönemi mülazemet sistemini konu alan bu çalışma, Rumeli kazaskerleri ruznamçe defterlerine dayanmaktadır. Çalışma alanı olarak bu dönemin seçilmesinde Feyzullah Efendi'nin padişah üzerindeki otoritesi ve ilmiye

²³ Mehmet Öz, devletin geçirmiş olduğu bu buhranlı dönem hakkında detaylı bir çalışma yapmıştır. Dönem kaynaklarını tarayıp analiz ettikten sonra varsayımlarını modern kaynaklar ile karşılaştırmış, Klasik Osmanlı nasihatname geleneğine farklı bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi yorumcuları*, İstanbul 2010.

²⁴ İlmîye Kanunnamesi hakkında geniş bilgi için bkz, Uzunçarşılı, *İlmîye Teşkilatı*, s. 253-256

teşkilatına tesirinin araştırılmak istenmesi etkili olmuştur. Bu zamana kadar gerek Sultan II. Mustafa ve gerekse de Şeyhülislam Feyzullah Efendi üzerine çeşitli monografiler yazılmasına rağmen, dönem ilmiyesi üzerine yapılan çalışmalar nadirdir. İlmiye silki içerisinde yetişmeden, padişah hocalığından gelip ilmiye zümresinin en üst rütbesine yükselen biri olarak Feyzullah Efendi'nin mülazemet sistemine bir müdahalesi olup olmadığı merak konusudur. Dönem kaynaklarına yansıdığı kadarıyla Feyzullah Efendi'nin padişah üzerindeki nüfuzu ve devlet işlerine müdahale etmesi, mülazemet sistemine de müdahale edip etmediği sorusunu akla getirmektedir. 1702 yılına geldiğinde altı yüksek ilmiye makamının Feyzullah Efendi ve onun akrabalarının tahakkümünde olması, aynı yıl içerisinde bacanağı Dede Mehmet Efendi'nin Rumeli kazaskerliğine getirilmesi ve oğullarından Mustafa Efendi'nin de Anadolu kazaskeri olması, şüphesiz ulema arasında tepki ile karşılanmıştır.

Dönemi daha iyi anlayabilmek için, 1695-1703 yıllarında tutulmuş kazasker ruznamçe defterindeki veriler, Sultan II. Mustafa'nın saltanatından önce Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi döneminde 1692-1693 tarihinde tutulmuş ruznamçe defterindeki veriler ile karşılaştırılmıştır. 1703 yılında II. Mustafa'nın hal edilmesiyle devlet kademelerinde büyük değişim yaşanmış, Rumeli kazaskerliği makamına da Abdürrahimzade Yahya Efendi getirilmiştir. Bundan dolayı 1695-1703 arasında tutulmuş kayıtların Feyzullah Efendinin etkisinin kırıldığı bir dönemle karşılaştırılması da elzemdir. II. Mustafa dönemindeki mülazemet defterleri, sistemin işleyişini anlamak için hem müstakil bir şekilde hem de bütüncül olarak tezimizde incelenmiştir.

B. Kazasker Ruznamçe Defterlerinin Oluşumu ve Türleri

Ruzname, Farsça gün anlamına gelen “ruz” ve mektup anlamında olan “name” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Kelimeye küçültme eki eklenerek, küçük defterler anlamına gelen *Ruznamçe* terimi, Osmanlı bürokrasisinde günlük tutulan defterin adıdır.²⁵ Bu defter türleri maliye, toprak ve ilmiye sisteminde kullanılmıştır.

²⁵ Halil Sahillioğlu, “Ruznamçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul 1988, s. 113; Yasemin Beyazıt, “Kazasker Ruznamçelerinde Tipoloji”, *Özer Ergenç'e Armağan*, İstanbul 2013, s. 99; Erhan Afyoncu, “Rûznâmçe”, *TDVİA*, cilt 35, İstanbul 2008, s. 276-277.

XVI. yüzyıl Osmanlı ilmiye kayıtlarında “*ruzname-i hümayun*”²⁶ olarak kullanılan terim, yüzyılın sonunda “*ruznamçe-i hümayun*” olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁷

Ulemanın ilmiyeye giriş ve atama, azil, terfi gibi faaliyetlerin kayıtlı olduğu ruznamçe defterleri kazaskerleri tarafından tutulmaktadır. İlmiye teşkilatı içerisinde yer alan kadı, müftü ve müderrislerin sorumluluğu XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin kontrolünderdi.²⁸ Yüzyılın ortasından itibaren Balkanlar, Karadeniz’in batı kıyıları, Ege ve Akdeniz Rumeli kazaskerliği, Anadolu, Suriye, Irak, Arap Yarımadası ve Mısır’ın kontrolü Anadolu kazaskerliğine verildi.²⁹ İlmiye teşkilatı XVI. yüzyıl boyunca kazaskerlerin kontrolü altındayken, XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislamlık makamının öneminin artmasıyla beraber bu kontrol şeyhülislam makamına bırakılmıştır.³⁰

Anadolu ve Rumeli kazaskerinin XVI. yüzyıldan itibaren idari ve kazai faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmış bu defterlerin,³¹ bir kısmı İstanbul Müftülük Arşivi olarak da bilinen Meşihat Arşivi’nde, bir kısmı da Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. 1979 yılında Cahit Baltacı tarafından, Meşihat Arşivi’nde tespit edilmiştir. Cahit Baltacı’nın tespit edip daha sonra katalogunu çıkarttığı defterlerin, iki yüz elli yedi tanesi Rumeli kazasker ruznamçesi olup, geriye kalan yüz yirmi âdeti de Anadolu kazasker ruznamçesidir.³² İsmail Erünsal’ın Nuruosmaniye Kütüphanesi’ndeki araştırmaları sonucunda tespit etmiş olduğu elli iki adet ruznamçe defterinden büyük çoğunluğunun Anadolu kazaskeri ruznamçe defteri, birkaç tanesinin de Rumeli kazaskeri ruznamçe defteri olduğu tespit edilmiştir.³³

Osmanlı ilmiye teşkilatı bünyesinde bulunan kazaskerlik kurumuna ait üç farklı defter çeşidi bulunmaktadır. Bu defterlerin başında atama defterleri gelmektedir. Kadı, müderris ve müftü atamalarını içerirler. Kazasker tarafından atanacak adayların isimleri Divan-ı Hümayunda padişahın huzurunda okunduktan sonra onay alınır ve daha sonra

²⁶ Y. Beyazıt, “Kazasker Ruznamçelerinde Tipoloji”, s. 99;

²⁷ *Koçi Bey Risaleleri*, s. 47.

²⁸ Mehmet İpşirli “Kazasker”, *TDVİA*, cilt 25, İstanbul 2001, s. 10.

²⁹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleği*, s. 10.

³⁰ Şeyhülislamın değişen rolü için bkz: Yasemin Beyazıt, “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamın Değişen Rolü ve Mülazemet sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıllar)”, *Belleten*, cilt CLXXIII, sayı 267, Ankara 2009, s. 423-442.

³¹ Arif Bilgin, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Kataloğu*, İstanbul 2006, s. 39.

³² Cahit Baltacı, “Kâdiasker Ruznamçeleri’nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, İstanbul 1979, s. 58.

³³ İsmail Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. IV, sayı 3, İstanbul 1980, s. 19-31.

ataması yapılan kadı ve müderrisler bu deftere kaydedilirdi. Aldıkları atama beratlarını ile resmen göreve başlamış olurlardı.³⁴ Bu defterler atanan kişiler ile ilgili bilgiler içermektedir.³⁵

Kazaskerlerin kontrolünde olan bir başka defter türü de imam, müezzin, hatip ve vaizlerin atamalarına ilişkin bilgiler içeren *cihet ruznamçeleridir*. XVII. yüzyıldan itibaren kaza isimlerine göre alfabetik şekilde tutulmaya başlanan bu defterler, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından ayrı bir şekilde tutulmaktadır. Bu kayıt işlemine *hurufat* adı verilmiştir.³⁶

Ruznamçe türlerinden bir diğeri de ilmiye mesleğine yeni girecek olan kişilerin isimlerinin kaydedildiği *mülazım ruznamçe* defteridir. Daha sonra mülazım olmak isteyen adaylar Rumeli kazaskeri tarafından padişaha arz edilir ve padişahın onay alırdı. Ebussuud Efendi'nin Rumeli kazaskerliği dönemine kadar kayıtlar aynı defterde tutulurken bu dönemden sonra mülazım kayıtları için ayrı bir defter tutulmaya başlanmıştır. Medreseyi yeni bitirmiş danişmend adı verilen kişiler intisap ettiği hocasının talebi üzerine mesleğe girmeye hak kazanarak *mülazım* olurdu. Bu işlemin ardından mülazım olanlar, isimlerini ve mülazemet yollarını atama ruznamçelerinden farklı bir deftere kaydettirirdi.³⁷ Bu tezde veri kaynağı olarak mülazım ruznamçeleri kullanılmıştır.

Mülazım ruznamçeleri olarak bilinen defterlere literatürde “*rüzname-i hümayun*” yada “*defter-i mülâzımın*” şeklinde de adlandırılmaktadır.³⁸ Rumeli kazaskerleri tarafından tutunla bu defterlerde medreseyi bitirmiş ve ilmiye mesleğine yeni girecek olan danişmendlerin isimleri kayıtlıdır. Bu gün bu defterler, Meşihat arşivi ve Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

C. Literatür Değerlendirmesi

1. İlmiye Çalışmaları

Osmanlı ilmiye teşkilatı ve onun bürokratik yapısının temelinde mülazemet sistemi yer almasına rağmen ilmiyeyi konu alan çalışmalar mülazemet konusunda kısır ve yetersiz kalmışlardır. Yayınlanan eserler yahut müstakil çalışmalar daha çok üst

³⁴ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 10-11.

³⁵ Y. Beyazıt, “Kazasker Ruznamçelerinde Tipoloji”, s. 107.

³⁶ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 15.

³⁷ Y. Beyazıt, “Kazasker Ruznamçelerinde Tipoloji”, s. 103-104; Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 14-15.

³⁸ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği* s. 14.

rütbeli ulema ile sınırlı kalmıştır. Yakın zamanda yayınlanan monografik eserler ya da tezlerde mülazemet konusu işlenmiş sistemin yapısı açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı ilmiye mesleği üzerine yazılmış en önemli çalışma konumunda bulunan İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kaleme alınan *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* adlı eser, ilmiye teşkilatının tamamı hakkında bilgiler içermektedir. Eserde mülazemet sisteminde ayrı bir başlık açılmış, sistemin işleyişi, geçirmiş olduğu değişim üzerinde durulmuştur. İçerisinde yayınlanmış kanunnamelerin bulunması, eseri daha değerli kılmaktadır.³⁹ Halil İncılık tarafından kaleme alınan ”*Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık*” adlı çalışma her ne kadar mülazemet sistemini doğrudan konu edinmese de ruznamçe defterlerinin kullanılması açısından önemlidir.⁴⁰

Osmanlı ilmiyesi üzerine çalışmış ve bu konuda değerli eserler veren kişilerin başında Mehmet İpşirli gelmektedir. İpşirli tarafından kaleme alınan “ *Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)*”⁴¹ adlı çalışma genel itibarıyla kazaskerlik kurumunun ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde odaklanmış olsa da eserin içerisinde mülazemet sistemine de ayrı bir başlık ayrılmıştır. İpşirli’nin kaleme aldığı bir başka çalışma, “ *Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet sisteminin Önemi ve Rumeli Kazaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları*”⁴² adlı makalesidir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için yazmış olduğu “ *Mülazemet*” maddesinde sistemin ana hatlarının anlaşılması için önemli bir kaynaktır.⁴³

Yasemin Beyazıt, XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait ruznamçe kayıtlarını kullanarak yazmış olduğu *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* adlı çalışmasında mülazemet sisteminin klasik dönemde işleyişini anlatmakta, ayrıca ilmiye mensuplarının istihdamı üzerinde durmaktadır.⁴⁴ “ *Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamın Değişen Rolü ve Mülazemet sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*” adlı eserinde mülazemet sisteminin geçirmiş olduğu değişimin üstünde durduğu gibi, şeyhülislamın da zaman içerisinde sistem üzerinde hâkimiyet kurduğunu anlatmaktadır.⁴⁵ 1598 tarihli kanunnamenin mülazemet sistemi üzerindeki etkisini anlattığı “ *Efforts to Reform Entry into the Ottoman İlmiye Career towards the End of the 16th Century: The 1598*

³⁹ İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, Ankara 2014.

⁴⁰ H. İncılık, ” Kazasker Ruznamçe”, s. 133-154.

⁴¹ M. İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik, s. 597-699.

⁴² M. İpşirli, ” Rumeli Kazaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”, s. 221-231.

⁴³ Mehmet İpşirli, “ Mülazemet”, *TDVİA*, cilt 31, İstanbul 2006, s. 537-539.

⁴⁴ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*.

⁴⁵ Y.Beyazıt, “Şeyhülislamın Değişen Rolü, s. 423-442.

Ottoman İlmîyye Kanûnnâme”⁴⁶ adı çalışması İpşirli’nin “ *Osmanlı İlmîyye Teşkilatında Mülazemet sisteminin Önemi ve Rumeli Kazaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları*” makalesinden daha geniş kapsamlı olup 1598 yılında yayınlanmış kanunnamenin sistem üzerindeki etkisini anlamamız bakımından değerlidir.

Kazasker ruznamçe defterleri kullanılarak son dönemde yapılmış tezlerde hatırı sayılır bir artış görülmektedir. Bunların ilki Esra Evsen tarafından hazırlandı. Çalışma, XVIII. yüzyılın başlarından yüzyılın sonuna kadar tutulmuş sekiz defter üzerinden yapılmıştır.⁴⁷ Hacer Yetim geç döneme ait mülazemet kayıtlarını içeren *1217-1224 Tarihli Mülazemet Defteri ve Mülazemet Sistemi* adlı tezi ile bize XIX yüzyılın başında sisteme dair bilgiler vermektedir.⁴⁸

Ercan Alan tarafından hazırlanan *Kazasker Ruznamçelerine göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi* adlı doktora tezi, XVII. yüzyılda çıkarılan kanunnameler ve mülazemet sisteminin düzenlenmesi için çıkarılan düzenlemeleri aktardığı gibi XVII. yüzyılda kadılık kurumunun önemine de dikkat çekmektedir.⁴⁹ Topkapı Sarayı Arşivi’nde bulunan 1506 yılına ait en eski mülazemet defteri üzerine yaptığı “ *Yeni Bir Belgeye göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülazemet Sistemi*” adlı çalışmasında Alan, defterin ilk örneklerinden bir tanesini tanıtmıştır.⁵⁰ Abdurrahman Atçıl ve Ercan Alan *Erken Dönem Osmanlı İlmîyye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri* adlı çalışmalarında Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan ulema defterlerini yayınlamışlardır.⁵¹

Cihan Cengiz *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîyye Kânunnâmeleri ve Mülazemet Sistemi* adlı tezinde 1636, 1643 ve 1658 yıllarında yayınlanmış kanunnameleri ele alarak kanunnamelerden önce ve sonra tutulmuş kayıtlar incelemiş,

⁴⁶ Yasemin Beyazıt, “Efforts to Reform Entry Into The Ottoman İlmîyye Career Towards The End Of The 16Th Century: The 1598 Ottoman İlmîyye Kanûnnâme”, *Turcica*, Volume 44, 2013.

⁴⁷ Esra Evsen, *Osmanlı İlmîyye Teşkilatında Mülazemet sistemi (XVIII. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü İlahiyat ana bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

⁴⁸ Hacer Yetim, *1217-1224 Tarihli Mülazemet Defteri ve Mülazemet Sistemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü İlahiyat ana bilim Dalı İslam Tarihi bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

⁴⁹ Ercan Alan, *Kazasker Ruznamçelerine göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

⁵⁰ Ercan Alan, “Osmanlı Mülazemet Sistemi”, s. 89-124.

⁵¹ E. Alan, A. Atçıl, *Ulema Defterleri*, Ankara 2018.

kanunnamelerin mülazemet sistemine etkisini tartışmıştır.⁵² Tacettin Demirel *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülazemet Sistemi* adlı çalışmasında 1715 yılında yayınlanan kanunnamenin sisteme etkisi üzerinde durmuştur.⁵³

2. II. Mustafa Dönemi Çalışmaları

Sabra Follet Meservey 1965 yılında *Fezullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam* adlı doktora tezi, hala bu alanda özgünlüğünü korumaktadır. Meservey çalışmasında Fezullah Efendi'nin 1703 isyanında payının olmadığını, isyanın nedeninin 1683 II. Viyana kuşatmasından itibaren devletin içine düştüğü mali bunalımın olduğunu, Fezullah Efendi'nin isyanın tek nedeni olmadığını söylemektedir.⁵⁴ Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın yazmış olduğu *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı* adlı çalışması, vuku bulan isyan ile ilgili en geniş eser olup, isyanı tüm yönleri ile dönemin kaynaklarını da kullanarak okuyucuya sunmuştur.⁵⁵

Uğur Kurtaran II. Mustafa'nın biyografisi dönemin anlaşılması bakımından son derece önemli bir eser hüviyetindedir. Eserde hem dönem kaynakları hem de zengin bir arşiv malzemesi kullanılmıştır.⁵⁶

D. Kaynaklar

1. Vakayinameler ve Biyografik Eserler

II. Mustafa dönemin en önemli kaynaklarının başında *Tarih-i Raşid ve Zeyli*⁵⁷ gelmektedir. Eserin yazarı Raşid Mehmet Efendi, vakanüvislik, kadılık, elçilik ve son olarak Anadolu kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1660-1722 yıllarını kapsayan eserin başlıca kaynakları, yazarın bizzat duydukları, gördükleri ve dönemin belgeleri ile vakayinamelerdir.⁵⁸ Dönemin diğer kaynağı Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından

⁵² Cihan Cengiz, *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kanunnameleri ve Mülazemet sistemi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Programı, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019.

⁵³ Tacettin Demirel, *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülazemet Sistemi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Programı, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019.

⁵⁴ Sabra Follet Meservey, *Fezullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, Princeton University 1966.

⁵⁵ Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Ankara 2011.

⁵⁶ Uğur Kurtaran, *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*, Ankara 2017.

⁵⁷ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, (Haz: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer) İstanbul 2013.

⁵⁸ Fatih Günay, "Raşid Mehmed Efendi", *TDVİA*, cilt 34, İstanbul 207, s. 463-465.

kaleme alınan *Nusretnâme*⁵⁹ adlı eserdir. 1695 yılında tahta geçen II. Mustafa, daha şehzadelik yıllarından tanıdığı ve tarih kitabı yazdığını bildiği Mehmet Ağa'yı kendi padişahlığı dönemindeki yaşanan olayları yazmak ile görevlendirmiştir. Müellif bizzat II. Mustafa dönemindeki tüm seferlere katılmış ve gördüklerini kaydetmiştir.⁶⁰ Eser II. Mustafa'nın tahta geçtiği 1695 tarihinde başlayıp 1721 yılındaki Niş Vakası ile son bulmaktadır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından kaleme alınan *Zübde-i Vekayiât* adlı eser, 1656-1704 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın defterdar olması dönemin ekonomik olaylarına bakış açısını güçlendirmektedir. 1703 isyanının nedenlerini ekonomik olarak görmekte ve Feyzullah Efendi'yi suçlamaktadır.⁶¹ Dönemin bir başka eseri de *Anonim Osmanlı Tarihi* adlı eserdir. Müellifinin Rami Mehmet Paşa'ya yakın biri olduğu tahmin edilen eser, 1688-1704 arasındaki olayları detaylı bir şekilde anlatmaktadır.⁶² Naima Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan *Ravzatü'l Hüseyin fi Hulasati Ahbari'l-Hafikayn* kısaca *Tarihi Naima* olarak bilinen eserin dördüncü cildinde 1703 isyanı detaylı bir şekilde kaleme alınmıştır. 1703 yılında meydana gelen isyanın nedenini geleneğin suiistimali olarak veren Naima Efendi, geleneğe aykırı davranan Feyzullah Efendi'yi suçlamakta ve isyanı da *Feyzullah Efendi Vakası* olarak adlandırmaktadır.⁶³

Dönemin diğer önemli kaynak grubu biyografik eserlerdir. Nev'îzâde Âtai'nin *Hadâîk'ul Hakaik* adlı eserin zeyli olan, Şeyhi Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan *Vekayi'ul Fudala* adlı eser bahsedilen dönem ulema biyografileri açısından önemli bir eserdir. 1632-1731 yıllarındaki Osmanlı ulemasının biyografilerini kapsamaktadır.⁶⁴

⁵⁹ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname İnceleme- Metin (1106-1133/ 1695-1721)*, Haz: Mehmet Topal, Ankara 2018.

⁶⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname İnceleme- Metin (1106-1133/ 1695-1721)*, s. 23.

⁶¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât: Tahlil ve Metin (1066-1116/ 1656-1704)*, Haz: Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

⁶² *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/ 1688-1704)*, Haz: Abdülkadir Özcan, Ankara 2000.

⁶³ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 4, Haz: Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

⁶⁴ Eser iki kez yayınlanmıştır. Biz çalışmamızda iki yayını da kullandık. Şeyhi Mehmet Efendi, *Vekayi'ul Fuzala: Şeyhi'nin Şaka'ik Zeyli*, Haz: Ramazan Ekinci, Ankara 2018; Şeyhi Mehmet Efendi, *Vekayi'ul Fuzala: Şeyhi'nin Şaka'ik Zeyli*, Haz: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

2. Kazasker Mülazım Ruznamçeleri

II. Mustafa (1695-1703) dönemini konu alan çalışmamızda dokuz adet Rumeli kazasker ruznamçe defteri kullanılmıştır. Bu defterlerden yedi tanesi II. Mustafa'nın saltanat yıllarında tutulmuş defterler olup, geriye kalan iki defterden bir tanesi II. Mustafa'nın saltanatından önce Paşmakçızade Nakip Seyyid Ali Efendi'nin kazaskerliği döneminde (1692-1693) tutulmuş kayıtları içerir. Son defter ise II. Mustafa'nın saltanatından hemen sonra Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin (1703-1704) kazaskerliği dönemindeki kayıtları içermektedir. II. Mustafa dönemindeki kayıtların, hem Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin defteri ile hem de Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin defteri ile karşılaştırılması önem arz etmektedir.

Tablo 1: Tezde Kullanılan Mülazım Ruznamçeleri

Rumeli Kazaskeri	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi
Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi	Şaban 1103 (Nisan /Mayıs 1692)	Rebiülevvel 1104 (Kasım/Aralık 1692)
Mirza Mustafa Efendi (I. Dönem)	Şaban 1106 (Mart/Nisan 1695)	Recep 1107 (Şubat/Mart 1696)
Erzincani Ali Efendi (II. Dönem)	Recep 1107 (Şubat/Mart 1696)	Şaban 1108 (Şubat /Mart 1697)
Ebezade Abdullah Efendi	Şaban 1108 (Şubat /Mart 1697)	Şaban 1109 (Şubat/Mart 1698)
Mirza Mustafa Efendi (II. Dönem)	Şaban 1109 (Şubat/Mart 1698)	Zilhice 1110 (Mayıs/Haziran 1699)
Erzincani Ali Efendi (III. Dönem)	Zilhice 1110 (Mayıs/Haziran 1699)	Cemazielahir 1112 (Kasım/Aralık 1700)
Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi (II. Dönem)	Cemazielahir 1112 (Kasım/Aralık 1700)	Muharrem 1113 (Haziran/Temmuz 1701)
Dede Mehmet Efendi	Muharrem 1113 (Haziran/Temmuz 1701)	Rebiülevvel 1115 (Temmuz/Ağustos 1703)
Abdürrahimzade Yahya Efendi	Recep 1115 (Kasım/Aralık 1703)	Rebiülahir 1116 (Ağustos 1704)

Yukarıdaki tabloda tezde kullanılan defterlerin hangi kazasker döneminde tutulduğu ve hangi tarihleri kapsadığı belirtilmektedir. Aşağıda defterlerin tanıtımı yapılacaktır.

Defter, Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'ye ait olup defterin ilk sayfasındaki bilgide Nakip Seyyit Ali Efendi ibaresi bulunmaktadır. Şaban 1103-Rebiülevvel 1104 (Nisan/Mayıs 1692-Kasım/Aralık 1692) ve Cemazielahir 1112-Muharrem 1113 (Kasım/Aralık 1700-Haziran/Temmuz 1701) tarihlerinde olmak üzere iki Rumeli kazaskerlik makamında bulunmuştur. İlk döneminde ait defterde 287 mülazım kayıtlı olup, bu dönem II. Ahmet'in saltanatı dönemine denk gelmektedir. İkinci kazaskerlik döneminde ise 119 kişinin ismi defterde kayıtlıdır. Defterin tamamı göz önüne alındığında toplam 406 mülazımın ismi kayıtlıdır. Defter toplam 19 sayfa olup, defterdeki mühürde Mehmet Ali ismi yer almaktadır.⁶⁵

Defter Mirza Mustafa Efendi'ye ait olup, Mirza Efendi'nin Rumeli kazaskerlik makamında bulunduğu üç dönemde tutulmuştur. Şaban 1106-Recep 1107 (Mart/Nisan 1695-Şubat/Mart 1696) döneminde 153 mülazım ve Şaban 1109-Zilhicce 1110 (Şubat/Mart 1698-Mayıs/Haziran 1699) döneminde ise 304 mülazım kayıtlıdır. Mirza Mustafa Efendi'nin Recep 1120 yılında üçüncü kez geldiği kazaskerlik dönemi değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Defterin tamamı 16 sayfa olmasına rağmen ilk iki dönemi defterin ilk 11 sayfasının oluşturmaktadır. Defterdeki mühürde Mustafa ismi yer almaktadır.⁶⁶

Erzincani Ali Efendi'nin döneminde tutulmuş defterdir. Ali Efendi'nin üç kez geldiği Rumeli kazaskerlik görevi süresince tutulmuş kayıtları içermektedir. Ali Efendi'nin Eylül 1691-Ağustos 1692 arasındaki ilk Rumeli kazaskerlik dönemi değerlendirmeye tabi tutulmayıp ikinci ve üçüncü kazaskerlik dönemindeki kayıtlar değerlendirilmiştir. Recep 1107-Şaban 1108 (Şubat/Mart 1696-Şubat/Mart 1697) aralığındaki görevi boyunca 219 kişi deftere kayıt edilmiştir. Zilhice 1110-Cemazielahir 1112 (Mayıs/Haziran 1699-Kasım/Aralık 1700) arasında bulunduğu kazaskerlik görevi boyunca 106 kişi kayıt edilmiştir. İkinci ve üçüncü döneminde toplam kayıtlı bulunan mülazım sayısı 325 kişidir.⁶⁷

⁶⁵ RKR, 232/55.

⁶⁶ RKR, 234/57.

⁶⁷ RKR, 231/54.

Defter Ebezade Abdullah Efendi'ye ait olup Şaban 1108- Şaban 1109 (Şubat/Mart 1697-Şubat/Mart 1698) ve Safer 1117-Rebiülahir 1120 (Mayıs/Haziran 1705-Haziran/ Temmuz 1708) olmak üzere iki dönemi kapsamaktadır. Defterin tamamı 15 sayfa olup, Ebezade Abdullah Efendi'nin ilk dönemi defterin ilk yedi sayfasını oluşturmaktadır. Abdullah Efendi'nin ilk döneminde 127 mülazım kaydı mevcuttur. Defterdeki mühürde Abdullah ismi okunmaktadır.⁶⁸

Dede Mehmet Efendi'nin defteri olup Muharrem 1113-Rebiülevvel 1115 (Haziran/ Temmuz 1701- Temmuz 1703) döneminde tutulmuştur. Defter toplam 7 sayfa olup defterde 74 mülazımın ismi kayıtlıdır. Defter II. Mustafa'nın saltanatı döneminde tutulmuş son defterdir. Cahid Baltacı defterde Dede Efendi'nin mührü olduğunu yazmasına rağmen⁶⁹ defterde mühür olmayıp, defterin ilk sayfasında "Dede Efendi'nin defteridir" ibaresi yer almaktadır.⁷⁰

Defter Abdürrahimzade Yahya Efendi ait olup Recep 1115-Rebiülahir1116 (25 Kasım 1703-Eylül 1704) yıllarını kapsamaktadır. Dokuz aylık dönemde 106 mülazım kayıt edilmiştir. Defter 7 sayfadır yer alan mühürde Yahya ismi yer almaktadır.⁷¹ Defter II. Mustafa'nın saltanatından sonra tutulan ilk defterdir.

E.Yöntem

Osmanlı ilmiye teşkilatının temel kaynakları konumunda bulunan mülazım ruznamçe defterleri bu çalışmanın temel kaynaklarıdır. Çalışmamızda istifade edilecek 1695-1703 yılları arasını kapsayan yedi adet ruznamçe defteri ile bu tarih aralığından önce 1692 ve 1703-1704 yıllarında olmak üzere toplam dokuz defter üzerinde çalışılmıştır. Bu defterlerin transkripsiyonu yapıldıktan sonra elde edilen veriler tablolaştırılmıştır. Tüm defterlerin verileri girildikten sonra elde edilen bilgiler dâhilinde grafikler oluşturulmuştur.

⁶⁸ RKR, 235/58.

⁶⁹ Cahid Baltacı, "Kadıasker Ruznamçeleri", s. 72

⁷⁰ RKR, 236/59, s. 1.

⁷¹ RKR, 239/62.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MUSTAFA VE DÖNEMİ (1695-1703)

1.1. Çocukluğu ve Şehzadelik Dönemi

Ordunun başında sefere çıkan son padişah ve Osmanlı devletinin yirmi ikinci padişahı II. Mustafa hicri 8 Zilkade 1074 (2 Haziran 1664) tarihinde Edirne sarayında doğdu.⁷² Annesi Emetullah Rabia Sultan'dır. Doğumu münasebetiyle Edirne'de tüm devlet ricalinin katılımıyla yedi gün yedi gece şenlik düzenlenmiştir. Dönemin kaynaklarından olan Raşid bu şenlikleri şöyle anlatır:

Karargâh-ı saltanat olan dârü'l meymene-i Edirne'de sulb-i pâk-ı şehriyârîden mâh-ı zilkadenin sekizinci selâsâ günü bir şehzâde-i cevân- baht-ı kerîmü'l- vücûd pîraye- bahş-ı evreng-i şuhûd olup Sultân Mustafa ismiyle tesmiye ve ol nev-nihâl-i hadîka-i saltanat sikâye-i nâz u na'îm ile terbiye buyrulmağın, bu haber-i meserret- eseri işâ't u îlan için bi'l cümle memalik-i mahrûsada yedi gün yedi gece donanma olmak üzere fermân ve edâ-yı tehniyetü'l kudüm-ı velâdet için dâ'vet birle çehresâ-yı makdem-i saltanatolan Şeyhülislam Minkarîzâde Yahya Efendi ve Rikâb-ı hümâyun kâimmakâmı Mustafa Paşa hazerâtına avâtîf-ı aliyye-i mülûkânedden birer semmûr kürk ilbâs u ihsân olundu.⁷³

Beş yaşına girdiğinde ilk eğitimini babasının da hocası olan Mehmet Vani Efendi'den almış, daha sonra Vani Efendi'nin tavsiyesi üzerine Seyyit Feyzullah Efendi'nin talebesi olmuştur. Henüz sekiz yaşındayken 1672 yılında babası ile Lehistan seferine katılmış, ordu ile Babadağ'a kadar gitmiştir.⁷⁴ On iki yaşına girdiğinde 1675 yılında kardeşi şehzade Ahmet ile birlikte Edirne'de düzenlenen şenlik ile sünnet edilmiştir.⁷⁵

Mustafa şehzadelik döneminde iyi bir eğitim almış ve hocası Feyzullah Efendi'ye derin bir muhabbet duymuştur. Aynı şekilde Feyzullah Efendi de talebesinin iyi bir eğitim alması için çok çaba göstermiş ve nitekim bu çabalarından dolayı IV. Mehmet tarafından ödüllendirilmiştir.

IV. Mehmet'in hal'i sonrasında devlet adamları tarafından tahta aday olarak gösterilmiş olsa da, bu kabul edilmemiş ve en büyük şehzade Süleyman (1687-1691)

⁷² *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, s. 49; *Zübde-i Vekayiat*, s. 255; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi*, (Haz: Fahri Çetin Derin), İstanbul 2009, s. 109; Abdülkadir Özcan, doğum tarihini 5 Haziran 1664 olarak verse de bu doğru değildir. Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- III*, İstanbul 2018, s. 115.

⁷³ *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, s. 49.

⁷⁴ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 115.

⁷⁵ Nutku Özdemir, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara 1987, s. 75.

tahta geçmiştir. Süleyman'ın tahta çıkmasıyla ile beraber şehzadeler Ahmet ve Mustafa Topkapı sarayında bulunan şimşirlik dairesine kapatılmış fakat burada uzun süre kalmamışlardır. İki şehzadenin bu dairede ne kadar kaldıkları belli olmamak ile beraber, şehzade Mustafa'nın ne zaman bu daireden çıkartıldığı ve Edirne'ye gönderildiği belli değildir.⁷⁶ Bu tarihten sonra tahta geçeceği 1695 yılına kadar Edirne'de ikamet eden Şehzade Mustafa, serbest bir hayat yaşamış ve bu dönemde kendini padişahlığa hazırlamıştır. Şehzade Mustafa'nın kendinden önceki şehzadelere nazaran serbest yaşamasında II. Süleyman ve II. Ahmet'in etkileri büyüktür. Zira iki padişah da şehzadelik yıllarında uzun süre şimşirlik dairesinde kalmışlar ve burada bulunmanın zorluklarını iyi bildiklerinden Şehzade Mustafa'nın bu zorluklara maruz kalmasını istememişlerdir.⁷⁷

II. Süleyman'ın 1691 ölümü üzerine şehzade Mustafa'nın tahta geçmesi gündeme geldi. Sadrazam Köprülüzade Mustafa Paşa'nın tercihi üzerine II. Ahmet padişah oldu. Ahmet'in padişahlığına dair Uzunçarşılı'da yer alan bilgiler ilginçtir. Buna göre Köprülüzade Mustafa Paşa, IV. Mehmet'i sevmediğinden onu hal eden grubun içinde yer almış, IV. Mehmet'in oğlu Mustafa'nın padişah olması durumundan kendisinden intikam alacağından çekindiğinden dolayı II. Ahmet'in padişahlığını tercih ettiğini yazmaktadır.⁷⁸ Her ne kadar II. Ahmet tahta geçmiş olsa da Şehzade Mustafa'nın padişah olmasını isteyenlerin faaliyetleri de devam etmekteydi. Bunların başında eski Trablusşam Beylerbeyi Benli Hasan Paşa gelmekteydi. Hasan Paşa'nın II. Ahmet'i tahttan indirip yerine Mustafa'yı geçirme planı sonuç vermedi. Bu girişimden dolayı yirmiden fazla devlet adamının sürgününe ve idamına karar verildi.⁷⁹ Netice itibari ile Mustafa şehzadelik döneminde iki kez tahta geçmenin eşliğinden dönmüş olsa da 1695 yılını beklemek zorunda kaldı.

⁷⁶ U. Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 46.

⁷⁷ U. Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 49.

⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım, II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Ankara 2011, s. 532.

⁷⁹ *Zübde-i Vekayiat*, s. 502-503; A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 116; U. Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 49; *Tarih-i Raşid*, s. 473; Murathan Küçükali, *II. Mustafa Döneminde Ceyb-i Hümayun Hazinesi Masrafları*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 12.

1.2. Cülusu ve Padişahlık Dönemi

Sultan II. Ahmet (1691-1695) uzun süren siroz hastalığının sonucunda 7 Şubat 1695 tarihinde Edirne’de vefat etti. Vefat haberi sadrazam Sürmeli Ali Paşa’ya iletildiğinde, paşa divan toplantısındaydı. Ali Paşa toplantıdan hızlı bir şekilde çıkıp kendi sarayına gitti. Amcasının ölümünden haberdar olan Şehzade Mustafa sadrazamı birkaç kez saraya çağırmış olsa da⁸⁰ sadrazamın gelmek istememesi, onun padişah olarak Mustafa’yı istemediği olarak yorumlanmıştır. Nitekim Abdülkadir Özcan, Sürmeli Ali Paşa’nın tahtı Ahmet’in oğlu şehzade İbrahim’e bırakmak istediğini vurgulamaktadır.⁸¹ Sadrazamın uzun süre gelmemesi üzerine sadrazam ve şeyhülislamın gelmesi beklenmeden Edirne Sarayı’ndaki orta kapıya taht kurularak cülusu gerçekleştirildi.⁸²

Sultan Mustafa tahta geçtikten sonra birkaç gün Edirne’de kaldı ve sonra İstanbul’a geldi. Tahta geçtikten sonraki ilk işi de yayınladığı bir hatt-ı hümayun ile babası IV. Mehmet’ten kendisine kadar tüm padişahları eleştirerek, kendisinin sarayda zevk ve sefa içinde yaşamayacağını vurgulamıştır.⁸³ Şehzadeliği döneminden itibaren serbest bir hayat süren Mustafa, kendinden önceki şehzadeler gibi kafeste kalmamış ve kendisine örnek olarak atası Sultan Süleyman’ı seçmiştir. Onun gibi gazi padişah olma fikri; muhtemelen daha şehzadeliği döneminde kendisine aşılansmış, padişah olduktan sonra Sadrazam Sürmeli Ali Paşa’yı yanına çağırıp kendisine sefere ordunun başında çıkacağını söylemesi⁸⁴ bunun göstergesidir. 1682 yılından II. Viyana Kuşatması başlayan ve devleti batıda sürekli mağlubiyet ile toprak kayıplarına sürükleyen süreci bitirmek isteyen II. Mustafa’nın isteği doğrultusunda padişahın bizzat ordunun başında sefere çıkma fikri devlet erkânı tarafından uzun süre tartışıldı. Tartışmalar neticesinde padişahın sefere çıkmasının maliyeye fazladan bir külfet getireceği fikri kabul edilmiş ve padişahın sadece Edirne’ye kadar ordu ile gidebileceği hususunda mutabık kalınmıştır. II. Mustafa bu fikre karşı çıkmış “ *bana ağırlık ve hazine lazım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücudumu din uğruna bezl ederim; her ne denli meşak*

⁸⁰ *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, s. 481.

⁸¹ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 116.

⁸² *Nusretnâme*, s. 66-67.

⁸³ *Tarih-i Raşid*, s.484; *Zübde-i Vekayiat*, s. 522; Rifa’at Ali Abou- El Haj, “ The Narcissism of Mustafa II. (1695-1703: A Psychohistorical Study, *Study Islamica*, sayı 40, 1974, s. 105; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım, II.*, s. 556.

⁸⁴ R. El Haj, “The Narcissism of Mustafa II.”, s. 105.

azlolunursa sabr-ü tahammül ederim; hizmet-i ibadullah tamama ermeyince seferden dönmem; elbette kendim giderim"⁸⁵ diyerek bu konudaki kararlılığını vurgulamıştır.

Sefere çıkma konusunda divanda yer alan devlet erkânı tepkisiyle karşılaşan Sultan Mustafa, çok güvendiği ve kendisine muhabbet beslediği hocası Feyzullah Efendi'yi sürgünde bulunduğu Erzurum'dan çağırttı. Daha önce II. Süleyman döneminde on yedi gün şeyhülislamlık yapan ve bu makamdan azledilip sürgüne yollanan Feyzullah Efendi, şimdi talebesinin yanında yer alacak ve gelecekte onun en güvendiği kişi olacaktır.⁸⁶ 25 Mayıs'ta İstanbul'a gelen Feyzullah Efendi şeyhülislamlık makamına geçmiş, sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın sadarettten azledilmesinde ve yerine Sadaret Kaymakamı Elmas Mehmet Paşa'nın getirilmesinde etkin rol oynamıştır.

1.3. II. Mustafa'nın Avusturya Seferleri ve Karlofça Anlaşması

II. Mustafa tahta geçtiğinde Osmanlı devleti 1682'den itibaren uzun süren bir savaşın içerisindeydi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ihtirası ve Kanuni'ye nasip olmayan Viyana'yı kuşatma arzusu, devletin Orta Avrupa'da savaş ve toprak kaybetmesine neden oldu. IV. Mehmet döneminde başlayan uzun savaşlar süreci II. Süleyman ve II. Ahmet döneminde devam etmiş, II. Ahmet'in saltanatı sırasında İngiltere elçisinin barış görüşmesi için aracılık yapmak istediye de II. Mustafa'nın tahta geçişi ile bu durum da ortadan kalktı. Zira Mustafa büyük dedeleri gibi savaş meydanlarında ordunun başında yer almak arzusundaydı. Uzun süredir devam eden başarısızlığa ancak kendisinin de başında yer alacağı bir ordu ile son verilebileceğini düşündü. Savaşta kazanılacak başarıyı kendi sultanlığının teminatı olarak görmekteydi.⁸⁷ Nitekim Mustafa'nın saltanata geçtiği günlerde Venediklerden Sakız adası alındığı gibi Kırım tatarlarından Şahbaz Giray Lehistan topraklarından Lemberg bölgesine kadar ilerlemesi Mustafa'nın sefer fikrini daha da canlandırdı.

Divanda uzun süren tartışmaların sonunda II. Mustafa'nın sefere ordunun başında çıkacağı kesinleşince sefer hazırlıkları başladı. Devletin içinde bulunduğu mali ve özellikle askeri durum üzerine yapılan araştırmalar neticesinde sefer için durumun

⁸⁵ *Tarih-i Raşid*, s. 485-48; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım*, s. 556; U Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 394-395.

⁸⁶ Feyzullah Efendi'nin kariyeri sonraki bölümde detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

⁸⁷ U Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 394.

uygun olduğu kararı çıktı.⁸⁸ Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra hicri 18 Zilkade 1106 (30 Haziran 1695) tarihinde ordu sefer için harekete geçti. Kırk gün sonra Belgrad'a ulaşan ordu, burada dinlenme fırsatı bulmuşken, burada kurulan savaş meclisinde hedef olarak gösterilen ilk yer Lipova oldu. 29 Ağustos günü Temeşvar üzerinden Lipova üzerine yürüyen Osmanlı ordusu daha kuşatmaya başlamadan Saksonya Prensi'nin elli-altmış bin kişilik bir ordu ile kale savunmasına yardıma geleceği haberi geldi. Fakat ordunun kararlılığı ve hızlı hareketi sonucunda kale kuşatıldı. Sadrazam Elmas Mehmet komutasındaki Osmanlı birlikleri dış kaleyi aldı. Daha sonra hızlı davranan Osmanlı ordusu iç kaleyi de almaya muvaffak oldu. 7 Eylül günü kale tamamen ele geçirildi ve büyük bir ganimet elde edildi. Kalenin elde tutulması ve korumasının zor olmasından dolayı Sultan II. Mustafa'nın emri ile yıkıldı.⁸⁹

Lipova'nın ele geçirilip yıkılmasından hemen sonra Saksonya elektörünün yardımcısı General Veterani komutasında Avusturya ordusu Tameş Nehri kenarında Osmanlı ordusu ile karşı karşıya geldi. Bizzat padişahın da katıldığı savaş sonrasında Osmanlı tarafında, Rumeli Beylerbeyi Mahmut Paşa ve Diyarbekir Beylerbeyi Mehmet Şahin Paşa şehit düşerken, Avusturya tarafında savaşın komutanı Veterani yaralı kaçtıktan sonra öldü. Rumeli beylerbeyi ve Diyarbekir Beylerbeyi'nin şehit edilmesi Osmanlı ordusunda bozulmaya sebep verdiyse de II. Mustafa'nın bizzat savaşması ve Kırım Hanı'nın beraberindeki askerler ile yetişmesi zaferin kazanılmasında etkili oldu.⁹⁰ Kazanılan zafer sonrasında ele geçirilen Luğos ve Sebes kaleleri havaya uçuruldu. Zaferin kazanılmasında büyük paya sahip olan Sultan II. Mustafa'ya " Gazi" unvanı verildiği gibi İstanbul'a dönüşte sokağa dökülen halk yüksek sesle " gazan mübarek olsun" sözleri sultanın duygulanmasına ve ağlamasına sebep olmuştur.⁹¹

Bu seferden sonra Avusturyalıların Temeşvar'ı kuşatacaklarına dair bilgilerin İstanbul'a gelmesi üzerine ikinci bir seferin hazırlıkları başlamış oldu. Uzun süren savaş dönemi devletin maliyesini zor duruma düşürdüğünden bu sefer öncesi II. Mustafa, merkez ve taşrada bulunan devlet adamlarından masrafları kendilerinden olmak üzere

⁸⁸ Tahir Sevinç, *1695 ve 1695 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 10; Uğur Kurtaran, *age*, s. 396-397.

⁸⁹ *Tarih-i Raşid*, s. 506-507; *Zübde-i Vekayiat*, s. 558-559; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 114-115; *Nusretname*, s. 126-127; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım*, s. 558; U. Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 414; Ar Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 119.

⁹⁰ *Tarih-i Raşid*, s. 509; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım*, s. 560.

⁹¹ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099- 1116/ 1688-1704)*, s. 117.

asker hazırlamalarını istendi.⁹² Toplanan asker sayısının yeterli olmayacağı anlaşılmış olmalı ki Osmanlı tarihinde ilk kez bin beş yüz kadar İstanbul ve Edirne’de bulunan bostancıya da bu sefere katılmaları yönünde emir verilmiştir.⁹³ Yapılan hazırlıkların bitmesiyle birlikte ordu Nisan 1696 tarihinde sefere çıktı. Kırk gün süren yolculuktan sonra Belgrad’a ulaşıldı. Ordu Belgrad sahrasında iken iki önemli haber geldi. İlki Rusların Azak Kalesini kuşatmak için harekete geçtiğine dairdi. Kırım Hanı Hacı Selim Giray, Azak Kalesini korumakla görevlendirildi. Gelen ikinci haber ise Saksonya Herseki Fredrich August ile General Heisler komutasındaki ordunun Temeşvar’ı kuşattığıdır.⁹⁴ Temeşvar’ın kuşatılmasıyla harekete geçen Osmanlı ordusu Temeş Nehri üzerine kısa sürede yapılan köprü sayesinde karşıya geçti. Koca Cafer Paşa komutasındaki ordu Tiel’de bulunan Avusturya ordusunu mağlup ederek bölgeyi ele geçirdi. Buradan hareket eden ordu Ulaş’a geldi. II. Mustafa Ulaş muharebesi öncesi devlet erkânını sevindirmek ve motive etmek amacıyla *sikke-i hasane* (altın para) dağıttı.⁹⁵ Saksonya General Fredrich komutasındaki Avusturya ordusu, ani ve şiddetli bir taarruz ile Osmanlı ordusunu da bertaraf etmek amacıyla harekete geçti. Yapılan ani baskına Osmanlı ordusu cevap vermesiyle başlayan savaş kısa zaman içinde Avusturyalıların bozgunu ile neticelendi. Saldırı sırasında atılan bir topun Padişahın bulunduğu *Hırka-ı Şerif* arabasının yanına düşmesi korkulara sebep olsa da II. Mustafa’nın sipere girmesi olası bir faciayı önledi. Savaş sırasında Avusturya ordusunda komutan olan Heiser ve Kaparra savaş meydanını da öldürüldü.⁹⁶ Osmanlı tarafında ise, Yeniçeri Ağası Baltazade Vezir Mahmut Paşa ve Elmas Mehmet Paşa’nın kardeşi Vezir Mustafa Paşa şehit düştü.⁹⁷ Ulaş muharebesinden zafer ile ayrılan Osmanlı ordusu Temeşvar’a 31 Ağustos’ta girdi. Şehrin muhafızı Vezir Mustafa Paşa’nın şehit olmasından dolayı yeni muhafız olarak Koca Cafer Paşa tayin edildi. Şehre erzak ve önemli sayıda mühimmat bırakıldıktan sonra İstanbul’a dönüldü.

İlk iki seferinden zafer ile ayrılan II. Mustafa payitahtta yoğun bir ilgi ile karşılanırken Avrupa’da uzun süredir devam eden Fransa ile Avusturya savaşı

⁹² Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa *Nusretname* adlı eserinde sefere kimin ne kadar asker ile katılacağına dair geniş bilgi vermiştir. *Nusretname*, s. 224; A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 120-121; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım*, s. 561; Bu seferin hazırlıkları hakkında geniş bir bilgi için; Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010; Uğur Kurtaran, *age*, s. 421-432.

⁹³ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 121.

⁹⁴ U. Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 432.

⁹⁵ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 121.

⁹⁶ *Tarih-i Raşid*, s. 526; *Nusretname*, s. 274.

⁹⁷ U. Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 435.

sonlanmış ve iki devlet yapacakları anlaşmaya Osmanlı devletini de dâhil etmek istediler. II. Mustafa ilk iki seferin zaferi ile gelen teklifi red edip üçüncü kez Avusturya üzerine sefer yapmak için hazırlıklar yapmaya başladı ve hazırlıkların ardından Osmanlı ordusu 17 Haziran 1697 tarihinden İstanbul'dan ayrıldı. Normal dönemde kırk günde varılan Belgrad sahrasına bu kez elli üç gün gibi daha uzun sürede varıldı. Daha önceki iki seferde yapıldığı gibi Belgrad'da yapılan savaş meclisinde tartışmalar yaşandı. Özellikle Sadrazam Elmas Mehmet Paşa ile Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa seferin Temeşvar tarafına olması gerektiği fikrini benimserken Amcazade Hüseyin Paşa, Mısırlızaade İbrahim Paşa ve Bostancı Mahmut Paşa seferin Varadin üzerine olması gerektiğini vurgulamışlardır.⁹⁸

Dönemin kaynakları seferin yönünün belirlenmesinde devlet adamları arasında çıkan bu farklı görüşler hakkında ihtilafa düşmektedir. *Silahtar*, şeyhülislamın sefer sırasında tüm devlet ricalinin aynı görüşte olması gerektiğini söylediğini ve savaş meclisinden ortak bir kararın çıkmasını istediğini sadrazama iletmiş,⁹⁹ bundan dolayı sadrazamın savaş meclisinde bulunanları tek karar çıkmaması durumunda tehdit ettiğini yazmaktadır. *Raşid*, Sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın tutumlarından memnun olmayan devlet adamlarının paşayı kolay bir zafer kazanıp daha güçlenmemesi için sefer yönünü Temeşvar olarak belirttiklerini işaret eder.¹⁰⁰ *Defterdar Sarı Mehmet Paşa*, olaya farklı bir bakış açısı getirerek bir dönem Belgrad'da görev yapan Amcazade Hüseyin Paşa'nın uyarılarının dikkate alınmamasına odaklanırken, yapılan hatanın kasten mi yapıldığını yoksa bilerek mi böyle bir karar verildiğine dikkat çekmektedir.¹⁰¹ *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde harp meclisinde sefer yönü Temeşvar olarak belirlenmesine Amcazade Hüseyin Paşa'nın tepki gösterdiğini yazmaktadır. Amcazade, harp meclisindeki paşaların tecrübesizliklerine değinerek sefer yönünün Varadin olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰²

Tüm bu tartışmalara rağmen sefer yönü Temeşvar olarak belirlendi. Hazırlıklar çerçevesinde Tuna, Tımiş, Bega ve Tisa Nehirleri üzerine köprüler yapılmaya başlandı. Köprülerin yapılmasıyla ordu harekete geçerek önce Tuna ve Tımiş Nehirleri sorunsuz

⁹⁸ *Zübde-i Vekayiat*, s. 610; *Tarih-i Raşid*, s. 543-544; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 126; *Nusretname*, s. 394-395; özellikle *Nusretname*'de yer alan kayda göre Sadrazam Elmas Mehmet Paşa “ *her kim Varadin muhâsarasının sevk ederse sefer dönüşünde her biri bir bahane ile katl olunması mukarrerdir*” diyerek seferin Varadin'e olması gerektiğini söyleyenleri tehdit etmiştir.

⁹⁹ *Nusretname*, s. 395.

¹⁰⁰ *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, s. 545.

¹⁰¹ *Zübde-i Vekayiat*, s. 621-622.

¹⁰² *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 126.

bir şekilde geçildi. Tisa Nehrine gelindiğinde, bölgeyi savunmakla görevli olan Prens Eugen, kasıtlı bir şekilde Tisa bölgesini boşalttı ve Osmanlı ordusunun kaleyi ele geçirmesine izin verdi.¹⁰³ Bölgeyi ele geçiren Osmanlılar sefer yönü olarak Segedin olarak belirlediler. Prens Eugen, bu sefer yönünden haber alınca komutasındaki ordu ile beraber Zenta mevkiine geldi. Osmanlı öncü birliklerinin başında bulunan Cafer Paşa düşmanın ani baskınına karşı koyamadı ve yakalandı. Uzunçarşılı Prens Eugen'nin Cafer Paşa'yı konuşturarak Osmanlı ordusunun tamamının daha karşı tarafa geçmediğini öğrendiğini yazmaktadır.¹⁰⁴ Aldığı bu bilge ile Avusturya İmparatoru tarafından savunma yapması istenmesine rağmen Zenta'da Osmanlı ordusuna saldırdı. İki ordu arasındaki şiddetli çarpışmalar sırasında yapılan köprünün çökmesiyle Osmanlı ordusunun önemli bir kısmı nehre düştü. Yüzerek karşıya geçen askerlerin kaçmaya başlamasını engellemek amacıyla sadrazam Elmas Mehmet Paşa kılıcını çekip askerlerin önüne geçti. Muhtemelen kendisine kızan askerleri tarafından katledildi.¹⁰⁵ İki ordu da savaş meydanında önemli zayıflardan dolayı Avusturya ordusu da geri çekilmek zorunda kaldı. Zenta mağlubiyetinde Osmanlı ordusunun kayıplarına bakıldığında, Sadrazam Elmas Mehmet Paşa, Anadolu valisi Mısırlızade İbrahim Paşa, Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa, Adana valisi vezir Fazlı Paşa, yeniçeri ağası Baltazade Vezir Mahmut Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi İbrahim Paşa gibi önemli devlet adamlarının yanı sıra otuz bin askerinin şehit edildiği ve yaklaşık dört bin kişinin de esir edildiği kaynaklara yansımıştır.¹⁰⁶

Ordunun bozgununu gören sultan II. Mustafa, tebdil-i kıyafet ile önce Temeşvar'a oradan Belgrad üstünden Edirne'ye geldi. Zenta'da kaybedilen devlet adamlarının yerine yeni atamalar gerçekleştiren II. Mustafa, Temeşvar Muhafızlığına Elmas Mehmet Paşa'nın kethüdası Abdi Ağa'yı, Sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın ölümü ile boş kalan Sadaret makamına da Belgrad Muhafızı olan ve Köprülü ailesine mensup Amcazade Hüseyin Paşa'yı getirdi.¹⁰⁷ Zenta mağlubiyeti Osmanlı toplumunda büyük bir buhrana sebep oldu. Öyle ki mağlubiyetin yaşandığı 1697 yılı "*Sente Senesi*"

¹⁰³ A Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 122.

¹⁰⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım*, s. 566; Erhan Afyoncu "Zenta", *TDVİA*, cilt 44, İstanbul 2013, s. 280.

¹⁰⁵ Mücteba İlgürel, "Elmas Mehmet Paşa" *TDVİA*, cilt 11, İstanbul 1995, s. 63; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım*, s. 567; U. Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 455; A.Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 124.

¹⁰⁶ *Tarih-i Raşid*, s. 546; *Zübde-i Vekayiat*, s. 625; *Anonim Osmanlı Tarihi* s. 129; *Nusretname*, s. 413; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt, I. Kısım*, s. 568; U Kurtaran, *II. Mustafa*, s. 455.

¹⁰⁷ Münir Aktepe, "Amcazade Hüseyin Paşa", *TDVİA*, cilt 3, İstanbul 1991, s. 8; *Tarih-i Raşid*, s. 547; *Zübde-i Vekayiat*, s. 626; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 130.

olarak anıldı.¹⁰⁸ II. Mustafa da ilk iki zaferinin ardından gelen Zenta mağlubiyeti ile Annesi Gülnüş Sultan'ın da telkinleriyle savaş yanlısı politikasını terk etmek zorunda kaldı.

1.4. Büyük Toprak Kaybı ve Karlofça Anlaşması

1683 yılında Merzifonlu Karta Mustafa Paşa'nın Viyana'yı almak istemesi üzerine başlatmış olduğu II. Viyana Kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Sefer sonrasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamı ile sonuçlanmış olsa da, bu sefer Osmanlı devletini on altı yıl sürecek ve sonuçları açısından bozgun adlandırılacak bir döneme soktu. Avrupa'da özellikle Avusturya cephesinde yapılan seferler netice vermedi. Osmanlıların savaştığı diğer devletler olan Lehistan, Venedik ve Rusya'ya karşı açılan cephelerden de genelde Osmanlılar aleyhinde olunca¹⁰⁹ devlet barış yapmak zorunda kaldı.

Zenta bozgunundan sonra sadrazamlık makamına getirilen Amcazade Hüseyin Paşa, padişah tarafından barış görüşmelerini yapmakla tam yetkilendirilmişti. Fransa'nın yapılacak olan barış anlaşmasına muhalif olmasına rağmen özellikle İngiliz elçisi Paged ile Hollanda elçisi Collier'in aracılık yapması kabul edildi. Bu iki devlet de özellikle Akdeniz'deki ticari çıkarlarını ve Osmanlı pazarını kaybetmek istememelerinden dolayı barışın yapılmasını kendi çıkarlarına uygun görmekteydiler.¹¹⁰ Osmanlılar adına barış görüşmelerini yapmak ile görevlendirilen Reisülküttâb Râmi Mehmet Efendi ve Divan-ı hümayun tercümanı İskerletzade Aleksandr Mavrakordato idi. Başlangıçta sulhtan yana olmayan Rus çarı, Avusturya imparatorunun ısrarı üzerine barış görüşmelerine dâhil oldu. Her ihtimale rağmen sulh görüşmesinin yapılamaması durumunda yeni bir savaş için ordu hazır tutuldu ve bu ordunun başında sadrazam olmak koşuluyla Belgrad'a hareket edildi.¹¹¹ Barış görüşmelerinin yapılacağı yer uzun süren tartışmalar sonucunda Osmanlıların isteği üzerine Belgrad'a yakın bir konumda olan Karlofça olarak belirlendi. Yaklaşık yirmi dört ay süren görüşmeler neticesinde 26 Ocak 1699 tarihinde imzalanan Karlofça Anlaşmasına göre; Osmanlı devleti Temeşvar hariç Macaristan'ın tamamını kaybetti. Mora yarımadası Venediklilere, Ukrayna ile

¹⁰⁸ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 124.

¹⁰⁹ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları* s. 1 125.

¹¹⁰ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 126.

¹¹¹ *Tarih-i Raşid*, s. 557.

Podolya Lehistan'a bırakıldı.¹¹² Rusya ile bir yıl sonra yapılan İstanbul Anlaşmasına göre; Azak kalesi yıkılmak şartı ile Rusya'ya bırakılmış ve Rusya İstanbul'da elçi bulundurma imtiyazı almıştır.¹¹³

Karlofça Anlaşması, Osmanlı Devleti için büyük toprak kayıpları ile neticelenmiş olsa, devletin gelecekte kaybettiği toprakları geri alma planlarını da hep canlı tutmuştur. Barış müzakerelerine katılmış devletlerden sadece Venedik aldığı yerlerden dolayı tatmin olmuş, diğer devletler daha fazlasını koparma politikası gütmüşlerdir. Her ne kadar Karlofça Anlaşmasında Dimitri Kantemir, barışın mimarını İskerletzade Aleksandr Mavrakordato olarak göstermiş olsa da¹¹⁴, Abdülkadir Özcan barışın imzalanmasında önemli payın Râmi Mehmet Efendi'nin olduğunu söylemektedir.¹¹⁵ Nitekim Rami Mehmet Paşa, bu başarısından sonra devlet kademelerinde giderek yükselerek sadrazam olmuştur.

1.5. Karlofça Sonrası Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

1699 yılında imzalanan Karlofça Anlaşması ile devlet, batıda on altı yıldır devam eden savaşlar dönemine son verdi. Savaşın devam ettiği bu on altı yıl içerisinde özellikle kapıkulu askerlerinin sayısının yetmediği dönemde düşman üzerine bazen askeri sınıfa mensup olmayan halk gönderildi. Sancak beyleri ve beylerbeyinin uzun süren savaşlardan dolayı bölgelerinde olmadıklarından, eşkıyalık yaygınlaştı ve halk topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Bu durumdan rahatsız olan II. Mustafa eşkıyalık hareketlerinin önüne geçmek amacıyla, Anadolu ve Balkanlarda "hayduk" adı verilen zorbalar ile mücadele etmek için "teftişçi" adıyla valiler görevlendirdiği gibi, seferler sonrasında bölgelerine dönen sarıca ve sekban teşkilatına mensup askerlerin kural tanımazlıklarından dolayı bu teşkilatı kaldırmıştır.¹¹⁶

Merkeze yakın bölgelerde bunlar yaşanırken, merkezden uzak yerlerde isyanlar baş göstermişti. 1699 yılında Bebe Süleyman adlı bir asi İran topraklarına saldırdı. Bağdat valisi olan Hasan Paşa olaya müdahale etmekle görevlendirildi. Yapılan savaş neticesinde Bebe Süleyman mağlup edildi ve Bebe Süleyman Hakkâri taraflarına kaçtı.¹¹⁷ Osmanlı devleti bu isyanı bastırmak ile meşgul iken Halep-Şam civarında Arap

¹¹² Barış görüşmelerine katılan Avusturya, Venedik ve Lehistan ile yapılan anlaşmanın maddeleri için bakınız: *Tarih-i Raşid i*, s. 566-578; *Nusretname*, s. 497-519; *Zübde-i Vekayiat*, s. 654-672.

¹¹³ *Tarih-i Raşid*, s. 589-594.

¹¹⁴ Dimitri Kantemir, *Yükseliş ve Çöküş Tarihi III*, Ankara 1979, s. 288-290.

¹¹⁵ A. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 127.

¹¹⁶ *Zübde-i Vekayiat*, s. 567-568

¹¹⁷ Ab. Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 127.

kabilelerinden Hüseyin El-Abbas isyan çıkardı. Dönemin Bağdat valisi Daltaban Mustafa Paşa bizzat isyana müdahale ederek isyana son verdi ve Basra'yı tekrardan Osmanlı toraklarına kattı.¹¹⁸ Bu dönemde çıkan bir başka isyan da Gazi Giray Han İsyanı'dır. Karlofça anlaşmasına göre Bucak şehrinden çıkıp ve Özi'ye yerleşmesi gereken Gazi Giray, Kırım Hanı Devlet Giray Han'a başkaldırdı. Hadise Osmanlı devletinin Gazi Giray'ı Rodos'a sürgün etmesi ile neticelendi.¹¹⁹

Uzun süren savaş döneminde Osmanlı maliyesi son derece zor dönemler yaşadı. Karlofça Anlaşmasının imzalanmasının hemen ardından Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa devletin içinde bulunduğu mali bunalımdan kurtulması için düzenlemeler yaptı. Öncelikle savaş döneminde bozulan maliyenin tekrar toparlanması için yeni vergiler konulma ihtiyacı zuhur etti. Bu kapsamda gelecek yılın vergileri peşin olarak toplandı. Tütün ve kahve vergileri artırıldığı gibi *Bid'at-ı Kahve* adıyla yeni bir vergi koyuldu.¹²⁰ Tüccarların ayarı düzgün paraları Mısır'a götürmelerinden dolayı, Osmanlı tarihinde ilk kez üzeri tuğralı altın para bastırıldı.¹²¹ Eski kuruş ve zolata tedavülden kaldırılıp yerine tuğralı yeni kuruş ve zolata getirildi.¹²² Toplanacak olan cizye vergilerinin de *Eşrefi* adıyla yeni basılan para ile toplanmasına karar verildi. Savaş döneminde alınan bu kararlar Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından hemen sonra konulan vergiler kaldırıldı.¹²³

II. Mustafa döneminin sona ermesine neden olan 1703 yılındaki Edirne İsyanı, şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin isyanının ana sebeplerinden biri olarak gösterilmesinden dolayı, isyan Feyzullah Efendi'nin biyografisi kısmında geniş bir şekilde tartışılacaktır.

¹¹⁸ Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *TDVİA*, cilt 8, İstanbul 1993, s. 433.

¹¹⁹ *Zübde-i Vekayiat*, s. 705; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt, I. Kısım*, s. 13.

¹²⁰ *Zübde-i Vekayiat*, s. 632-633.

¹²¹ *Tarih-i Raşid*, s. 1349-1350

¹²² Abdülkadir Özcan, *age.*, s. 129.

¹²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt, I. Kısım*, s.7.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ VE İLMİYE BÜROKRASİSİ

2.1. ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ (1639-1703)

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Osmanlı tarihin en renkli bir o kadar da hakkında farklı görüşlerin olduğu simalardandır. 1639 (1048) tarihinde Erzurum’da doğan Feyzullah Efendi, halveti şeyhi ve Erzurum kadısı olan babası Şeyh Mehmet Efendi’nin ilmi çevresinde ilk eğitimini gördü. Babasından aldığı eğitimin yanı sıra akrabası olan Molla Seyyit Abdülmumin ve dayısının oğlu olan İsmail Efendi’den Arapça, Farsça, fıkıh ve fıkıh usulü dersleri aldı¹²⁴. Babasının mesleğinden dolayı Erzurum’da güçlü bir ilim çevresi ile tanışmış, kendisi de bu çevreyi ilmi kariyeri doğrultusunda iyi kullanmıştır. Nitekim *Kendi Kaleminden Hal Tercümesi* adlı eserinde yetiştiği ilim çevresi, ders aldığı hocaları ve dersler hakkında bilgi vermiştir¹²⁵.

Onun, ilmiye kariyerinde önemli bir yer tutan kişi hiç şüphesiz hocası Şeyh Mehmet Vani Efendi’dir. Mehmet Vani Efendi, eğitim almak için Erzurum’a yerleştikten sonra Feyzullah Efendi’nin amcasının kızı ile evlenmiş ve bundan sonra Erzurum’da ikamet etmeye başlamıştır. Feyzullah’ın ilk eğitimini aldıktan sonra Vani Efendi’den dersler almaya başlamış ve bu eğitim Vani Mehmet Efendi’nin Sultan IV. Mehmet’in kendisini İstanbul’a davet etmesine kadar sürmüştür. İstanbul’a oradan da padişahın bulunduğu Edirne’ye yerleşen Vani Mehmet Efendi kısa zaman içinde Padişah hocalığı makamına getirilmiştir.

Vani Efendi, 1664 yılında Erzurum’da bulunan öğrencisi Feyzullah Efendi’yi yanına çağırdığı gibi kızı Ayşe Hatun ile de evlendirmiştir.¹²⁶ Önce İstanbul daha sonra Edirne’ye giderek burada hocasından dersler almaya devam eden Feyzullah Efendi’nin kariyerindeki dönüm noktalarından bir tanesi 1667 tarihinde gerçekleşti. Edirne’de talebelik ettiği dönemde Minkarizade Yahya Efendi’nin (1609-1678) dikkatini çekmiş,

¹²⁴ Ahmet Türek, F. Çetin Derin, “ Feyzullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, *Tarih Dergisi*, sayı 23, 1969, s. 206; Mehmet Serhan Tayşi, “ Feyzullah Efendi”, *TDVİA*, cilt 12, 1995, s. 527.

¹²⁵ Ahmet Türek ve F. Çetin Derin tarafından Arapça’dan Türkçe ’ye çevrilerek metne not ve açıklamalar eklenmiş olan bu eserin 205-212 sayfalarında talebelik ettiği hocaları ve onların hocalarını detaylıca anlattığı gibi hangi hocanın hangi kitabı okuttuğunu da anlatmıştır. Detaylı bilgi için bakınız; Ahmet Türek, F. Çetin Derin, “ aqm” sayfa 205-212.

¹²⁶ Şeyhi Mehmet Efendi, *Vekayi’ul Fudala Şeyhi’nin Şaka’ik Zeyli*, (Haz: Ramazan Ekinci), cilt III. Ankara 2018, s. 2332; *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1334, s. 491.

şeyhülislam kendisine mülazemet vererek 40 akçelik medreseye dâhil etmek istemiştir.¹²⁷ Feyzullah Efendi durumu Vani Mehmet Efendi'ye sormuşsa da hocasından icazet almaya muvaffak olamamıştır. Talebesinin mülazemet sistemi içinde erimesini istemeyen Vani Efendi “*bu tarikun neticesi mevleviyyete mü’eddi olur, emr-i kazada hod şeri’atı mutaharrayı siyanet bir emr-i müşküldür*”¹²⁸ diyerek onun mülazemet sistemine girmesine karşı çıkmıştır. Feyzullah Efendi hocasının bu engeli üzerine hacca gitme kararı almış ve 1667 yılında Edirne’den ayrılmıştır. Döndükten sonra karısı Ayşe Hatun’un ölümü ile sarsılan Feyzullah Efendi yine hocası Vani Efendi’nin isteği üzerine, hocasının diğer kızı Meryem Hatun ile evlenmiştir. İlmiye mesleğine girmekte pek istekli olmasa da 1669 yılında şehzade Mustafa’nın hocası olması yolunda hocasının isteğini kıramadı.

2.1.1. İlmi Kariyeri ve Şeyhülisamlık Dönemi

Feyzullah Efendi’nin ilmiye kariyerinde hiç şüphesiz Erzurum’dan itibaren kendisine hocalık yapan Vani Mehmet Efendi’nin etkisi büyüktür. Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi kendisine mülazemete dâhil etmek isterken Vani Mehmet Efendi’nin buna karşı çıkararak bir bakıma talebesinin tüm kariyerinin kadılıktan ibaret olmasının önüne geçmek istemiştir. Sabra Meservey, Feyzullah Efendi üzerine hazırlamış olduğu doktora tezinde bu durumun aksini göstermektedir. Meservey’in tespitine göre, XVII. yüzyılda Osmanlı ilmiye mesleğinin en üst mertebesi konumunda olan şeyhülisamlık makamına geçenlerin genelde kadılık mesleğinden geldiğini, Feyzullah Efendi’nin bir istisna olduğunu göstermektedir.¹²⁹

Feyzullah Efendi ilmiye mesleğine 1669 yılında hocasının isteği doğrultusunda Şehzade Mustafa’nın hocası olan Seyyit Mehmet Efendi’nin vefatı ile bu makama getirilerek adımını attı.¹³⁰ Bu makama getirilmesi sonrasında Feyzullah Efendi ilmiye kariyerinde hızla yükselmeye başladı. *Kendi Kaleminden Hal Tercümesi* adlı eserde bu

¹²⁷ Ahmet Türek, F. Çetin Derin, “Hal Tercümesi”, s. 213; Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi”, s. 527; *Vekayi’ul Fudala*, s. 2332-2333.

¹²⁸ *Vekayi’ul Fudala*, s. 2333.

¹²⁹ Sabra Meservey, *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, (Basılmamış doktora tezi), Princeton University, 1965, s. Meservey, bu tezinde 1703 İsyanının çıkmasında Feyzullah Efendi’nin direk olarak bir payı olmadığı fikrini ortaya atmaktadır. Bu tezinin ana unsurunu da 1683’ten itibaren devletin batıda sürekli mağlubiyet ve toprak kaybın yaşanmasını ve Sultan II. Mustafa’nın Edirne’de uzun süren ikametini göstermektedir. Meservey’in tezi üzerine bir tenkit yazısı 2005 yılında Selim Karahasanoğlu tarafından kaleme alındı. Karahasanoğlu eseri tanıttığı gibi özellikle esere yönelik eleştirilerini de makalenin son bölümünde verir. Detaylı bilgi için bakınız, Selim Karahasanoğlu, “Yanlış Zamanda Yanlış Adam: Feyzullah Efendi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 3, sayı 5, 2005, s. 843-847.

¹³⁰ *Vekayi’ul Fudala*, s. 2333. *İlmiye Salnamesi*, s. 491

makama geldikten sonra Sultan IV. Mehmet tarafından kendisine bol miktarda altın verildiğini yazmaktadır.¹³¹ Ertesi yıl padişahın fermanıyla mülazemet verildi ve altı ay sonra hariç rütbesine yükseltılarak Haydar Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Mülazemet sistemine dâhil olmasından bir yıl sonra Çavuşzade Mustafa Efendi'nin yerine Üsküdar'da bulunan Mihrimah Sultan Medresesi'ne atanarak Sahn Medresesi'nin kapıları kendisine açılmış oldu. Müderris olarak en üst rütbe sayılan Sahn Medresesi'ne atanmış ve oradan da Süleymaniye ve Ayasofya medreselerine atanmıştır. 1669 yılında girdiği ilmiye mesleğindeki yükselişi kısa denecek bir zamanda gerçekleştirdi. Süleymaniye Medresesine gelişi kendi ifadesiyle 3 yıl birkaç ay sürmüştür.¹³² 1674 yılında İstanbul kadılığı payesi ile Sultan Ahmet Medresesi'ne atanması ile ilmiye girişinden bu makama gelişi yaklaşık beş yıl gibi bir süreye tekabül etmiştir.

Sultan Ahmet Medresesi müderrisliğine atanana kadar şehzade hocalığı görevini ifa ettiği gibi kariyerindeki hızlı yükselişi de devam etti. 1678 yılında atandığı Sultan Ahmet Medresesi'nden bir yıl sonra Rumeli Kazaskerlik payesi aldı. Medrese sistemine dâhil olduğu 1669 yılından itibaren dokuz yıl denebilecek kadar kısa bir süre içerisinde Rumeli kazaskerliği makamına gelişi dikkate değerdir. Selim Karahasanoğlu, ilk görev yeri olarak atandığı Haydar Paşa Medresesi'nden Sahn-ı Seman'a kısa zamanda yükselmesine vurgu yaparak, Feyzullah Efendi'nin çok hızlı yükseldiğini ifade etmiştir.¹³³

Feyzullah Efendi, 1686 yılından IV. Mehmet tarafından şehzade hocalığı görevinden alındı. Padişaha ait has bahçedeki ahıra atını bağlaması ile suçlanan Feyzullah Efendi, bu suçlamayı red ederek bu olayın kendisine karşı kurulmuş bir komplo olarak nitelendirmiştir. Kendi ifadesiyle bahçıvanın atı padişaha ait olan bahçeye bağladığını ve bunu fırsat bilen bir kişinin de kendisine bu suçlamayı yönelttiğini söylemektedir.¹³⁴ Fakat Naima bu olayın basit bir çekememezlik olmadığını Feyzullah Efendi'nin bu görevden uzaklaştırılmasının asıl nedenin kendisinin bir âlime yakışmayan hal ve hareketler içerisinde bulunmasıyla açıklar.¹³⁵ Olay padişahı kızdırmış ve Feyzullah Efendi, şehzade hocalığı görevinden alınarak Eyüp kazası

¹³¹ A.t Türek, F. Ç. Derin, "Hal Tercümesi", s. 217.

¹³² A. Türek, F. Ç. Derin, "Hal Tercümesi", s. 217.

¹³³ Selim Karahasanoğlu, "Feyzullah Efendi", s. 844.

¹³⁴ Ahmet Türek, F. Çetin Derin, " Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *Tarih Dergisi*, sayı 24, 1970, s. 73.

¹³⁵ *Tarih-i Naima*, s. 1859;

kendisine arpalık olarak verilmiştir. Feyzullah Efendi'nin bir suçu olmadığı kısa zaman içerisinde anlaşılınca görevine geri iade edilmiştir.

Görevine iadesinden kısa bir süre sonra Kasım 1686 tarihinde Nakibüleşraflık makamına getirildi. Bu makamda yaklaşık bir buçuk yıl kaldıktan sonra IV. Mehmet'in hal'i ve II. Süleyman'ın tahta geçmesiyle birlikte şeyhülislamlık makamına getirildi. Bu makamda uzun süre kalamadı. 17 gün süren bu ilk şeyhülislamlık dönemi bir isyan neticesinde son bulur. İlimiyeye girdiği 1669 tarihinden yaklaşık 19 yıl sonra şeyhülislam olan Feyzullah Efendi, bu hızlı yükselişi 17. asırda şeyhülislam olan ve bu makamı yaklaşık 12 yıl işgal eden Minkarizade Yahya Efendi ile karşılaştırıldığında daha kısadır.¹³⁶

2 Mart 1688 tarihinde yeniçerilerin sadrazam Siyavuş Paşa'ya karşı tertipledikleri isyan girişiminin perde arkasında Feyzullah Efendi'nin olduğuna dair tek kaynak *Silahtar Tarihi*'dir.¹³⁷ Dönemin tüm kaynaklarında bu isyan geniş bir şekilde yer almasına rağmen isyanın her safhasını, isyancıların faaliyetlerini ve isyan sonrasındaki genel durumu *Raşid* daha detaylı bilgiler aktarmaktadır.¹³⁸

Süleyman'ın (II.) tahta geçişinden itibaren sürekli bir isyan halinde olan İstanbul halkı ve esnaf bu durumdan muzdaripti. Uzun zamandır dağıtılmayan ulufe ve padişahın tahta geçmesinden dolayı alınamayan cülus bahşişi isyanın ana nedeni olarak gözükmekteydi. Paranın bulunmasından sonra askere maaşı dağıtılıp isyan bertaraf edilmişti ki bahşiş dağıtım töreni sırasında yeniçeri ağası Harputlu Süleyman Ağa'nın sadrazam Siyavuş Paşa'nın telkinlerine rağmen zorbabaşını öldürmesi isyanı yeniden tetikledi.¹³⁹ İsyân kısa zaman içerisinde yayıldı ve asiler sadrazam Siyavuş Paşa'nın sadret makamından alınmasını talep ettiler. Bu talebin yerine getirilmesi uzayınca asiler önce Defterdar Hüseyin Paşa'nın konağını yağmalayıp sonrada Sadrazam Siyavuş Paşa'nın konağına saldırarak orada bulunan devlet erkânını esir aldılar. Sadrazam

¹³⁶ Minkarizade Yahya Efendi, 1637 yılından Kürkçübaşı, 1640 yılında Emre Hoca, 1641 yılında Hadım Hasan Paşa, aynı yıl için de Şeyhülislam Zekeriya Efendi, 1644 yılında Sahn-ı Seman, aynı yıl Piri Mehmet Paşa, 1645 Siyavuş Paşa, 1646 Yavuz Sultan Selim, 1648 Süleymaniye medreselerinden görev yaptıktan sonra; 1649 Mekke Kadılığı, 1652 Kahire Kadılığı (Bu şehirde 3 kez kadılık yaptı), 1659 İstanbul Kadılığı görevlerinde bulundu, 1662 Rumeli Kazaskerliği ve aynı yıl şeyhülislam oldu. Yahya Efendi'nin biyografisi hakkında detaylı bilgi için; Şeyh, *Vekayi'ul Fudala*, s. 1128-1132; Mehmet İpşirli, "Minkarizade Yahya Efendi", *TDVİA*, cilt 30, İstanbul 2005, s. 114-115.

¹³⁷ Kaynaklarda Feyzullah Efendi'nin isyana direk yahut dolaylı olarak destek verdiğine dair net bir bilgi yer almazken, "Kendi Kaleminden Hal Tercümesi" adlı makalede Feyzullah Efendi'nin şehzade Mustafa'nın hocası olduğu ve bundan dolayı kendisini tahta geçirmek istediği için isyana destek verdiği yazmaktadır. Bu dipnota kaynak olarak *Silahtar Tarihi* gösterilmektedir.

¹³⁸ *Tarihi Raşid*, s.332-335.

¹³⁹ A.Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 70.

Siyavuş Paşa, mührü Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye teslim etmek zorunda kaldı¹⁴⁰ ve kısa süre sonra asiler tarafından katledildi. Asilerin istekleri bununla da kalmayarak devlet kademelerinde önemli değişiklikler talep ettiler. Asilerin istekleri doğrultusunda Feyzullah Efendi, şeyhülislamlık makamından azledilerek yerine Debbagzade Mehmet Efendi meşihat makamına getirildi ve Feyzullah Efendi önce Kuzguncuk'a oradan da Erzurum'a sürgün edildi.

İlk şeyhülislamlık dönemi 17 gün süren Feyzullah Efendi'nin 7 yıl sürecek olan bu sürgün dönemi ile ilgili elimizdeki tek kaynak Arapça olarak kaleme alınmış, *Kendi Kaleminden Hal Tercümesi* adlı eserdir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde 287 numarada kayıtlıdır. Eser Feyzullah Efendi'nin torunu Seyyit Mehmet Emin tarafından Şubat-Mart 1768 tarihinde tashih edilmiştir. Eserin, *Tarih Dergisi* tarafından 1969 ve 1970 yıllarında olmak üzere iki ayrı parçada tercümesi yapılmıştır.¹⁴¹

Hal Tercümesi'ne göre Feyzullah Efendi şehre geldikten sonra burada büyük bir konak yaparak burada yaşamaya başlamış ve günün büyük bir vaktini eser yazarak ya da eğitim ile geçirmiştir. Özellikle *Bezvavi Tefsiri*'ni çokça okumuş ve sıklıkla notlar almıştır. Erzurum'daki sürgün günleri sadece eğitim ile geçmez. Bu dönemde devletin içine düştüğü durumla ilgili olarak bölge halkının şikâyetlerini de dinlemekte ve bu yüzden zaman zaman bölgedeki yöneticiler ile çatışma yaşamaktadır.¹⁴²

Feyzullah Efendi, sürgünde olmasına rağmen başkent ile bağlantısını koparmamış, orada kalan arkadaşları ve yakınları ile mektuplaşarak İstanbul'da yaşananlar hakkında bilgi sahibi olmuştur. II. Süleyman'ın vefat etmesi ve sonrasında II. Ahmet'in tahta geçmesinden haberdar olduğu gibi, bu mektuplaşmalardan dolayı eski öğrencisi olan Sultan Ahmet'i sinirlendirmiştir. Mektuplaştığı kişilerden bilgi alması ve onlara çeşitli hediyeler göndermesi sultanı kızdırmıştır.¹⁴³ Sultanın kızgınlığı çabuk geçmiş ve Feyzullah Efendi ceza almaktan kurtulmuştur. Sultan II. Ahmet'in 6 Şubat 1695 tarihinde siroz hastalığından vefat etmesiyle yerine II. Mustafa (1695-1703)

¹⁴⁰ *Zübde-i Vekayiat*, s. 276; *Tarih-i Naima*, s. 1859; *Raşid*, s. 333; Abdülkadir Özcan, *age* s. 70; Sadrazam Siyavuş Paşa'nın mührünü Feyzullah Efendi'ye teslim etmesini dönem kaynaklarında basit bir olay gibi anlatılmış olsa da Feyzullah Efendi kendi hal tercümesinde, Padişah'tan kendisine mührü teslim alması için bir hatt-ı hümayun gönderildiğini bundan dolayı mührü teslim aldığı ve sadrazamlık makamına Köprülü Mustafa Paşa'nın layık olduğunu söyleyerek mührü ona teslim ettiğini yazmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız, Ahmet Türek, F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", 1970, s.77-78.

¹⁴¹ Yukarı da eserlerin tam künyeleri verilmiş olup bu çalışmada iki parçada yayınlanan eserler kullanılmıştır. Bundan sonra Hal Tercümesi olarak adlandırılacaktır.

¹⁴² A. Türek, F. Ç. Derin, "Hal Tercümesi", 1970, s. 81.

¹⁴³ A. Türek, F. Ç. Derin, "Hal Tercümesi", 1970, s. 81-82.

tahta geçmiş ve yeni sultan Feyzullah Efendi'yi meşihat makamına geçmesi için İstanbul'a davet etmiştir. Feyzullah Efendi, Hal Tercümesi adlı eserinde Erzurum'dan ayrılma tarihi olarak Şaban 1106'yı (Nisan- Mayıs 1695) vermiştir.¹⁴⁴

Feyzullah Efendi, ikinci kez geldiği şeyhülislamlık makamını 8 yıl işgal etmiştir. Bu ikinci dönem, tartışmaların ana kaynağını teşkil etmiştir. Özellikle II. Mustafa'nın şehzadeligi döneminde Feyzullah Efendi'nin talebesi olması ve iktidara geldikten hemen sonra kendisini önce şeyhülislam ve daha sonrada danışmanlığına getirmesi büyük tartışma yarattı.¹⁴⁵ II. Mustafa'nın asıl amacı uzun zamandır iktidarda olan Köprülü ailesi ve kapı halklarının devlet üzerindeki etkisini kırmaktır.¹⁴⁶ İktidarının ilk yıllarında bunda başarılı olduysa da 1697 yılındaki Zenta yenilgisi bu politikasından vazgeçmesine neden oldu.

II. Mustafa şehzadeligi döneminde Ahmet ve Süleyman gibi pasif değil, kendini geliştiren bir şehzade olmuştur. Bunda şüphesiz hocası Feyzullah Efendi'nin etkisi büyüktür. Belki de şehzadeligi döneminde atası Kanuni Sultan Süleyman gibi ordusunun başında seferlere katılması gerektiği fikri hocası tarafından kendisine bu dönemde aşılanmıştır. Zira padişah olduktan sonra dönemin sadrazamı olan Sürmeli Ali Paşa'yı çağırarak seferlere katılmak istediğini¹⁴⁷ hemen beyan etmesi bunun bir göstergesidir.

Feyzullah Efendi, üstlenmiş olduğu şeyhülislamlık görevi ve padişah danışmanlığı görevleri sayesinde devletin tüm kurumlarına müdahale yetkisini de kazanmış oldu. Zenta mağlubiyeti sonrasında sadrazamlık makamına getirilen Amcazade Hüseyin Paşa, Feyzullah Efendi ile en fazla çatışma içine girenlerin başında yer alıyordu. Sultanın kendisine vermiş olduğu imtiyazları sonuna kadar kullanan Feyzullah Efendi, bu dönemde sadrazam gibi davranıyor, devlet işlerine müdahale

¹⁴⁴ Feyzullah Efendi Hal Tercümesi adlı eserinde Erzurum'dan ayrılış tarihi olarak Şaban 1106 tarihini vermektedir. Bu tarih miladi Nisan-Mayıs 1695 tarihine denk gelmektedir. Fakat bu tarih yanlışlıkla Ekim 1697 olarak yazılmıştır. Bakınız: Ahmet Türek, F. Çetin Derin, " agm", s. 82; Feyzullah Efendi'nin 11 Şevval 1106 (25 Mayıs 1695) tarihinde Şeyhülislamlık makamına geçtiği kesindir. Bakınız; Tahir Sevinç, "Feyzullah Efendi ve Edirne Vakası", *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyit Feyzullah Efendi Sempozyumu*, (Editör Ömer Kara), Erzurum 2015, s. 152; Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi" s. 527.

¹⁴⁵ Tahir Sevinç, II. Mustafa'nın İktidar Mücadelesi ve 1703 Edirne İsyanıyla Tahtan İndirilmesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı 9, 2017, s. 29.

¹⁴⁶ Bu konu hakkında detaylı bilgi için Rifa'at Ali Abou-El Haj, *1703 İsyanı ve Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, (Çev: Çağdaş Sümer), Ankara 2011. Rifa'at Ali Abou-El Haj bu eserini bu iktidar mücadelesi çerçevesinde kaleme almıştır. II. Mustafa'nın Köprülü Ailesinden gelenlerin iktidar üzerindeki otoritelerini kırmak için onları iktidardan uzaklaştırmak istediğini söyler fakat 1697 yılındaki Zenta yenilgisinden sonra gelen tepkiler sonrasında yine Köprülü ailesinden gelen Amcazade Hüseyin Paşa'yı sadrazamlık makamına getirir.

¹⁴⁷ R. - El Haj, "Mustafa II. ", s. 105.

ediyordu. Bu durumdan rahatsız olan sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa, II. Mustafa'yı tahtan indirmek ve yerine şehzade Ahmet'i getirmek için harekete geçti. 1702 yaz ayında Kaptanı Derya Mezamorto Hüseyin Paşa'nın vefatıyla uzun zamandır şeyhülislam ve sadrazam arasındaki devam eden gerginlik patlak verdi. Zira şeyhülislam Feyzullah Efendi, vefat eden kaptanıderya yerine sadaret kethüdasını boş durumda olan kaptanıderyalık makamına getirmek istedi. Kethüdasının kendisinden habersiz bu makama getirilmek istendiğini duyan Amcazade Hüseyin Paşa, bu tayine karşı çıktığı gibi kâhyasını da azlederek yerine Şehrizorlu Hasan Paşa'yı getirmek istemiş fakat bu atama hem şeyhülislam hem de Sultan II. Mustafa tarafından kabul görmemiştir. Bu duruma çok sinirlenen sadrazam, yeğeni Kiblelizade Ali Efendi ile anlaşarak Sultan II. Mustafa'yı tahtan indirmek yerine şehzade Ahmet'i getirmek için harekete geçtiler. Devlet otoritesini ancak bu yolla elde edeceğini düşünen Amcazade Hüseyin Paşa'nın planı istediği gibi gitmedi. Kiblelizade planı gerçekleştirmek amacıyla eski Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi ve Astane Kaymakamı Osman Paşa ile anlaşta.¹⁴⁸ Fakat bu durum kısa zaman içerisinde duyulunca Kiblelizade yakalanıp idam edildi.¹⁴⁹ Amcazade Hüseyin Paşa, yeğenin öldürülmesi üzerine hastalığını bahane ederek sadrazamlık makamından istifa etti.

1695 Mayıs ayında meşihat makamına getirilen Feyzullah Efendi, kendisinden önceki şeyhülislamlara verilmeyen imtiyazlar elde ederek bu makamı yaklaşık 8 yıl boyunca işgal etti. Daha şehzadeligi döneminden itibaren hocasına güvenen ve muhabbet besleyen Sultan II. Mustafa, Köprülü ailesinin gücünü kırmak için Feyzullah Efendi'ye geniş yetkiler vermesi şeyhülislamı da cesaretlendirmiş ve yetkisi dâhilinde olmamasına rağmen devletin bürokratik işleyişine müdahalesinin önünü açmış oldu. Bürokrasiye müdahale etmesi sadece padişahın kendisine vermiş olduğu yetkiyi kullanmakla açıklanamamalıdır. Zira daha önce Şubat 1688 tarihinde getirildiği şeyhülislamlık makamından 17 gün sonra gönderilmesi kariyerindeki dönüm noktalarından biridir. *Hal Tercümesi* adlı eseri dikkatlice okunduğu takdirde, azledilmesini haksızlık olarak gördüğü anlaşılabilir.¹⁵⁰ Feyzullah Efendi'nin ihtiraslı olması ve daha önceki azledilişini unutmadığı ve bunu hazmedemediği kesindir.

¹⁴⁸ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 278.

¹⁴⁹ *Zübde-i Vekayiat*, s. 729; *Nusretname*, s. 679; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 278.

¹⁵⁰ Padişah onu (Beylerbeyi) Tevkii İsmail Paşa'ya mührü verdi. Bu zat önceleri adı geçmeyen ve değersiz bir olduğu gibi ne hayvanlardan ne de insanlardan sayılırdı. Ancak şu muhakkak ki zaruretlerin icabı vardır; daha doğrusu o mecliste o alçakların temayülleri bulunuyordu. Bundan başka her ikisinin eline söz sarfetmek fırsatı geçti, ayrıca adı geçen İsmail Paşa, kendisine önceleri ilgi göstermeyen

Feyzullah'ın kariyeri hakkındaki en önemli tartışmaların başında, çocuklarını ve akrabalarını devletin önemli mevkilerini getirerek görevini kötüye kullanması bulunmaktadır. Bu konuyu Feyzullah Efendi'nin çocukları, damatları ve birinci derece akrabalarının biyografilerinin üzerinden ve bunların kariyerlerindeki yükselişlere bakarak tartışmak daha doğru olacaktır. Bundan dolayı Feyzullah'ın çocukları, damatları ve kardeşinin biyografilerini kısaca tartışmakta fayda görüyorum. Bu tartışmaları daha çok Şeyhi tarafından kaleme alınan *Vekayi'ul Fudala* adlı eser üzerinden yapacağım.

En büyük oğlu Fethullah Efendi, 1097 (1687) tarihinde dönemin şeyhülislamı Ankaravi Mehmet Efendi (1619-1687) tarafından mülazemete alınmış, Cemaziyelevvel 1106 (Aralık- Ocak 1694-1695) tarihinde Murat Paşa Atik Medresesine atanmıştır. Aynı yıl içinde Sahn Medresesine ve Ekim- Kasım 1695 tarihinde Emin Mehmet Efendi'nin yerine de Şehzade Medresesine geçmiştir.¹⁵¹ Süleymaniye Medresesine atandıktan sonra kadılık mesleğine geçip, Yenişehir Kazası'na atanmıştır. Kariyerindeki hızlı yükselişini Şubat-Mart 1698 tarihinde atandığı Anadolu Kazaskerliği takip etmiştir. Bu görevde daha bir yılını doldurmadan Aralık- Ocak 1699 tarihinde Rumeli payesiyle Nakibüleşraflık makamına getirilmesinin yanı sıra kendisine Ayntab ve Tatarbazarı Kazaları arpalık olarak verilmiştir. Fethullah Efendi'nin kariyerindeki en önemli olaylardan biri de şüphesiz babası Feyzullah Efendi tarafından kendisinden sonra meşihat makamına atanması için Sultan II. Mustafa'dan hatt-ı hümayun çıkartmasıdır.

Diğer oğlu olan Seyyit İbrahim Efendi, Ankaravi Mehmet Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde ilmiye sistemine dâhil oldu. İlk görev yeri Ahmet Çavuş Medresesi'dir. Nisan-Mayıs 1698 tarihinde İbrahim Paşa Atik Medresesi'ne, Mart Nisan 1699 tarihinde Sahn Medresesine, aynı yıl Kasım Aralık ayında Kara Mustafa Paşa Medresesi'ne atandı. Ocak-Şubat 1701 tarihinde Edirne Kadısı payesiyle Yenişehir kadılığına, aynı yılın Mayıs- Haziran ayında Mekke-i Mükerrerme kadılığına, Ocak-

şahsiyetlere ve bu meyanda bana düşmanlık besliyordu; fırsatı kaçırmadı. Beni kıskananlardan bir takım kimseler, kendisine gelişi güzel sözler ulaştırıp, benim canımdan değerli velinimetim Sultan Mehmet'in oğlu Sultan Mustafa'yı saltanat tahtına geçirmeyi düşündüğümü söylediler. Beni azledip o meclisten uzaklaştırarak Kuzkuncukta olan "yalıya" ikametgâhıma yolladılar. A. Türek, F. Ç. Derin, " Hal Tercümesi", 1970, s. 79.

¹⁵¹ *Vekayiu'l Fudala*, s. 2336. Silahtar, *Nusretname* adlı eserinde Feyzullah Efendi'nin birinci dereceden akrabalarının ilmiye nasıl dâhil oldukları ve kariyerleri hakkında İhanet-i Ulema başlığı altında ayrı bir bölüm ayırmıştır. Bknz: *Nusretname*, s. 714-716.

Şubat 1702 tarihinde İstanbul Kadılığına getirilmiştir. Aynı yılın Nisan-Mayıs aylarında şehzade Mahmut'un hocalığına atanmıştır.¹⁵²

Feyzullah Efendi'nin oğullarından Seyyit Ahmet Efendi, Nisan- Mayıs 1687 yılında dönemin şeyhülislamı olan Ankaravi Mehmet Efendi tarafından mülazemete alınmış ve ilk görev yeri de Ekim-Kasım 1695 tarihinde Sekban Ali Efendi Medresesi olmuştur. Sonra sırasıyla Eylül- Ekim 1696'da Sahn Medresesine, Ekim- Kasım 1697'de Davut Paşa Medresesine, Temmuz- Ağustos 1698'de Edirne payesiyle İzmir kadılığına ve sonrasında Mekke-i Mükerrreme payesiyle müşerref olmuştur. İzmir Kadılığı'ndan sonra Kasım- Aralık 1701 tarihinde Bursa kadılığına atanmış ve Anadolu payesini almıştır. 1703 yılında da Rumeli payesine yükseltilmiştir.¹⁵³

Feyzullah Efendi'nin diğer oğlu olan Ömer Efendi, Ekim-Kasım 1686 tarihinde şeyhülislam Ankaravi Mehmet Efendi tarafından ilmiye mesleğine alındıktan sonra ilk görev yeri Mayıs-Haziran 1701 tarihinde Kürkçübaşı Medresesi olmuştur. Ekim -Kasım 1702'de ise Samaniye Medresesi'ne atanmıştır.¹⁵⁴

Feyzullah Efendi'nin diğer oğulları ve yakın akrabalarının ilmiye kariyerleri şöyledir; Seyyit Mustafa Efendi, Selanik Kadılığı'ndan sonra, Mekke-i Mükerrreme Kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli payesi;¹⁵⁵ damadı Seyyit Mahmut Efendi iki yıllık mülazemetten sonra Selanik, Edirne, İstanbul Kadılıklarından sonra Süleymaniye Müderrisliğine getirilmiştir. Diğer damadı olan Mirzazade Şeyh Mehmet Efendi, İzmir ve Edirne Kadılıklarından sonra İstanbul payesiyle Rumeli Kazaskerliği görevlerinde bulunmuşlardır.¹⁵⁶

Osmanlı ilmiye mesleğinde şeyhülislamlık makamı en yüksek rütbe konumunda olduğu gibi ilmiye mesleğini temsil ve kontrol yetkilerini¹⁵⁷ de elinde bulundurur. Devletin kuruluşundan itibaren sürekli itibar gören ilmiye kurumu, Molla Fenari (öl. 1480), Zenbilli Ali Efendi (öl.1526), Ebussuud Efendi (öl.1574) gibi önemli ilim ve hukuk adamını çıkartmasına rağmen Zilfi'nin söylediğine göre ilmiye, XVIII. asırdan itibaren ulema ailelerin içine tıkanıp kalmıştır.¹⁵⁸ Devletin kuruluşundan itibaren,

¹⁵² *Vekayi'ul Fudala*, s. 2471-2472.

¹⁵³ *Vekayi'ul Fudala*, s. 2659-2660.

¹⁵⁴ *Vekayi'ul Fudala*, s. 2571-2572.

¹⁵⁵ Feyzullah Efendi'nin oğulları olan Seyyid Fethullah Efendi ve Seyyid Mustafa Efendi, Anadolu kazaskerliği görevinde bulduklarından dolayı biyografileri Anadolu Kazaskerliği bölümünde verilecektir.

¹⁵⁶ *Nusretname*, s. 717.

¹⁵⁷ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *TDVİA*, cilt 39, İstanbul 2010, s. 91.

¹⁵⁸ Zilfi, *Dindarlık Siyaseti*, s. 27.

önemli bir makamı temsil eden şeyhülislamın XVII. asırdan itibaren bu makamı işgal etme süreleri azalmıştır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra şeyhülisamlık makamına gelenlerden sadece beş kişi beş yıldan fazla şeyhülisamlık yapmışken¹⁵⁹ Feyzullah Efendi ise istisna olarak bu makamda 8 yıl kalmıştır.

Madeline Zilfi'nin XVIII. asır için tanımladığı *Ulema Ailesi* kavramı Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduğu dönem için uygun düşmektedir. Feyzullah Efendi'nin şehzade Mustafa'nın hocalığına getirildiği 1686 yılından itibaren kendi kariyeri gibi çocukları ve akrabaları da ilmiyede yükselmeye başladı. Feyzullah Efendi'nin şehzade hocalığına getirilmesinin hemen ertesi yıl çocukları Fethullah, Ömer, Ahmet, İbrahim'in dönemin şeyhülislamı olan Ankaravi Mehmet Efendi tarafından ilmiyeye alınmaları tesadüf olmasa gerek. Feyzullah'ın büyük oğlu Fethullah Efendi, 1686 yılında girmiş olduğu ilmiye mesleğinde kısa zaman içinde yükseldi. 1695 yılında Murat Paşa Medresesi'ne atandığı tarihten 4 yıl içinde nakibüleşraflık makamına yükselmesi dikkat çeken bir noktadır. Normal şartlarda en az 20 yıllık süreden sonra gelinmesi gereken noktaya 4 yıl gibi kısa sürede gelmesi tepkileri de beraberinde getirmiştir¹⁶⁰. Kendinden önceki nakibüleşraf olan Hocazade Seyyit Osman Efendi, Ağustos-Eylül 1646 tarihinde mülazım olmuş ve ilk görevine Nisan-Mayıs 1657 tarihinde atanmıştır. Nakibüleşraflığa gelişi¹⁶¹ ve Fethullah'ın bu kadar hızlı yükselişi Osmanlı tarihinde bir ilki de beraberinde getirdi. Feyzullah Efendi, oğlunun kendisinden sonra şeyhülislam olması için 1702 yılından padişahattan hattı hümayun çıkarttı. Bu atama hiç şüphesiz Osmanlı toplumunda büyük şok yarattı.¹⁶² Bu olayın Osmanlı kamuoyunda getirdiği tepkiyi 1703 isyanının sonuçlarında aramak gerek. İsyân sonrasında asiler Feyzullah Efendi ve oğlu Fethullah Efendi'yi katletmelerine rağmen, Feyzullah Efendi'nin diğer çocuklarına dokunmamışlardır¹⁶³.

2.2. 1703 Edirne İsyanı

Osmanlı Devleti için XVII. asrın son çeyreği uzun süren savaşlar ve bu uzun savaşlar neticesinde gelen yenilgiler 1699 yılında büyük toprak kayıplarıyla neticelenecek bir anlaşma imzalamaya zemin hazırladı. 1683-1699 arasındaki bu 16 yıl boyunca devlet tüm cephelerde yenilmiş Orta Avrupa'daki topraklarından feragat etme

¹⁵⁹ S. Karahasanoğlu, "Feyzullah Efendi", s. 844.

¹⁶⁰ R.El Haj, *1703 İsyanı*, s. 34.

¹⁶¹ Hocazade Seyyit Osman Efendi'nin kariyeri hakkında geniş bilgi için bkz: *Vekayi'ul Fudala*, s. 2159-2161.

¹⁶² S. F. Meservey, *Feyzullah Efendi*, s. 99

¹⁶³ R. El Haj, *1703 İsyanı*, s.122.

zorunda kalmıştır. Uzun savaşlar döneminde Osmanlı ordusu bozguna uğradığı gibi, savaşların mali külfeti devlet için yıpratıcı bir hal aldı.

Feyzullah Efendi, ikinci kez geldiği şeyhülislamlık makamında, Sultan II. Mustafa'nın kendisine vermiş olduğu yetkileri sonuna kadar kullandı. Oğlu Fethullah, kısa zaman içinde yüksek makamlara geldiği gibi diğer oğulları damatları ve kardeşleri de kısa zaman içinde ilmiyenin önemli mevkilerine atandı. 1702 yılına gelindiğinde ilmiyedeki altı yüksek makamın tamamı Feyzullah Efendi ve onun akrabalarının elindeydi.¹⁶⁴ İlmiyedeki bu hizipleşme diğer devlet kademelerinde de kendisini gösterdi. Ayrıca Feyzullah Efendi Osmanlı'nın önemli ulema ailelerinden olan Minkarizadeler ve 1656 yılından itibaren devletin yöneten Köprülü ailesiyle evlilik yoluyla yakın akrabalıklar kurmayı başardı.

17 Temmuz 1703 tarihinde devletin doğu sınırı olan Gürcistan'da uzun zamandır devam eden isyanı bastırmak için başkentten ayrılması gereken yaklaşık 600 cebeci uzun zamandır alamadıkları maaşlarını gerekçe göstererek amirlerine karşı çıkarak isyan başlattılar. Her ne kadar isyanın gerekçesi uzun zamandır askere ödenmeyen maaşlar gibi gözükse de, asıl amaç devletin içinde bulunduğu buhran ve siyasi hizipleşme olarak gözükmetedir. Asilerin ocaklarından çıkıp devletin resmi törenlerinin yapıldığı Atmeydanı'na gelmeleriyle isyanın asıl nedeni ortaya çıkmış oldu. İslam inancının ve onun temel taşıyıcısı olan Osmanlı Devleti'ne karşı ihanet içinde olanlara karşı adaleti sağlamak istediklerini söylemeleri¹⁶⁵ isyanın asıl nedenin birikmiş maaşların ödenmemesinden kaynaklanmadığını gösterdi.

İsyanın asıl nedeni anlamak için çağdaş kaynaklara bakmak ve dönem kaynaklarının gözünden isyanı anlamak daha doğru olacaktır. Dönemin tanıklarından ve olaya bürokrasi gözüyle bakan *Defterdar*, önce asi cebecilerin, Gürcistan'daki isyanı bastırmak için İstanbul'dan ayrılacakları zaman, alamadıkları maaşlarını bahane ederek payitahtı terk etmeyeceklerini söylediklerini nakleder.¹⁶⁶ *Defterdar*'a göre isyanın asıl nedenleri, Sultan II. Mustafa'nın uzun zamandır İstanbul yerine Edirne'yi mesken tutması ve padişah ile birlikte devlet ricalinin Edirne'ye taşınarak burayı başkent yapmak istemesi, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin devletin işleyişine müdahale etmesidir. Bunlara ek olarak kendi yakınlarını devletin önemli noktalarına getirmesiyle

¹⁶⁴ S. Karahasanoğlu, "Feyzullah Efendi", s. 845. Feyzullah Efendi ve yakın akrabalarının konumları ve gelecekteki mevkileri hakkında geniş bir bilgi için, M. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti*, s. 228-229.

¹⁶⁵ R.El Haj, *1703 İsyani*, s. 13.

¹⁶⁶ *Zübde-i Vekayiat*, s.778 ve s. 786-787.

yükselmek isteyen ulema ve bürokratların önünün kesilmesini ekler. *Defterdar*, en büyük eleştirileri de Feyzullah Efendi'ye yöneltir. Onun, başta çocukları ve damatları başta olmak üzere, kendi yakınlarının önemli noktalara getirmesini ve devletin önemli gelirlerini kendilerine tahsil etmesinin üstünde durur¹⁶⁷. *Silahtar*, Feyzullah Efendi'nin ilmiyeye bu kadar müdahale etmesini ve yakınlarının ilmiyenin en üst kademelerine yerleştirmesini *İhanet-i Ulema* olarak tanımlar¹⁶⁸ ve daha çok isyanın gelişim safhalarını verir. Naima, Feyzullah Efendi'yi aynı şekilde eleştirmesinin yanı sıra, isyana Edirne Vakası demek yerine Feyzullah Efendi Vak'ası olarak tanımlar¹⁶⁹ ve bununla da kalmaz isyanın nedenleri arasında Feyzullah Efendi'nin hırslarını belirttikten sonra, Feyzullah'ın kendisini önceki Şeyhülislam olan Hoca Sadeddin Efendi (1537-1599) ve Karaçelebizade Abdülaziz Efendi (1592-1658) gibi görmesinden dolayı eleştirir¹⁷⁰. Naima'ya göre belki de en tehlikeli olan Feyzullah Efendi'nin kendisini “*hem kaleme hem de kılıca sahip olmak*” istemesidir¹⁷¹. *Anonim Osmanlı Tarihi*, isyanın asıl nedeni için eleştirilerini padişah ve devlet erkânı üzerinden yapar. 1699 Karlofça Anlaşması'ndan sonra Edirne'de fazla kalındığını söyler, seferlerin ve anlaşmanın üstünden bir hayli zaman geçmesine rağmen başkente dönülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır¹⁷². *Raşid* aynı şekilde en sert eleştirilerini Feyzullah Efendi'ye yöneltir. Çocuklarını ilmiyenin en önemli noktalarına getirdiğini ve bunların kanunlara aykırı şekilde gerçekleştiğini vurgular¹⁷³.

Çağdaş kaynakların daha çok Feyzullah Efendi'yi eleştirmelerinin asıl nedeni kendi konumlarıdır. Selim Karahasanoğlu, dönem yazarlarının tepkilerini şöyle anlatır; “*Raşid ilmiyeden geldiği için ona çok kızgındır; Silahtar, asker kökenlidir ve Feyzullah Efendi'nin Sultan Mustafa'nın üstünde derin tesiri olduğunu söyler, Şefik bürokrasinin bir üyesi olarak Rami Mehmet Efendi'nin yakın arkadaşısıdır, Defterdar, isyanın başlamasında etkili olan borçlardan dolayı Feyzullah Efendi'yi suçlu bulur, Naima ise geleneğin suiistimalinden dolayı Feyzullah'ı suçlar*”¹⁷⁴ diyerek dönem yazarlarının Feyzullah Efendi'nin neden bu denli suçladıklarını açıklar.

¹⁶⁷ *Zübde-i Vekayiat*, s. 785.

¹⁶⁸ *Nusretname*, s. 714-716.

¹⁶⁹ *Tarih-i Naima*, s. 1858.

¹⁷⁰ *Naima*, s. 1861.

¹⁷¹ *Naima*, s. 1864.

¹⁷² *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 225.

¹⁷³ *Raşid*, s. 649-650.

¹⁷⁴ S. Karahasanoğlu, “Feyzullah Efendi”, s. 847.

Feyzullah Efendi hakkında ilk ciddi çalışma, 1966 yılında Meservey tarafından kaleme alındı. Meservey eserinde, isyanın sebebi olarak Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlık kariyerinden daha çok uzun süren savaşlar sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde girdiği karmaşık durum üzerinde durmaktadır¹⁷⁵. Meservey, 1703 İsyanı'nın temel sebebi olarak 1683 yılından başlayan ve 1699 Karlofça Anlaşması son bulan uzun süren savaşlar ve bu savaşlar neticesinde kaybedilen topraklar ve devletin içinde bulunduğu buhranı göstermekte, isyanın çıkmasında Feyzullah'ın suçunun olmadığını ve günah keçisi ilan edildiğini vurguladığı¹⁷⁶ gibi Naima'nın isyanı *Feyzullah Efendi Vak'ası* olarak isimlendirmesini de eleştirmektedir. Madeline Zilfi, Feyzullah Efendi'nin Hoca Sadeddin Efendi'ye verilen imtiyazların aynısını almak istediğini ve Karaçelebizade Abdülaziz gibi oğlunu kendinden sonra bu makama aday gösterme çabası içerisinde olduğunu yazmaktadır¹⁷⁷. Ayrıca Madeline Zilfi, Feyzullah'ın ailesine düşkün olmasından dolayı tüm ailesini devletin önemli noktalarına getirmesinin onun sonunu getirdiğini söylemektedir¹⁷⁸. Abdülkadir Özcan “Edirne Vak'ası” adlı çalışmasında isyanın nedenlerini Viyana Bozgunu sonrasında devletin içine düştüğü siyasi mali ve sosyal bunalımın neden olduğunu ve bunların üzerine Feyzullah Efendi'nin padişah II. Mustafa'dan aldığı imtiyaz ile devletin önemli noktalarına yakınlarını yerleştirmesinin etkili olduğunu gösterir.¹⁷⁹

Hem dönem kaynaklarında hem de Feyzullah Efendi hakkında yazılmış monografi ve makalelerde olayın önemli nedenlerinden biri Feyzullah Efendi olarak görülmektedir. Feyzullah Efendi'ye 1695 yılından ikinci kez atandığı meşihat makamının yanında Sultan II. Mustafa tarafından da kendisine geniş yetkiler verildi. Bu geniş yetkilerin verilme amacı uzun zamandır devam eden Köprülü ailesinin iktidar üzerindeki tahakkümünü kırmaktı. Fakat Şeyhülislam Feyzullah Efendi gerek hırsı ve ailesine olan bağlılığı gerekse ilk şeyhülislamlık döneminin on yedi gün gibi kısa sürmesi, kendisini geldiği makamda kalıcı olmak için kontrolleri elinde tutmasına sevk etti. Bundan dolayı devletin üst makamlarının büyük çoğunluğunu çocukları ve akrabalarına vermiştir. Ulemanın tepkisinin en önemli nedenlerinden biri budur.

¹⁷⁵ Karahasanoğlu, “Feyzullah Efendi”, s. 847.

¹⁷⁶ S. F. Meservey, *Feyzullah Efendi*, s. 127.

¹⁷⁷ Feyzullah Efendi, hanedanlık hevesi ulema hiyerarşisinin ötesine uzanmaktadır. Sonuç olarak herkesin nefretini kazanmaktaydı. Bu nefret özellikle ulema arasında çok sertti ve ulema Feyzullah için hiçbir müdahalede bulunmadığı gibi, ayrıca aktif bir şekilde düşüşü için çalışmıştı. Detaylı bilgi için bkz: M. Zilfi, *Dindarlık, Siyaseti*, s. 229-230

¹⁷⁸ M. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti*, s. 230.

¹⁷⁹ Abdülkadir Özcan, “Edirne Vak'ası”, *TDVİA*, cilt 10, İstanbul 1994, s. 445.

Ulemanın altı büyük makamının Feyzullah Efendi ve akrabaları tarafından kontrol edilmesi, ilmiyede yükselmeyi bekleyenlerin tepkisini çekti.¹⁸⁰

İsyanın nedenleri arasında gösterilen ekonomik şartların alt yapısı 1683 tarihinden başlayan uzun süren savaşlar döneminde aranmalıdır. Viyana kuşatmasının olumsuz neticelenmesi ve takip eden 16 yıl süren uzun savaşların da başarı elde edilmemesi hem toprak kaybına hem de ekonomik olarak devletin zor duruma düşmesine neden oldu. 1699 yılında imzalanan Karlofça Anlaşması, uzun süren savaşları bitirmesine rağmen Osmanlı ekonomisinin olumsuz yönde etkilenmesine engel olamadı. Bunun üstüne Sultan II. Mustafa'nın başkentteki olumsuz havadan kurtulmak için Edirne'yi mesken tutması bir anda İstanbul'daki tüccar kesiminin olumsuz tepkisini çekmiştir.¹⁸¹ Tüccarların tepkisi sultanın Edirne'den dönüşünü engellediğine inandıkları Feyzullah Efendi'yedir¹⁸².

Feyzullah'a düşman olan kişilerin sayısı da bir hayli fazlaydı. 1695 yılından itibaren devletin işleyişine müdahale etmesi sultanın da şeyhülislamı desteklemesi yöneticiler arasından bir iktidar kavgasına neden oldu. Köprülü ailesi ile Feyzullah Efendi arasındaki iktidar mücadelesi, Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın tepkisine neden olmuş hatta Hüseyin Paşa yeğeni Kiblelizade ile Sultan Mustafa'yı tahttan indirmek için plan dahi yapmıştır. Bu darbe hazırlığından haberdar olan Sultan Mustafa Kiblelizade'yi idam ettirdi. Kendisinin de idam edileceğinden korkan Amcazade Hüseyin Paşa sadaret makamından istifa etti. Amcazade'nin ardından gelen iki sadrazam da aynı şekilde Sultan II. Mustafa'nın isteği ile Feyzullah Efendi'nin sözünden çıkmadılar. Bu durum Feyzullah Efendi'yi daha da güçlendirirken çevresinde bir o kadar tepkiyle karşılandı.

Tüm bu nedenlerden dolayı 17 Temmuz 1703'de bir grup cebecinin başlatmış olduğu isyan kısa zaman içinde başkentin tamamına yayıldı. İsyanın en büyük destekçileri arasında Feyzullah Efendi'nin tımarını elinden aldığı Karakaş Mustafa, azledip mallarına el koyduğu Firari Hasan ve sadrazam olmak isteyen ve bir şekilde Feyzullah Efendi'nin engeliyle karşılaşan Morali Hasan Paşa vardı. İsyanın kısa zaman içinde yayılmasının nedenlerinden biri de İstanbul kadısı ve aynı zamanda Feyzullah Efendi'nin damadı olan Seyyit Mahmut Efendi ile yine Feyzullah Efendi'nin damadı olan kaymakam Köprülüzade Abdullah Paşa'nın aralarının açık olmasından dolayı

¹⁸⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt*, s. 17; S. Karahasanoğlu, "Feyzullah Efendi", s. 845.

¹⁸¹ R. El Haj, *1703 İsyanı*, s. 35

¹⁸² S. Karahasanoğlu, "Feyzullah Efendi", s. 845.

isyana müdahalenin gecikmesidir¹⁸³. İsyanın giderek yayılması ile beraber 3. gün cuma namazı iptal edildi. Bu arada isyanı bastırmak için harekete geçen Sekbanbaşı Murtaza Ağa'nın öldürülmesiyle isyana katılımı artırdı. Uzun zamandır atama ve yükselme bekleyen suhtelerin ve üst düzey ulemanın da katılımıyla isyana meşru zemin hazırlandı.

Asiler, taleplerini Sultan II. Mustafa'ya duyurmak için aralarında seçtikleri heyet Edirne yakınlarına gelince Feyzullah Efendi'nin emri ile yakalanıp hapse atılması padişahı çok kızdırdı¹⁸⁴ ve sadrazam Rami Mehmet Paşa'yı olanlardan dolayı azarladı. Rami Mehmet Paşa, siz benim şeyhülislamın sözünden çıkmamamı telkin etmişsiniz diyerek kendisini savundu. II. Mustafa, isyanın bitirilmesi için tek yolu şeyhülislam ve çocukların azledilmesi olduğuna inanarak Feyzullah Efendi ve çocuklarını buldukları makamlarından azletti.¹⁸⁵

Taleplerin padişaha aktarılması için gönderilen heyetin yakalanıp hapse atıldığı İstanbul'da duyulunca asiler büyük bir kalabalık ile Edirne'ye hareket ettiler. Silivri'ye geldiklerinde Sultan II. Mustafa'yı indirip yerine şehzade Ahmet'i tahta geçirme kararı aldılar. Asilerin Edirne'ye büyük bir kuvvetle hareket ettiğinin haberini alan Sultan II. Mustafa, ordusunu toplayarak harekete geçti ve Osmanlı ordusu Edirne kuvvetleri ile İstanbul kuvvetleri olarak ikiye ayrılmış oldu.¹⁸⁶ Fakat Edirne kuvvetleri kısa zaman sonra İstanbul kuvvetlerine katılınca II. Mustafa durumu kabullenmek zorunda kaldı.

Padişah tarafından görevinden alınan Feyzullah Efendi ve oğlu Fethullah Efendi Pravadi'de yakalandı ve işkence edilerek yarı çıplak bir halde Edirne'ye getirildi. Feyzullah'a büyük kin duyan Karakaş Mustafa ve yandaşları sabık müftüyü türlü hakaretler ederek bir ata bindirdiler ve tahkir ederek Edirne sokaklarında gezdirdikten sonra idam ettiler. Başlı gövdesinden ayrılmış bir şekilde vücudu parçalanınca kadar Edirne' sokaklarında gezdirildikten sonra Tunca Nehrine atıldı¹⁸⁷. Aynı şekilde oğlu Fethullah Efendi de idam edildi. Feyzullah Efendi'nin diğer çocuklarının Kıbrıs'a sürgün edilmeleri ve sadece Fethullah'ın idam edilmesi, kendisinin de en az babası kadar tepki gördüğünün kanıtıdır. Tepkilerin odak noktasının başında şüphesiz Feyzullah Efendi'nin kendisinden sonra meşihat makamına oğlu Fethullah'ın gelmesine

¹⁸³ A. Özcan, "Edirne Vak'ası", s. 445.

¹⁸⁴ Hrant D. Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası", *Tarih Dergisi*, cilt XI, İstanbul 1969, s. 53.

¹⁸⁵ Feyzullah Efendi ve çocuklarının azledilmesine dair hatt-ı hümayun için bknz: *Zübde-i Vekayiat*, s. 795-796; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 232-233; *Naima*, s. 1876; *Nusretname*, s. 730-731.

¹⁸⁶ A. Özcan, "Edirne Vak'ası", s. 446.

¹⁸⁷ *Nusretname*, s. 784; *Zübde-i Vekayiat*, s. 818; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 252-253;

dair padişahattan hattı hümayun almasıdır. Netice itibariyle 1703 İsyanı ile Sultan II. Mustafa hal edilmiş, yerine III. Ahmet (1703-1730) getirilmiştir.

Feyzullah Efendi iki kez geldiği şeyhülislamlık makamında toplamda sekiz yıldan fazla kaldı. Bu süre içinde çocuklarını ve yakınlarını devletin önemli makamlarına getirdiği için tepki çekti ve bundan dolayı düşman kazandı. Osmanlı tarihinde bu makama gelip bu kadar yetkiyi elinde bulunduran ender şeyhülislamlardan oldu. Kurmak istediği ulema ailesi fikri kendi döneminde gerçekleşmemiş olsa da daha sonra ki süreçte Feyzullah Efendi'nin çocuklarının şeyhülislamlık makamına kadar yükselmeleri bu fikrin gerçekleştiğinin kanıtıdır.¹⁸⁸

2.3. Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri

II. Mustafa'nın sekiz yıl süren saltanatı boyunca beş farklı Rumeli kazaskeri, sekiz Anadolu kazaskeri ve iki Nakibüleşraf görev yapmıştır. Rumeli kazaskerlerinden Mirza Mustafa Efendi (1695-1696 ve 1698-1699)¹⁸⁹ ve Erzincani Seyyid Ali Efendi (1696-1697 ve 1699-1700)¹⁹⁰ ikişer kez bu makama geldiler. Diğer Rumeli kazaskerleri olan Ebezade Abdullah Efendi (1697-1698)¹⁹¹, Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (1700-1701)¹⁹² ve Dede Mehmet Efendi (1701-1703)¹⁹³ bu dönemde bir kez Rumeli kazaskerlik makamını işgal etmişlerdir.

¹⁸⁸ Mechael Nizri, “ The Memoirs of Şeyhülislam Feyzullah Efendi (1638-1703) Self, Family and Household”, *Mizân: Studien zur Literatur in der İslamischen Welt (Many Ways of Speaking About the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian and Turkish (14th-20th)*, Ed: Ralf Elger and Yavuz Köse, Wiesbaden 2010, s. 35.

¹⁸⁹ 16 yıl sarayın çeşitli yerlerinde görev yaptıktan sonra IV. Mehmet'in isteği üzerine Minkarizade Yahya Efendi tarafından mülazım yapıldı. 1664 yılında Osman Efendi Medresesi ilk görev yeri olurken aynı yıl Karamanîçe seferine katıldı ve buranın fethinin ardından buraya kadı olarak atandı. Bu görevinden sonra Mekke Kadılığı vazifesi ile tevcih olundu. 1688 yılında İstanbul kadısı olduysa da bu görevde uzun süre kalamadı. 1693 yılında Rumeli kazaskeri oldu. Bir yıl bu makamda kaldıktan sonra azledildi. 1695 yılında ikinci kez ve 1698 yılında üçüncü kez Rumeli kazaskerlik görevlerini ifa etti. 1714 yılında şeyhülislam oldu. Bknz: Mehmet İpşirli, “ Mirza Mustafa Efendi”, *TDVİA*, c. 30, İstanbul 2005, s. 167.

¹⁹⁰ Minkarizade Yahya Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde mülazım olmuş ve sonrasında Efdalzade Medresesine tayin olundu. Bu görevindeki başarısından dolayı Haremeyn ve Şerefeyn evkaf teftişliği görevi kendisine verildi. Sonrasında sırasıyla; Mehmet Ağa Medresesi, Atik Ali Paşa Medresesi, Şehzade Medresesi, Mısır kadılığı ve Mekke kadılığı görevlerinin ardından 1688 yılında İstanbul kadılığı, 1691 yılından Anadolu kazaskeri oldu ve kısa süre sonra azledilip sürgün edildi. 1696 yılında ve 1699 yılında olmak üzere iki kez Rumeli kazaskerlik görevlerine getirildi. Bknz: Şeyhi *Vekayiu'l Fudala*, s. 1261-1262.

¹⁹¹ Mülazemete ardından Mısır, Edirne ve Mekke kadılık görevlerinin ardından 1695 yılında, Anadolu kazaskeri, 1697 ve 1705 yıllarında Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulundu. 1706 yılında Sadık Mehmet Efendi'nin yerine şeyhülislam oldu. Bknz: *İlmiye Salnamesi*, s. 499; *Devhatü'l Meşayyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitledi Metin ve Dizin)*, Haz: Emrah Bilgin, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2016, s. 199; Mehmet İpşirli, “Ebezade Abdullah Efendi”, *TDVİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 98.

¹⁹² 1667 yılında Mehmet Ağa Medresesi'nde göreve başladı. Uzun süre müderrislikten sonra kadılık mesleğini seçti. 1687 yılında Kudüs kadılığı, 1688 yılında Edirne kadılığı ve Nakibüleşraflık görevlerinin

Tablo 2: Rumeli Kazaskerlerinin Listesi

KAZASKERİN ADI ¹⁹⁴	GÖREVE GELİŞİ	GÖREVDEN AYRILIŞI
Mirza Mustafa Efendi	Şaban 1106 (Mart/Nisan 1695)	Recep 1107 (8 Şubat/Mart 1696)
Erzincani Ali Efendi	Recep 1107 (8 Şubat/Mart 1696)	Şaban 1108 (Şubat/Mart 1697)
Ebezade Abdullah Efendi	Şaban 1108 (Şubat/Mart 1697)	Şaban 1109 (Şubat/Mart 1698)
Mirza Mustafa Efendi	Şaban 1109 (Şubat/Mart 1698)	Zilhice 1110 (Mayıs/Haziran 1699)
Erzincani Ali Efendi	Zilhice 1110 (Mayıs/Haziran 1699)	Cemazielahir 1112 (Kasım/Aralık 1701)
Nakip Seyyid Ali Efendi	Cemazielahir 1112 (Kasım/Aralık 1701)	Muharrem 1113 (Haziran/Temmuz 1701)
Dede Mehmet Efendi	Muharrem 1113 (Haziran/Temmuz 1701)	Rebiyülevvel 1113 (Temmuz 1703)

Anadolu kazaskerliği makamında bulunmuş sekiz kişiden sadece Ebezade Abdullah Efendi Rumeli kazaskerlik görevine nail olmuş, 1698-1699 yılları arasında görev yapan Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu olan Fethullah Efendi¹⁹⁵ nakibüleşraf olmuştur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin diğer oğlu Seyyid Mustafa Efendi¹⁹⁶ de

ardından 1691 yılında Rumeli kazaskeri oldu. 1700 yılında ikinci kez geldiği Rumeli kazaskerliği görevinde uzun süre kalamadı. III. Ahmet'in saltanatı döneminde şeyhülislam oldu. Bknz: *İlmiye Salnamesi*, s. 496; *Devhatü'l Meşayyih*, s. 197; Mehmet İpşirli, " Paşmakçızade Ali Efendi", *TDVİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 185.

¹⁹³ IV. Mehmet'in saltanatı sırasında İlmiye girmiş olsa ilmiye mesleğindeki yükselişi Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduğu dönemdedir. 1695 yılında Galata Mevlevihanesi, 1696 yılında kendisine Haremeyn payesi verildi. 1699 yılından İstanbul kadısı ve 1702 yılında da Rumeli kazaskerliği görevinde bulundu. Bknz: Reyhan Keleş, " Feyzullah Efendi'nin Amcazadesi ve Damadı: Dede Mehmet Efendi", *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu*, Erzurum 2015, s. 205-218.

¹⁹⁴ Bu liste 1695-1703 yılları arasında tutulmuş Rumeli Kazasker Ruznamçe Defterlerine, vekayinamelere ve *Vekayiu'l Fudala* adlı esere göre hazırlanmıştır.

¹⁹⁵ Fethullah Efendi, 1685 yılında mülazemete girmiş, ilk görev olarak Atik Ali Paşa Medresesi'nde bulunmuştur. Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olması ile beraber ilmiyede arka arkaya payeler almış ve sırasıyla Sahn-ı Seman Medresesi, Şehzade Medresesi, Yenişehir kadılığı, Çatalca ve Karaferye kadılıklarında bulunmuştur. 1698-1699 yıllarında Anadolu kazaskerliği görevinde bulunmuş, bir yıl sonra Seyyid Osman Efendi'nin yerine nakibüleşraf olmuştur. Bknz: Şeyhi, *Vekayiu'l Fudala*, s. 2336; M. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti*, s. 226.

¹⁹⁶ Seyyid Mustafa Efendi genç yaşta Mekke kadılığının hemen arkasından Anadolu kazaskerliği makamına getirilmiş, kısa bir süre sonra Rumeli payesi almıştır. Bknz: Mehmet İpşirli, " Feyzullahefendizade Mustafa Efendi", *TDVİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 279; Musa Bilgiz, " Feyzullah Efendi'nin Şeyhülislam Çocukları: Fethullah Efendi, Murtaza Efendi ve Mustafa Efendi", *Erzurumlu Şeyhülislam Feyzullah Efendi Sempozyumu*, Erzurum 2015, s. 199-203.

1702-1703 yıllarında Anadolu kazaskerliği görevinde bulunmuş ve 1703 Edirne İsyanı ile bu görevden alınıp sürgüne gönderilmiştir.

II. Mustafa dönemi incelendiğinde şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin etkisini görmek güç değil. Bu etki kendisini ulema üstünde de göstermektedir. Özellikle üst rütbeli ulema, Feyzullah Efendi ile mücadele içerisine girmiş, Feyzullah Efendi de kendisine rakip ve şeyhülisamlığı için tehlike gördüğü kişileri bertaraf etmekten çekinmemiştir. Naima Feyzullah Efendi'nin kendisine meydan okumaya cesaret eden ulemayı haksız yere cezalandırdığını dile getirmektedir.¹⁹⁷ Şeyhülislam olduğu Mayıs 1695 tarihinden sonra kendisi için tehlike arz edecek rakiplerini bertaraf etmek onun en büyük gayesiydi. Nizri, Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduktan sonra kendisine rakip olarak gördüğü kişinin İmam Mehmet Efendi olduğunu söyler.¹⁹⁸ İmam Mehmet Efendi, II. Ahmet'in ölümü üzerine tahta geçen II. Mustafa tarafından şeyhülislam makamına getirilmesine rağmen, Mehmet Efendi'nin şeyhülisamlık dönemi sadece iki gün sürdü. II. Mustafa'nın şeyhülisamlık makamına Feyzullah Efendi'yi getirmesi üzerine azledildi. Feyzullah Efendi için, İmam Mehmet Efendi potansiyel bir tehlike arz etmekteydi. Bundan dolayı kendisini Bursa'ya sürgün etmek istediye de¹⁹⁹ bunda başarılı olamadı. İmam Mehmet Efendi, 1703 İsyanı'na kadar İstanbul'da kaldı ve isyan sonrasında şeyhülislam olduğu gibi II. Mustafa'nın hal'ine dair fetvayı da o vermiştir.²⁰⁰

Feyzullah Efendi'nin sekiz yıl kaldığı şeyhülisamlık makamında kaldığı süre boyunca beş kişi Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Bunlardan ilki Mirza Mustafa Efendi, Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olmasından önce bu makama gelmiştir. Yaklaşık on iki ay bu makamda kalmıştır. 1696 yılına gelindiğinden bu makamdan azledilmiştir. Makamdan azledilme nedeni hakkında dönemin kaynakları bilgi vermezken, azledilmesini sıradan bir değişim gibi anlatmaktadırlar. Bu değişimde Feyzullah Efendi'nin bir rolü olup olmadığı bilinmemek ile beraber, Raşid onun görev süresini bitirdiğini nakletmektedir.²⁰¹ Feyzullah Efendi'nin Mirza Mustafa Efendi'nin yerine kazasker olacak olan Erzincani Ali Efendi'ye karşı bir muhabbet beslediği bilinmektedir. Bunu 1697 yılında Erzincani Ali Efendi'nin azledilme sürecinden anlıyoruz. Erzincani Ali Efendi, bizzat padişah II. Mustafa tarafından azledilmek ve

¹⁹⁷ Naima, s. 1863.

¹⁹⁸ Michael Nizri, *Ottoman High Politic and the Ulema Household*, New York 2014, s. 98.

¹⁹⁹ M. Nizri, *Ulema Household*, s. 98.

²⁰⁰ *Zübde-i Vekayi'at*, s. 890; Tahsin Özcan, "İmam Mehmet Efendi, İmâm-ı Sultânî", *TDVİA*, c. 28, İstanbul 2003, s. 454.

²⁰¹ Raşid, s. 517.

yerine de Ebezade Abdullah Efendi getirilmek istendi. Bu olay II. Mustafa ve Feyzullah Efendi'yi karşı karşıya getirdi.²⁰² Padişah ve şeyhülislam arasındaki bu anlaşmazlık kısa sürmüş netice itibariyle Ebezade Abdullah Efendi Rumeli kazaskeri olmuştur. II. Mustafa ve Feyzullah Efendi'yi karşı karşıya getiren bu atama, 1697 yılına kadar Feyzullah Efendi'nin II. Mustafa üzerinde daha tam etkili olmadığını göstermektedir.²⁰³

Ebezade Abdullah Efendi'nin Rumeli kazaskeri olması ile beraber Feyzullah Efendi'nin durumdan rahatsız olduğu bilinmektedir. Feyzullah Efendi, Ebezade Abdullah Efendi'yi kendine rakip olarak görmekte ve bu rakibi azletmek istemekteydi. 1698 yılında Ebezade Abdullah Efendi azledilmiş fakat dönemin kaynaklarında Ebezade'nin görev süresini bitirdiğinden dolayı Rumeli kazaskerliğinden alındığı yazılmaktadır.²⁰⁴ Feyzullah Efendi, azledilmesinden sonra Abdullah Efendi'yi Maraş kadısı olarak görevlendirmiş, Abdullah Efendi'nin gitmek istemeyişinden dolayı kendisi Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.

Mirza Mustafa Efendi ikinci kez, Ebezade'nin Rumeli kazaskerliği görevinde azledilmesiyle bu göreve geldi. Mirza Mustafa Efendi'nin bu dönemi çekişmeler ve rüşvet idealarıyla sonuçlandı. Mirza Mustafa Efendi'nin 1699 yılında azledilmesinde iki farklı neden gösterilmektedir. Silahtar ve Raşid, Mirza Mustafa Efendi'nin şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından “*rütbe-i sevda töhmeti*” ile azledilip Sinop'a sürgün edildiğini naklederler.²⁰⁵ Uzunçarşılı ve Mehmet İpşirli, Mirza Mustafa'nın azledilmesinde kendisi hakkında ortaya atılan rüşvet idealarının etkili olduğunun üstünde durmaktadırlar.²⁰⁶ Feyzullah Efendi tarafından azledildikten sonra Sinop'a sürgün edilen Mirza Mustafa Efendi, 1703 İsyanı'na kadar burada kaldı. İsyanın en yoğun olduğu dönemde, kendisinin affedildiğine dair herhangi bir belirti yok iken İstanbul'a gelmesi isyandan haber olduğunu göstermektedir.

Dönemin bir başka Rumeli kazaskeri olan Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi, 1700-1701 arasında sekiz ay bu görevde bulunmuştur.²⁰⁷ Kazaskerliği döneminde II. Mustafa'nın Edirne'ye yerleşmesinde etkili olduğuna²⁰⁸ dair ilmiye salnamesinde bilgi

²⁰² Raşid, s. 533.

²⁰³ S. F. Merservey, *Feyzullah Efendi*, s. 90.

²⁰⁴ Raşid, s. 553; *Zübde-i Vekayi'at*, s. 635.

²⁰⁵ *Nusretname*, s. 550-551; Raşid, s.706.

²⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt II. Kısım XVIII. Yüzyıl*, Ankara 1988, s. 462; Mehmet İpşirli, “Mirza Mustafa Efendi”, *TDVİA*, cilt 30, İstanbul 2005, s. 168.

²⁰⁷ Raşid, s. 608; *Zübde-i Vekayi'at*, s. 729.

²⁰⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 497.

mevcut ise de, bu bilginin doğruluğuna dair dönem kaynaklarına yansıyan bir durum yoktur. Eğer II. Mustafa'nın Edirne'ye yerleşmesinde rolü olmuş olsaydı 1703 isyanı sırasında asilerin Paşmakçızade Ali Efendi'ye meşihat makamını önermeleri mümkün olmasa gerektir. Kazaskerlik makamından azledilmesinden sonra, Ali Efendi doğal olarak şeyhülislam olmak istiyordu. Fakat isyanın neticesinin ne olacağına dair bir öngörüsü olmadığından dolayı bu makamda iki gün kaldıktan sonra hastalığını bahane ederek ayrıldı. 1702 yılında Rusya elçisi olarak İstanbul'a gelen isyanın tanıklarından olan Tolstoy, Paşmakçızade hakkında ilginç bir olay nakleder. Tolstoy'a göre isyanın neticesinde III. Ahmet'in tahta çıkması için asileri kışkırtan şeyhülislam Paşmakçızade Ali Efendi'dir.²⁰⁹

II. Mustafa'nın saltanatının son Rumeli kazaskeri Dede Mehmet Efendi'dir. Dede Mehmet Efendi şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin hem amcasının oğlu hem de damadıdır. Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olması ile birlikte ilmiye kariyerinde hızla yükselen Dede Mehmet Efendi'nin Rumeli kazaskeri olması tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Feyzullah Efendi'nin akrabası olması dönemin uleması arasında rahatsızlık yaratmış ve 1703 isyanı sırasında azledilerek Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.

II. Mustafa dönemin en etkin kişisi olan şeyhülislam Feyzullah Efendi 1695 yılında meşihat makamına getirildikten sonra devlet kademelerine nüfuz etmeği kendisine politika haline getirmiştir. İlmiye teşkilatının en üst zümresinin başında bulunmasından dolayı bu teşkilata nüfuz etmesi kolay olmadı. Zira yukarıda kendisinin 1697 yılına kadar ilmiyeye tam da müdahale edemediğini tartışmıştık. Bu tarihten sonra sistemli bir şekilde kendi hâkimiyetini başta ilmiye olmak üzere diğer devlet teşkilatında da gösterdi.²¹⁰ Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduğu 1695-1703 yıllarını kapsayan sekiz yıllık sürede beş farklı kazasker görev yapmış bunlardan Mirza Mustafa Efendi ve Erzincani Ali Efendi iki kez bu makama gelmişlerdir. Dikkati çeken bir diğer konu da bu kazaskerlerin görevde kalma süreleridir. Sekiz yıllık süre göz önüne alındığında kazaskerlik makamından sekiz ay ile en az kalan Paşmakçızade Seyyid Ali

²⁰⁹ Tolstoy'un *Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev: İbrahim Allahverdi), İstanbul 2013, s. 132.

²¹⁰ Feyzullah Efendi'nin Osmanlı devlet teşkilatı üzerindeki etkisi için Michael Nizri çalışması son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. Nizri'nin çalışmasında Feyzullah Efendi'nin ilmiye teşkilatının yanı sıra bürokrasinin de üstünde bir etkinliği sahip olduğunun üstünde durmaktadır. Bürokrasinin en yüksek mevkii olan sadrazamların Feyzullah Efendi'nin kontrolü altında olduklarını anlatarak Naima'nın Feyzullah Efendi için kaleme hem de kılıca sahip olmak istediğini kanıtlar niteliktedir. Nizri'nin çalışmasının özellikle üçüncü bölümü bu nüfuz mücadelesine ayrılmıştır. Bknz. M. Nizri, *Ulema Household*, s. 87-137.

Efendi'dir. Ebezade Abdullah Efendi on iki ay, Dede Mehmet Efendi yirmi dört ay, Mirza Mustafa Efendi yirmi yedi ay ve Erzincani Ali Efendi ise otuz ay bu görevde kalmışlardır. Erzincani Ali Efendi ve Mirza Mustafa Efendi'nin ikişer bu makamda buldukları göz önüne alındığında tek seferde kazaskerlik makamını en fazla işgal eden kişi Dede Mehmet Efendi'dir.

Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduğu dönemde Anadolu kazaskerliği makamında sekiz kazasker bulunmuştur. Bu kazaskerlerden sadece Ebezade Abdullah Efendi Rumeli kazaskeri olmuştur. Yirmi dört ay bu makamda kalan Ebezade Abdullah Efendi bu süreçte Anadolu kazaskerliği makamında en uzun bulunan kazaskerdir. Evliya Mehmet Efendi²¹¹ on iki ay, Seyyid Fethullah Efendi²¹² on ay, Seyyid Osman Efendi²¹³ sekiz ay, Bolevi Biraderi Ali Efendi²¹⁴ on iki ay, Alaşehirli Abdullah Efendi²¹⁵ on altı ay, Abdülbaki Arif Efendi²¹⁶ on beş ay ve Seyyid Mustafa Efendi²¹⁷ dört ay bu görevde kalmıştır.

²¹¹ Nisan / Mayıs 1667 yılında Firuz Ağa Medresesi'nde göreve başladıktan sonra imparatorluğun çeşitli yerlerinde görev yapmıştır. Bu görevlerinin içerisinde 1692-1697 yıllarında toplam beş yıl boyunca İstanbul kadılığının yer alması dikkat çekicidir. İstanbul kadılığının ardından Anadolu kazaskerliği görevi kendisine tevcih edilmiştir. Evliya Mehmet Efendi'nin kariyeri için bkz: Şeyhi, *Vekayiu'l Fudala*, s. 2193-2194.

²¹² Seyyid Fethullah Efendi'nin kariyeri yukarıda Feyzullah Efendi bölümünde detaylıca verilmiştir.

²¹³ Seyyid Osman Efendi, mülazemetten sonraki ilk görevi Hüsrev Paşa Medresesidir. Bundan sonra sırasıyla 1662'de Rum Mehmet Paşa Medresesi, Karaçelebizade Mahmut efendi Medresesi, Ahmet ağa Medresesi, Şeyhülislam Muaid Ahmet Efendi Medresesi, Murat Paşa-ı Atik Medresesi, Şehzade Medresesi'ndeki görevinin ardından 1675 yılında Darü'l Hadis-i Süleymaniye görevine getirildi. 1683 yılında Mekke kadılığı ve iki ay sonra İstanbul kadılığı görevinde bulundu. 1691 yılında Anadolu Kazaskeri görevinde bulundu. 1695 yılında ise Nakibüleşraf makamına getirildi. 1700 yılında vefat etti Şeyhi, *Vekayiu'l Fudala*, s. 2159.

²¹⁴ 1657 yılında Baladan Ağa Medresesi'ndeki görevinden sonra sırasıyla; Molla Gürani Medresesi, Karaçelebizade Mahmut Efendi Medresesi, Mustafa Ağa Medresesi, Piri Paşa Medresesi, Gevher Han Sultan Medresesi, İsmihan Sultan Medresesi ve Süleymaniye Medresesi'ndeki görevlerinin ardından 1677 yılında kadılık mesleğini seçti. İlk kadılık yeri Yenişehir olan Ali Efendi, daha sonra Bursa kadılığı, Mekke kadılığı görevlerinde bulundu. 16 Eylül 1699 tarihinde Rumeli kazaskerliği makamına getirildi. Şeyhi, *Vekayiu'l Fudala*, s. 2154.

²¹⁵ 1676 yılında Hızır Çelebi medresesi ile başlayan kariyerinde sırasıyla, İskender Paşa Medresesi, Hasan Efendi Medresesi görevlerinden sonra kadılık mesleğine geçerek 1687 yılında Bosna kadılığı görevine getirildi. 1691 yılında Mekke kadılığı ve Kahire kadılıklarında bulundu. 1694 yılında İstanbul kadılığı görevine getirildi ve 1697 yılında azledildi. 1700 yılında ise Anadolu kazaskerliği görevine getirildi. Şeyhi, *Vekayiu'l Fudala*, s. 2175.

²¹⁶ 1665 yılında Defterdar Yahya Efendi medresesi ile başlayan kariyerinde sırasıyla, Malulzade Medresesi, Hüsrev Kethüda Medresesi, Sekban Ali Medresesi, Atik Murat Paşa Medresesi ve Süleymaniye Medresesi'nden sonra kadılık mesleğine geçti. 1681 yılında Selanik kadılığı, Bursa kadılığı, Kahire kadılığı ve 1697 yılında İstanbul kadılığı görevine getirildi. Ocak 1702 yılında Anadolu kazaskerliği görevi ifa etmesinden sonra 1703 yılında görevinden azledildi. 1706 ve 1710 yıllarında olmak üzere iki kez Rumeli kazaskerliği görevinde bulundu. 1713 yılında vefat etti. Şeyhi, *Vekayiu'l Fudala*, s. 2585; Mustafa İsmet Uzun, " Abdülbaki Arif Efendi", *TDVİA*, cilt 1, İstanbul 1988, s. 196.

²¹⁷ Feyzullahzade Mustafa Efendi'nin kariyeri Feyzullah Efendi bölümünde verilmiştir.

Tablo 3: Anadolu Kazaskerleri Listesi

KAZASKERİN ADI ²¹⁸	GÖREVE GELİŞİ	GÖREVDEN AYRILIŞI
Ebezade Abdullah Efendi	Recep 1106 (Şubat/Mart 1695)	Şaban 1108 (Şubat/Mart 1697)
Evliya Mehmet Efendi	Şaban 1108 (Şubat/Mart 1697)	Şaban 1109 (Şubat/Mart 1698)
Fethullah Efendi	Şaban 1109 (Şubat/Mart 1698)	Cemazielahir 1110 (Ocak 1699)
Seyyid Osman Efendi	Cemazielahir 1110 (Ocak 1699)	Rebiülevvel 1111 (Eylül 1699)
Bolevi Biraderi Ali Efendi	Rebiülevvel 1111 (Eylül 1699)	Rebiülevvel 1112 (Ağustos/Eylül 1700)
Alaşehirli Abdullah Efendi	Rebiülevvel 1112 (Ağustos/Eylül 1700)	Şaban 1113 (Ağustos 1702)
Abdulkaki Arif Efendi	Şaban 1113 (Ağustos 1702)	Zilkade 1114 (Mart/Nisan 1703)
Mustafa Efendi	Zilkade 1114 (Mart/Nisan 1703)	Rebiülevvel 1115 (Temmuz 1703)

II. Mustafa döneminde Anadolu kazaskerliği görevinde bulunanlardan Fethullah Efendi ve Mustafa Efendi Feyzullah Efendi'nin çocuklarıdır. Fethullah Efendi 1698 yılında Anadolu kazaskerliği görevinde bulunması beraberinde belli tepkileri doğurmuş olsa da, bu tepkileri onun nakibüleşraf olmasının önüne geçemedi. Seyyid Mustafa Efendi 1703 yılında geldiği Anadolu kazaskerliği görevinde isyan çıkmasından dolayı sadece dört ay kaldı. 1703 İsyanı çıkmasaydı muhtemeldir ki kendisi Rumeli kazaskerliği için en önemli adaydı.

²¹⁸ 1695-1703 yıllarında görev yapmış Anadolu Kazaskerlerinin listesi dönemin vekayinamelerine ve *Vekayiu'l Fudala* adlı esere göre sırasıyla verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FEYZULLAH EFENDİ’NİN ŞEYHÜLİSLAMLIK DÖNEMİNDE MÜLAZEMET SİSTEMİ

Mayıs 1695 tarihinde Sultan II. Mustafa’nın tahta geçmesiyle şeyhülislamlık makamına getirilen Feyzullah Efendi’nin, kısa zaman içerisinde devlet kademelerine nasıl tahakküm ettiğini yukarıda detaylıca tartıştık. Bu bölümde Feyzullah Efendi’nin Osmanlı ilmiye mesleğine girişi sağlayan mülazemet sistemi üzerindeki etkisini araştıracağız. Sistemin temel kaynakları konumunda olan *Rumeli Kazasker Ruznamçe Defterleri* üzerinden sistemin nasıl işlediğine ve şeyhülislamının sisteme müdahale edip etmediğini belirtmeye çalışacağız. Bunu yaparken öncelikle Feyzullah Efendi’nin şeyhülislamlık makamını işgal ettiği dönemde tutulan yedi adet Rumeli kazasker ruznamçe defteri incelenecektir. Ayrıca Sultan II. Mustafa’nın saltanatından hemen önce Paşmakçızade Nakip Ali Efendi’nin 1692-1693 yılları arasında ilk Rumeli kazaskerlik dönemi tarafından tutulmuş defter ve 1703 Edirne İsyanı’ndan sonra Abdürrahimzade Yahya Efendi (1703-1704) tarafından tutulmuş defter karşılaştırma açısından ele alınacaktır. İnceleme yaparken Rumeli kazaskerlerin kimliklerine ve şeyhülislam ile yakınlık derecelerine dikkat çekeceğiz. Zira Feyzullah Efendi şeyhülislam iken Rumeli kazaskerlik makamında beş farklı kazasker görev yapmıştır. Bu kazaskerlerden Mirza Mustafa Efendi 1695-1696 ve 1698-1699 ve Erzincani Ali Efendi (1696-1697) ve (1699-1700) yıllarında olmak üzere iki kez bu makamda bulunmuşlardır.

XVI. yüzyılın ortalarında klasik karakterine bürünen mülazemet sistemi, zaman zaman yayınlanan kanunnameler ile beraber sistem, XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bu yayınlanan kanunnamelerle *ilmiyeye giren kişi sayısını kontrol etmek ve mümkün mertebe bu sayıyı artırmamak*²¹⁹ amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda suiistimale açık durumda olan vefat yolundan mülazım yolma yolundan silke girenlerin sayısı giderek azaltılmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren teşriften mülazım olma ve muid yolu ile mülazım olma daha ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

²¹⁹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 41.

1695-1703 yıllarında sekiz yıl şeyhülislamlık makamında bulunan Feyzullah Efendi'nin döneminde silke giren 1102 mülazımın % 86'sı teşrif ve muid yolu ile mülazım olmaları dikkat çekmektedir. Teşrif yolundan silke gören talebeler, hocalarının tarikde üst payeye atandığında, şehzade doğumlarında, sefere katılımlarda ve padişah cüluslarında mülazım olurken, muid yolundan sisteme girenler mevaliden kimselerin hareketi ve ya muidlerin görev süreleri bitiminde mülazım olmaya hak kazanmaktadırlar.

Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olmasından itibaren 1703 yılına kadar ki yedi adet defterde teşrif yolundan mülazım olanların içerisinde sefere katılım, şehzade doğumlarından dolayı mülazım olanların sayısı dikkate değerdir. Mülazım ruzmançeleri şayet dikkatli bir şekilde incelenirse, mülazımların sisteme giriş yollarının yanı bu yollara erişme şekilleri öğrenilmesi mümkündür. Erzincani Seyyid Ali Efendi'nin defterinde Temmuz/Ağustos 1696 tarihinde şehzade doğumu vesilesiyle teşriften mülazım olanların sayısının kırk beş olması dikkat çekmektedir.²²⁰ Bu kırk beş kişiden on beş mülazım şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebesidir.²²¹

II. Mustafa dönemindeki mülazım kayıtlarına bakıldığında seferden dolayı silke girmiş mülazımların varlığı karşımıza çıkmaktadır. 1696'de Lippova seferi ve 1697 yılında da Zenta seferlerine katılımlarından dolayı hatırı sayıda mülazımın bu iki sefer dolayısıyla sisteme girmişlerdir. 1696 yılında seksen iki kişi²²² ve 1697 yılında kırk iki kişi²²³ mülazım olmuştur. Sefer hizmetinden dolayı teşrif yolundan silke giren mülazımlara bakıldığında Erzincani Ali Efendi'nin defterinde otuz kişi,²²⁴ Ebezade Abdullah Efendi'nin defterinde ise on beş mülazım Feyzullah Efendi'nin talebesidir.²²⁵ Bu defterde Rumeli kazaskeri görevinde bulunan Ebezade Abdullah Efendi'nin

²²⁰ MA, RKR, 231/54, s. 5.

²²¹ Şehzade doğumu vesilesiyle teşriften mülazım veren ulema ve kendilerine ayrılan kadro sayısı şöyledir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi on beş, Rumeli Kazaskeri Erzincani Seyyid Ali Efendi sekiz, Anadolu Kazaskeri Ebezade Abdullah Efendi yedi, Nakibüleşraf Hocazade Seyyid Osman Efendi sekiz, Reis'ül Ettiba Nuh Efendi dört ve İmam-ı Sultanî görevinde bulunan Ali Efendi iki mülazım, Ali Efendi'den sonra bu görevi ifa eden Salih Efendi bir mülazım olmak üzere talebelerini silke sokmuşlardır. MA, RKR, 231/54, s. 5-6.

²²² MA, RKR, 231/54, s. 6-7.

²²³ MA, RKR, 235/58, s. 4-5.

²²⁴ Sefere katılımdan dolayı mülazım olan talebelerden; Rumeli Kazaskeri Seyyid Ali Efendi on yedi, Anadolu Kazaskeri Ebezade Abdullah Efendi on iki, Nakibüleşraf Hocazade Seyyid Osman Efendi on iki, Reis'ül Ettiba Nuh Efendi altı, İmam-ı Sultanî Ali Efendi üç ve İmam-ı Sultanî Salih Efendi iki talebesini mülazım olarak kaydettirmişlerdir. MA, RKR, 231/54, s. 6-7.

²²⁵ Sefere katılımlarından dolayı mülazım olan talebelerden; mezun talebe sekiz, Anadolu kazaskeri Evliya Mehmet Efendi'nin sekiz, Reis'ül Ettiba Nuh Efendi'nin altı, İmamı Sultanî Ali Efendi'nin üç ve Mekke-i Mükerrerme Kadısı payesiyle imam-ı sani görevinde bulunan Salih Efendi'nin iki talebesi mülazım olmuştur. MA, RKR, 235/58, s. 4-5.

talebelerinden kimsenin sefere teşriften silke girmemesi dikkat çekici olmakla beraber sefere teşriften mülazım olan ve kayıta mezun talebe olarak gözüken mülazımların Ebezade'nin kadrosundan mülazım oldukları tahmin edilmektedir. Şehzade doğumundan dolayı mülazımların sisteme dahil olma uygulaması Mirza Mustafa Efendi'nin ikinci kazaskerliği döneminde de tutulan kayıtlar sayesinde karşımıza çıkmaktadır. 1698-1699 yılları arasında on altı aylık kayıtlarda elli altı mülazım şehzade doğumu ve kırk beş mülazım da sefere katılım vesilesiyle teşrif yolu ile mülazım olmuşlardır.²²⁶

Rumeli kazaskerliği ofisince tutulan kazasker ruznamçe defterleri sayesinde mülazımlar hakkında önemli bilgilere ulaşmamız mümkün. Mülazımların memleketleri, ders aldığı hocalarının kimliği ve hocalarının görev yerleri, mülazımların ailelerine dair bilgiler kayıtlar arasına serpiştirilmiş durumda. Bununla beraber kayıtların tutulduğu dönemde mülazım veren mevaliye ayrılan kadro sayısı ve bu kadronun ne kadarının kullanıldığına dair bilgileri bu kayıtlar vesilesiyle öğrenebilmekteyiz. Örneğin Mirza Mustafa Şaban 1106 (Mart/Nisan 1695) yılında Rumeli kazaskerliğine getirildiğinde dört mülazımının teşriften mülazım olarak kaydettirmiştir. Bu mülazımlardan Elhac Hüseyin bir kadının oğlu, İsmail ise eski bir müderrisin oğludur.²²⁷ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, II. Mustafa'nın cülusundan dolayı on talebesini mülazım olarak kaydettirmiştir. Bu mülazımlardan Yahya, Seyyid Mustafa, Baki Erzurumlu olmaları dikkat çekicidir. Feyzullah Efendi'nin kaydettirdiği bu on mülazımdan Süleyman, Hüseyin, Mehmet ve Ömer adlı talebeler Feyzullah Efendi'nin hocası ve hamisi Şeyh Vani Efendi'nin çocuklarıdır.²²⁸

Bir müderris başka bir medreseye hareket ettiğinde yahut kadılığa çıktığında müderrislerini mülazım olarak kaydettirebilme imkanı kazanmaktadır.²²⁹ Bu hareket sırasında hem hocanın hangi görevden nereye hareket ettiğini öğrenebildiğimiz gibi, bu sırada kaç müderris mülazım olarak kaydettirdiğini de öğrenme imkanı bulmaktayız. Valide Sultan Medresesi müderrisi olan Kadri Efendizade Ahmet Efendi 1695 yılında Süleymaniye Medresesi'ne hareketi sırasında talebesi olan Cafer'i mülazım olarak kaydettirmiştir.²³⁰ Sultan Ahmet Han Medresesi'nde görevli olan Abdülkerim Efendi

²²⁶ MA, RKR, 234/57, s. 7-9.

²²⁷ MA, RKR, 234/57, s. 2.

²²⁸ MA, RKR, 234/57, s. 2.

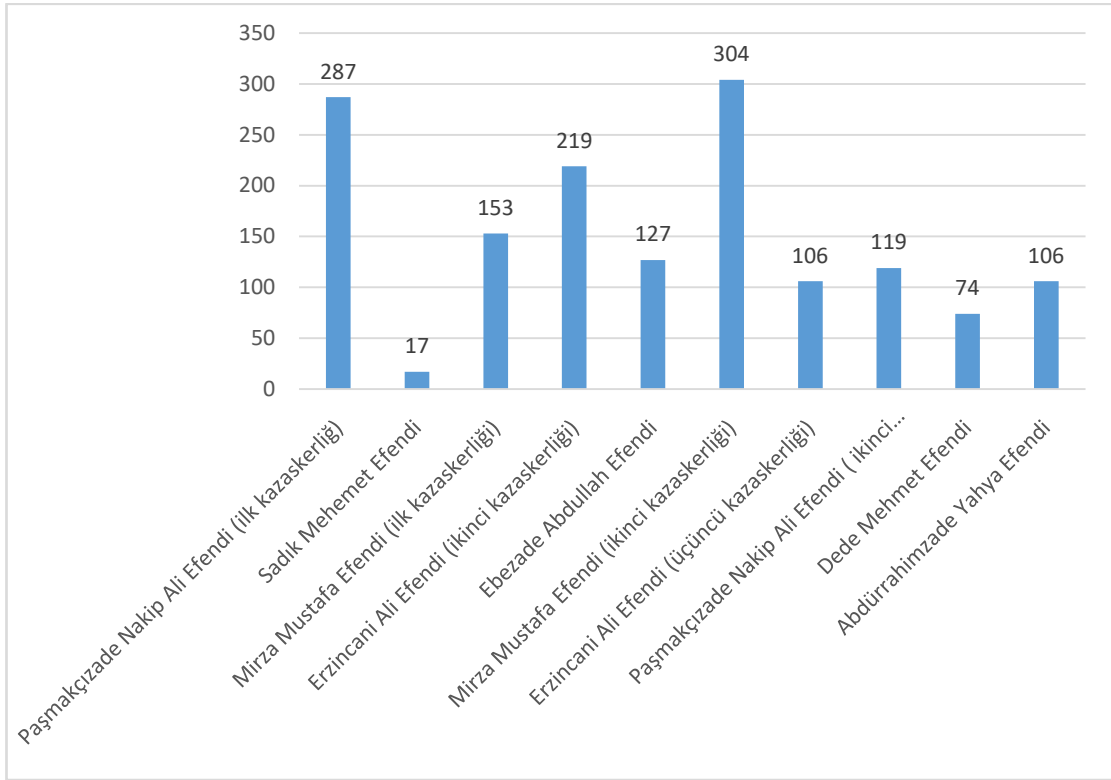
²²⁹ Bu konu ile detaylı bilgi üçüncü bölümde " Mülazemet Yolları" kısmında detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

²³⁰ MA, RKR, 234/57, s. 2.

Darü'l Hadis-i Süleymaniye'ye hareketi sırasında talebesi Şaban'ı mülazım olarak yazdırmıştır.²³¹

3.1. İlimiye Giren Mülazım Sayısı

Grafik 1: İncelenen Defterlerdeki Mülazım Sayısı

Rumeli kazaskerleri tarafından tutulan mülazım ruznamçeleri ilmiye mesleğine girmeye hak kazananların kimliklerinin ve hocalarının isimlerini içermesinin yanında ilmiyeye girenlerin, sayılarını da tespiti imkân vermektedir.

İncelenen defterlere göre silke giren mülazım sayıları tabloda verilmiştir. Buna göre Sultan Mustafa'nın saltanatından önce Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi 1692-1693 tarihleri arasında yaklaşık on iki ay Rumeli kazaskerlik makamını işgal etmiş ve bu sürede 287 talebe silke girmiştir.²³² Aynı şekilde Sadık Mehmet Efendi 1694-1695 tarihlerinde yaklaşık dokuz ay kaldığı makamda sadece 17 kişi silke girmiştir.²³³ Sultan Mustafa'nın saltanatında ilk Rumeli kazaskeri olan Mirza Mustafa Efendi 1695-1696 tarihlerinde yaklaşık on iki ay süreyle makamda kaldığı bu dönemde

²³¹ MA, RKR, 235/58, s. 6.

²³² MA, RKR, 232/55

²³³ MA, RKR, 233/56

153 kişi sisteme dahil olmuştur.²³⁴ Mirza Mustafa Efendi'den sonra bu makama Erzincani Ali Efendi getirildi. Şubat/Mart 1696-Şubat/Mart 1697 tarihlerinde on iki ay Rumeli kazaskerlik makamını işgal eden Ali Efendi döneminde 219 kişi sisteme dâhil olmuştur.²³⁵ Ebezade Abdullah Efendi'nin 1697-1698 yıllarını kapsayan yaklaşık bir yıllık kazaskerlik döneminde sisteme 127 talebe girmiştir²³⁶. Mirza Mustafa Efendi'nin Şubat/Mart 1698- Mayıs/Haziran 1699 tarihlerini kapsayan ikinci kazaskerlik döneminde yaklaşık 14 aylık süre içerisinde sisteme 304 talebe girmiştir²³⁷. Erzincani Ali Efendi'nin Mayıs/Haziran 1699- Kasım/ Aralık 1700 dönemi kapsayan üçüncü kazaskerlik döneminde 106 kişi sisteme dâhil olmuştur.²³⁸ Paşmakçızade Nakip Ali Efendi'nin Kasım/ Aralık 1700- Haziran/ Temmuz 1701 yıllarını kapsayan yaklaşık yedi aylık sürede 119 kişi silke girmiştir.²³⁹ Dönemin son Rumeli kazaskeri olan Dede Mehmet Efendi'nin Haziran/ Temmuz 1701- Temmuz 1703 tarihlerinde yaklaşık 2 yıl bu makamda kalmış ve bu dönemde 74 kişi sisteme dâhil olmuştur.²⁴⁰ 1703 Edirne Vakası'ndan sonra Rumeli kazaskerlik makamına gelen Abdürrahimzade Yahya Efendi Kasım 1703-Eylül 1704 tarihleri arasında bulunduğu makamda bu dönemde 106 kişi sisteme girmiştir.²⁴¹

Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduğu 1695 tarihinden Edirne Vakası ile öldürüldüğü 1703 tarihine kadar yaklaşık 8 yıl içindeki 7 kazasker ruznamçe defterinde toplam 1102 mülazım silke girerek ilmiye mesleğine ilk adımı attığını tespit ediyoruz.

²³⁴ MA, RKR, 234/57.

²³⁵ MA, RKR, 231/54.

²³⁶ MA, RKR, 235/58.

²³⁷ MA, RKR, 234/57.

²³⁸ MA, RKR, 231/54.

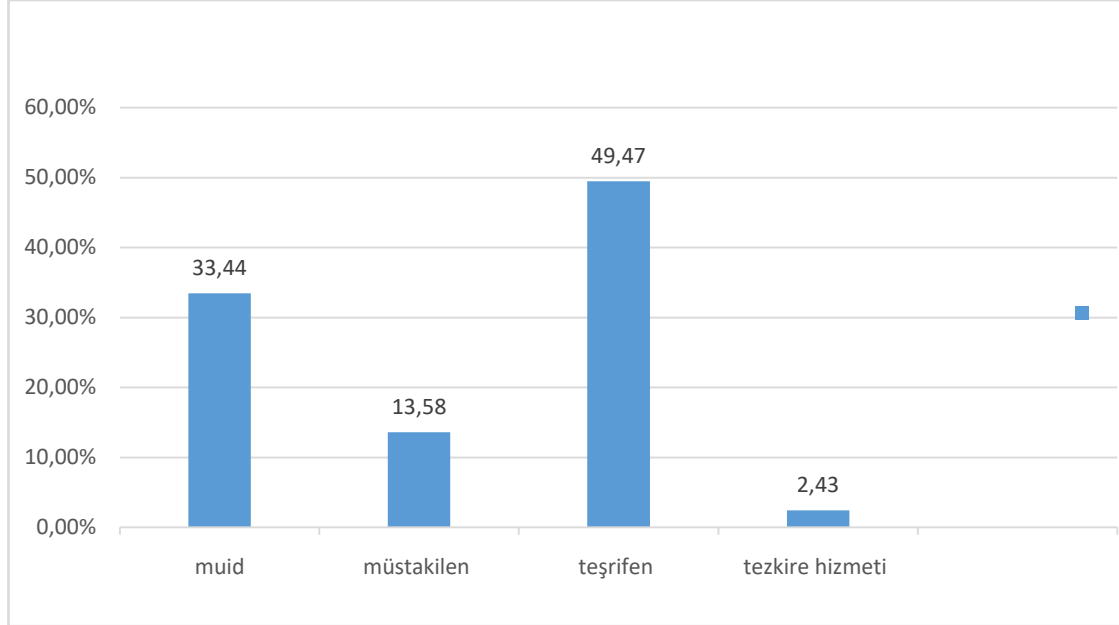
²³⁹ MA, RKR, 232/55.

²⁴⁰ MA, RKR, 236/59.

²⁴¹ MA, RKR, 239/62

3.2. Mülazemet Yollarının Grafiksel Dağılımı

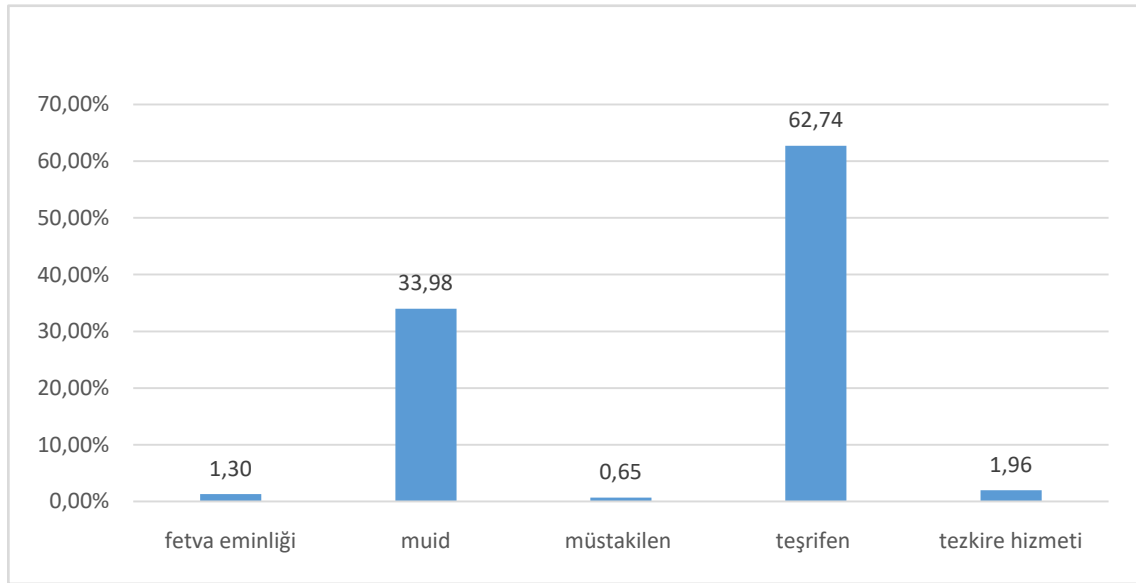
Grafik 2: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin İlk kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)

Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin 1692 yılındaki Rumeli kazaskerliği görevi süresince 287 kişi mülazım olmuştur. Grafik incelendiğinde mülazemet yolu olarak ikisi öne çıkmaktadır. Bunlar % 49,47 ile teşriften mülazım olanların sayısı 142 kişi, % 33,44' ile muid yolu ile sisteme girenlerin sayısı ile 96 kişi, % 13,58 oranı ile müstakil arz yolu ile 39 kişi, % 2,43 oranı ile tezkire hizmetinden mülazım olanların sayısı 7 kişi, % 1,04 oranı ile fetva eminliği yolu ile silke giren 3 kişidir.²⁴²

²⁴² MA, RKR, 232/ 55

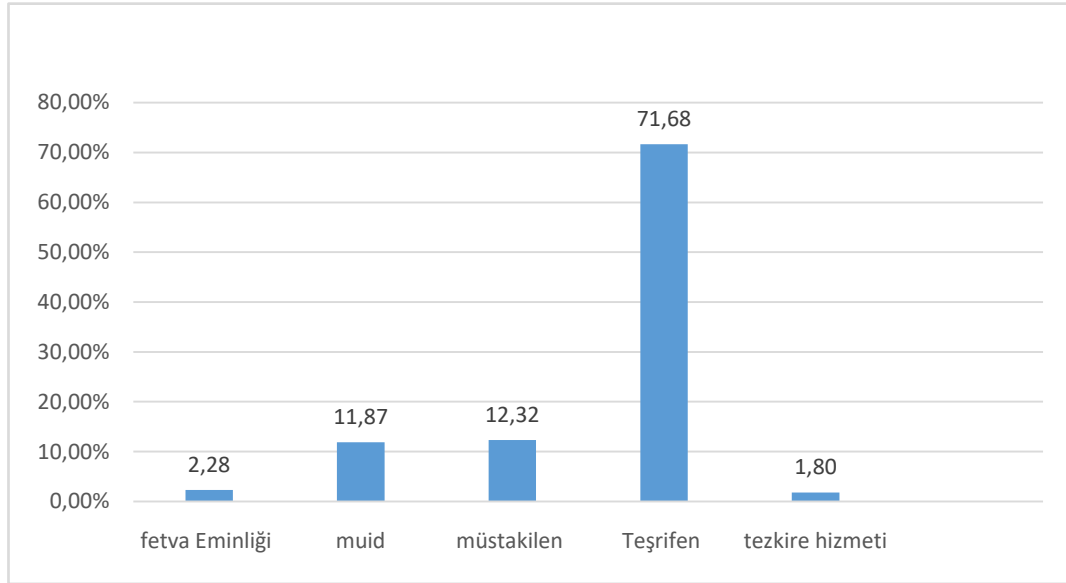
Grafik 3: Mirza Mustafa Efendi'nin İlk Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)

Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin makama gelmesinden sonraki ilk Rumeli kazaskeri olan Mirza Mustafa Efendi Şaban 1106- Recep 1107 (Mart/Nisan 1695- Şubat/Mart 1696) yıllarında yaklaşık 12 ay görev yapmıştır. Bu süre içerisinde grafiğe göre sisteme girmede beş farklı yol mevcuttur. Bu yollar sonucunda toplam 153 kişi silke girmiştir. İlimiyeye girişte % 62,74'luk oran ile 96 kişinin dâhil olduğu teşrif yoludur. Teşriften sonra sisteme mülazım yerleştirmede en fazla paya sahip ikinci yol ise % 33,98'lik oran ile 52 mülazımın sisteme dâhil olduğu muidlik yoludur. Bu iki yolun ardından % 1,96 ile 3 kişinin mülazım olduğu tezkire hizmeti, % 1,30 ile 2 kişinin dâhil olduğu fetva eminliği ve % 0,65 ile 1 kişinin dâhil olduğu müstakil yolları onları izlemiştir.²⁴³

²⁴³ MA, RKR, 234/57

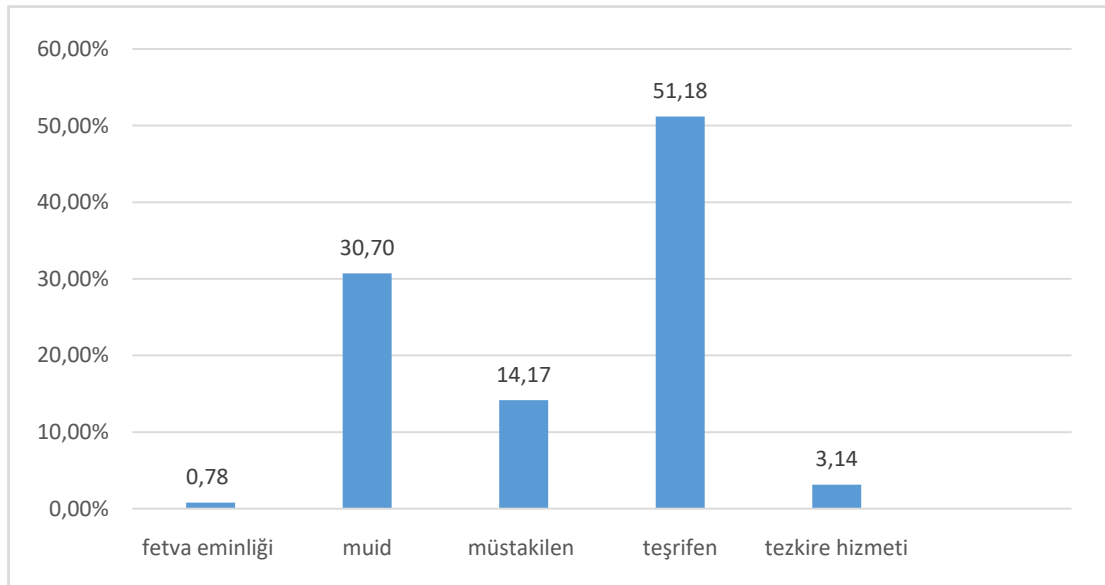
Grafik 4: Erzincani Ali Efendi'nin İkinci Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)

Erzincani Ali Efendi'nin Recep 1107-Şaban 1108 (Şubat/Mart 1696-Şubat/Mart 1697) yıllarında yaklaşık olarak 12 ay işgal ettiği Rumeli kazaskerlik döneminde toplam 219 kişi mülazım olmuştur. Yukarıdaki grafikte mülazım olma yolları aşağıdaki gibidir; % 71,68'lik oran ile teşrif yolundan 157 kişi sisteme dâhil olmuştur. Bu 157 kişiden 45 mülazımı şehzade doğumundan olması dikkat çekicidir. Sisteme girişte ikinci sırada % 12,32'lik oran ile müstakil arz yolundan 27 kişi silke girerken, muid yolu ile sisteme dâhil olanların oranı da % 11,87'dir ve bu oran 26 kişiye tekabül etmektedir. Grafığe göre sisteme en az mülazım 5 kişi ile % 2,28 fetva eminliği ve 4 kişi ile % 1,8'lik oranıyla tezkire hizmeti yer almaktadır.²⁴⁴

²⁴⁴ MA, RKR, 231/54

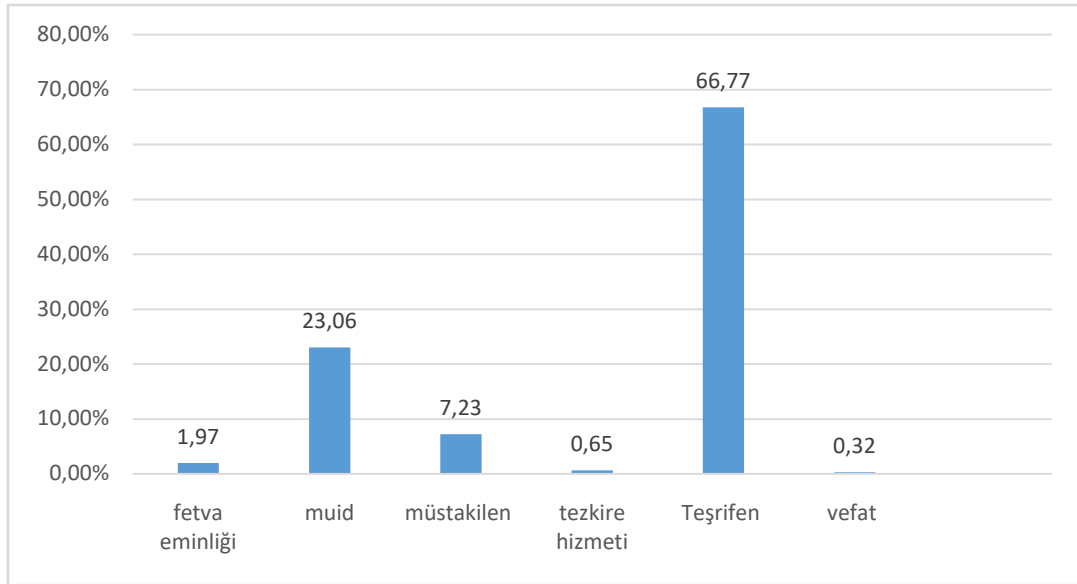
Grafik 5: Ebezade Abdullah Efendi'nin İlk Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)

Ebezade İbrahim Abdullah Efendi'nin Şaban 1108-Şaban 1109 (Şubat/Mart 1697-Şubat/Mart 1698) tarihlerinde yaklaşık 12 ay kaldığı Rumeli kazaskerlik döneminde tutulan defterde 127 mülazım mevcuttur. Defterdeki mülazemet yolları şöyledir: % 51,18 ile teşriften mülazım olanların sayısı 65 kişi, % 30,70 ile muid olarak mülazım olanların sayısı 39 kişidir. Daha sonra sırasıyla % 14,17 ile müstakil arz yolu ile 18 kişi, % 3,14 ile tezkire hizmetinden 4 kişi ve % 0,78 oranıyla fetva eminliği 1 mülazım yer almaktadır.²⁴⁵

²⁴⁵ MA, RKR, 235/58

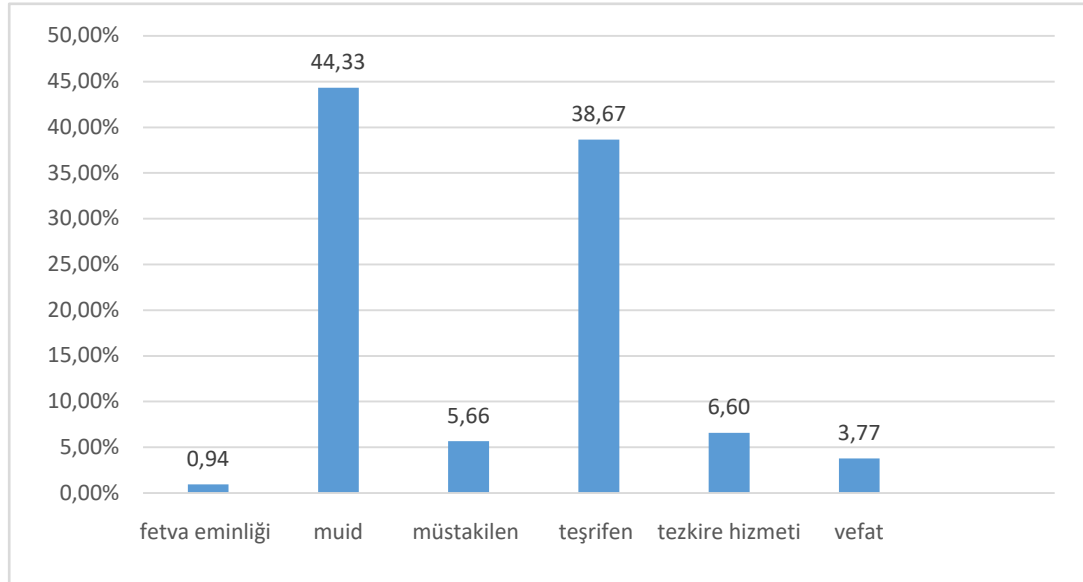
Grafik 6: Mirza Mustafa Efendi'nin İkinci Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)

Mirza Mustafa Efendi'nin Şaban 1109-Zilhice 1110 (Şubat/Mart 1698-Mayıs/Haziran 1700) tarihlerini kapsayan yaklaşık 14 ay süren ikinci kazaskerlik döneminde tutulan defterde 304 mülazım mevcuttur. Defterdeki kayıtlara göre verilerin mülazemet yollarına göre dağılımı şöyledir: % 66,77 ile teşrifin mülazım olanların sayısı 203 kişi, % 23,06'lık oran ile muid yolu ile sisteme girenlerin sayısı 70 kişi, % 7,23 ile müstakil arz yolu ile sisteme girenlerin sayısı 22 kişi, % 1,97 ile fetva eminliği yolu ile sisteme dâhil olanların sayısı 6 kişi, % 0,65 oranı ile tezkire hizmeti yolu ile mülazım olanların sayısı 2 kişi ve % 0,32 oranı ile vefat yolu ile sisteme dâhil olanların sayısı 1 kişidir.²⁴⁶

²⁴⁶ MA, RKR, 234/ 57

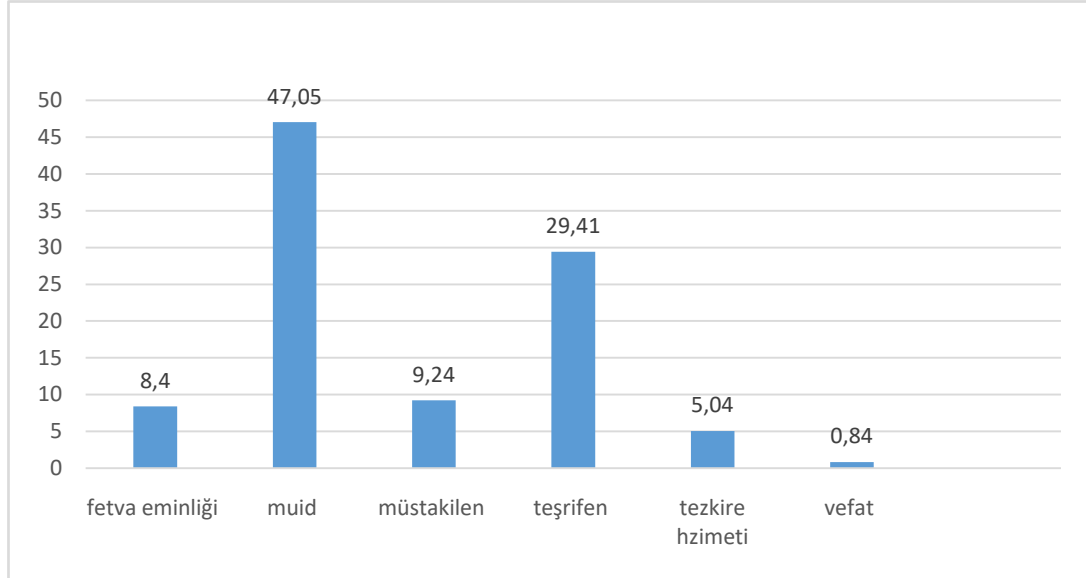
Grafik 7: Erzincani Ali Efendi'nin Üçüncü Kazaskerlik Dönemindeki Deftere Göre Mülazemet Yolları (%)

Erzincani Ali Efendi'nin Zilhicce 1110-Cemazielahir 1112 (Mayıs/Haziran 1699- Kasım/Aralık 1700) tarihlerini kapsayan üçüncü kazaskerlik döneminde tutulmuş olan defterde toplam 106 mülazım mevcuttur. Yaklaşık 18 aylık süre içerisinde tutulmuş olan bu kayıtların mülazemet yollarına göre dağılımı şöyledir: Defterde altı mülazemet yolu mevcuttur. Bu yollardan oran olarak en fazla olanı % 44,33 ile muidlik yolundan silke girenlerin sayısı 47 kişidir. İkinci sırada % 38,67 oran ile teşrif yolundan mülazım olanların sayısı 41 kişi, üçüncü sırada % 6,60 oranı ile tezkire hizmetinden 7 kişi, dördüncü sırada % 5,66 oranıyla ile müstakil arz yolu 6 kişi, beşinci sırada % 3,77 oranı ile vefat yolundan silke giren 4 kişi ve son sırada ise % 0,94 oranı ile fetva eminliği yolu ile sisteme dâhil olan 1 kişidir.²⁴⁷

²⁴⁷ MA, RKR, 231/54

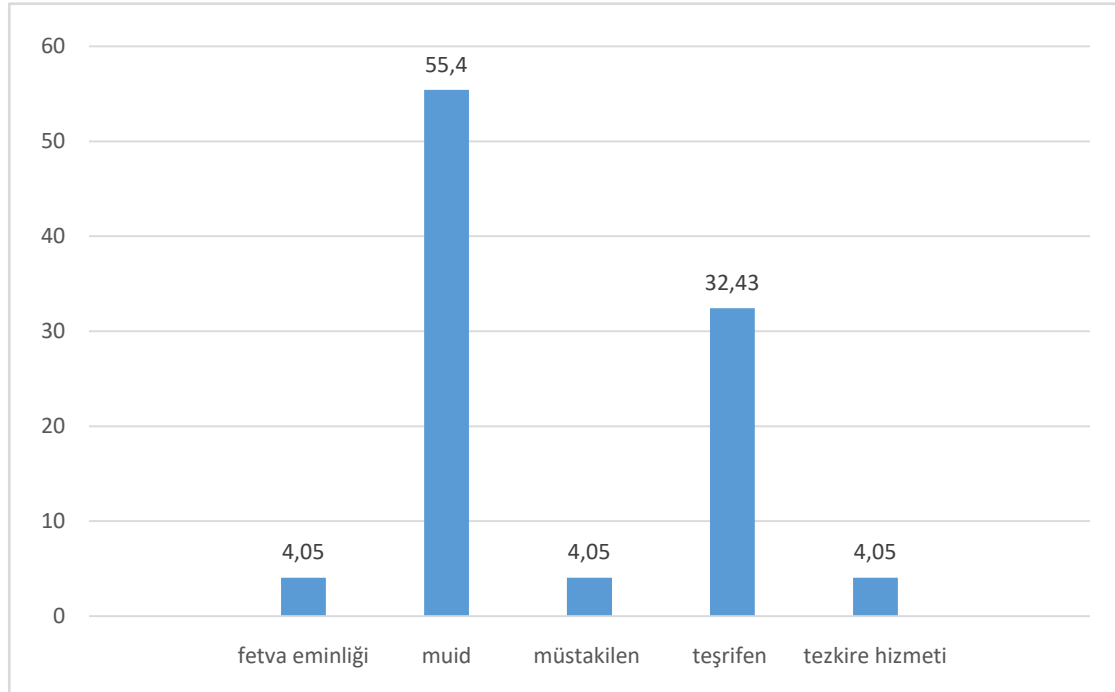
Grafik 8: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin İkinci kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)

Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin Cemazielahir 1112-Muharrem 1113 (Kasım/Aralık 1700-Haziran/Temmuz 1701) tarihleri arasında yaklaşık 8 ay kaldığı Rumeli kazaskerliği döneminde sisteme toplamda 119 mülazım dâhil olmuştur. Mülazımların sisteme girme yollarının oransal dağılımı aşağıdaki gibidir: Muid yolu ile sisteme dâhil olanların % 47,05 oran ile 56 kişi, % 29,41 oran ile 35 kişi teşrif yolundan , % 9,24 oran ile 11 kişi müstakil arz yolundan , % 8,40 oranı ile 10 kişi fetva eminliğinden, % 5,04 oran ile 6 kişi tezkire hizmetinden ve % 0,84 oran ile 1 kişi vefat yolu ile mülazım olmuştur.²⁴⁸

²⁴⁸ MA, RKR, 232/55.

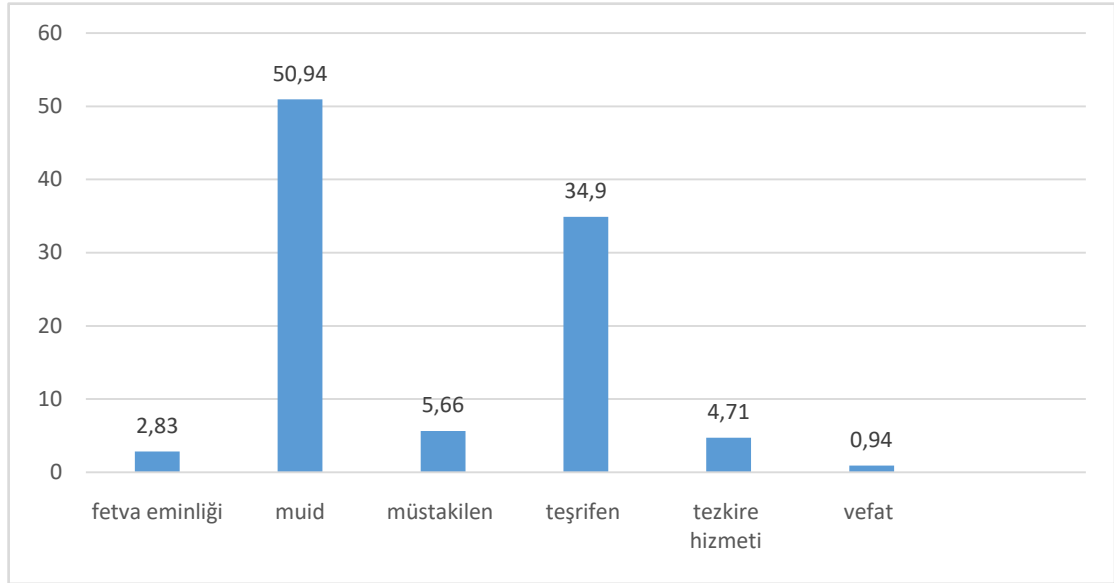
Grafik 9: Dede Mehmet Efendi'nin kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)

Dede Mehmet Efendi'nin Muharrem 1113-Rebiülevvel 1115 (Haziran/Temmuz 1701/ Temmuz 1703) tarihlerini kapsayan iki yıllık Rumeli kazaskerlik döneminde tutulmuş olan defterde 74 kişi kaydedilmiştir. Bu kayıtların mülazemet yollarına göre oransal dağılımı şöyledir: Sisteme en çok mülazım %55,40 oranı ile 41 kişinin muidlik yolu ilk sırada yer alırken, onu % 32,43 oranı ile 24 kişi ile teşrif yolu izlemektedir. Fetva eminliği, müstakilen ve tezkire hizmetinden % 4,05 oranıyla üçer kişi mülazım olmuşlardır.²⁴⁹

²⁴⁹ MA, RKR, 236/59

Grafik 10: Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin kazaskerlik Dönemi Defterine Göre Mülazemet Sistemi (%)

Abdürrahimzade Yahya Efendi Kasım 1703-Eylül 1704 tarihlerinde yaklaşık 10 ay süren Rumeli kazaskerlik döneminde tutulmuş defterde toplam 106 mülazım yer almaktadır. Sisteme en çok mülazım % 50,94 oranıyla muidlik yolu ilk sırada yer almaktadır. Bunların sayısı 54 kişidir. İkinci sırada en çok % 34,90 oranıyla 37 kişinin silke girdiği teşrif yoludur. Üçüncü sırada % 5,66 oranıyla 6 kişi ile müstakil arz, dördüncü sırada % 4,71 oranıyla 5 kişinin mülazım olduğu tezkire hizmeti, beşinci sırada % 2,83 oranıyla 3 kişinin dâhil olduğu fetva eminliği ve son sırada ise % 0,94 oranıyla 1 kişinin mülazım olduğu vefat yolu yer almaktadır²⁵⁰.

1695-1703 yıllarında sisteme giren mülazımların mülazemet yollarına göre dağılımı şu şekildedir: İncelenen 7 adet defterde en çok görülen mülazemet yolu % 56,26 oran ile 620 kişinin mülazım olmasına vesile olan teşrifendir. Daha sonra sırasıyla % 30,03 oran ile 332 kişi muid, %7,98 oran ile 88 kişi müstakil arz, % 2,63 oran ile 29 kişi tezkire hizmeti, % 2,54 oran ile 28 kişi fetva eminliği ve % 0,54 oran ile 6 kişi vefat yolu ile sisteme dâhil olmuşlardır. Aynı şekilde 1692-1704 yılları arasındaki tutulmuş 9 adet defterdeki verilere göre ise sisteme 1495 kişi silke girmiştir.

²⁵⁰ MA, RKR, 239/62

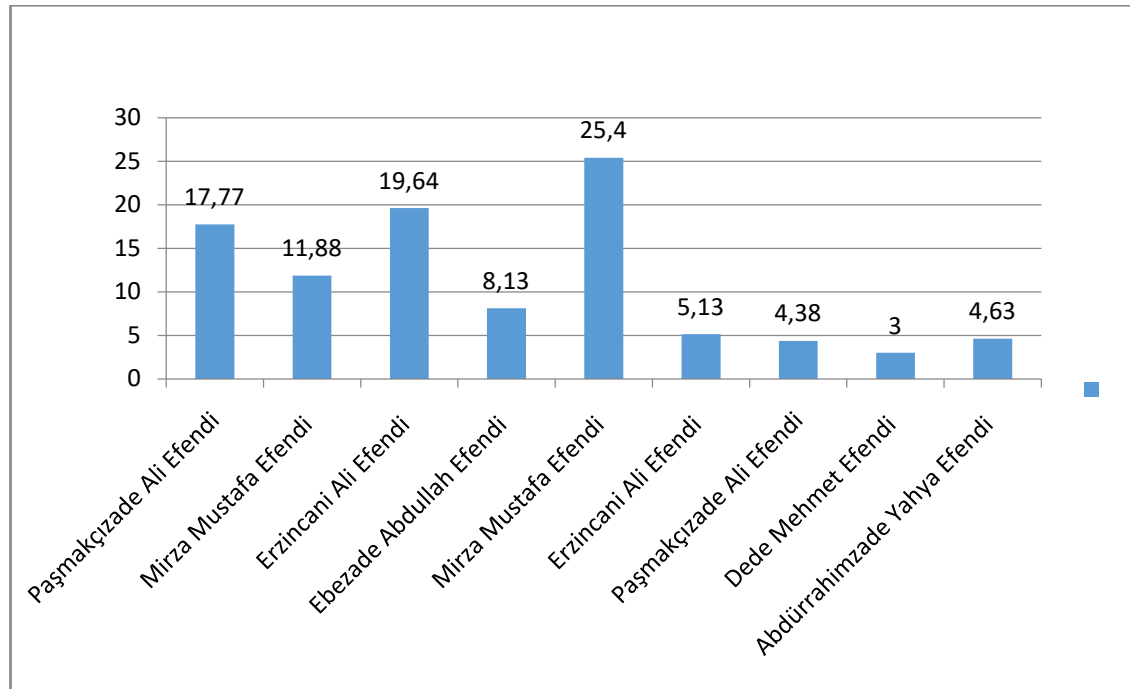
3.3. Mülâzemet Yolları

3.3.1 Teşrif

Osmanlı ilmiye zümresi içerisinde yüksek derecede bulunan ulema tarikte bir üst düzey göreve getirildiklerinde, terakki aldıklarında, sefere katıldıklarında ve şehzade doğumlarında teşrif yoluyla sisteme mülazım katmışlardır.²⁵¹ Bu yolla yüksek dereceli ulemaya ek kadro sağlamıştır.

1692 -1704 tarihleri arasında yaklaşık 12 yıl içerisinde tutulan 9 deftere göre sisteme dâhil olan 1495 mülazımın 799 tanesi teşrif yolu ile silke girmiştir. Bu mülazımların kayıtlı oldukları kazaskerlere dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Grafik 11: 1692-1704 Arasında Tutulan Defterde Teşriften Mülazım Olanların Oranı (%)

Yukarıdaki tabloda 1692-1704 yılları arasında Rumeli kazaskerliği yapmış kazaskerlerin döneminde sisteme teşrif yolu ile dahil olmuş mülazımların tabloları verilmiştir.

²⁵¹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 63.

Tablo 4:Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi Kayıtlarını İçeren Defterde Teşriften Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1103-1104/ 1692)

Teşriften Mülazım Veren Ulema ²⁵²	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Ebusaidzade Feyzullah Efendi	Şeyhülislam	?	50
Seyyit Ali Efendi	Anadolu Kazaskeri	Rumeli Kazaskeri	19
Şabanzade Mehmet Efendi	Anadolu Kazaskeri	?	6
Mehmet Sadık Efendi	Kahire Kadılığı	Anadolu Kazaskeri	4
Hasan Efendi	İmam-ı Sultani	?	12
Arazzade Mehmet Efendi	Medine Kadısı	?	4
Fenarizade Seyyit Ahmet Efendi	Mekke Kadısı	?	4
Ataullah Efendi	Kudüs Kadısı	?	4
Mustafa Efendi	Kudüs Kadısı	?	4
Hasan Efendi	Reisü-l Ettıba	Rumeli Kazaskeri	4
Sadık Mehmet Efendi	?	Anadolu Kazaskeri	4

Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi, 1692-1693 yıllarında toplam 1 yıl kaldığı kazaskerlik görevi boyunca toplam 142 kişi teşrif yolu ile defterine kaydedilmiştir. Bu sayı tüm defterin % 49,47'sine tekabül etmektedir.²⁵³ Teşrif yolu ile

²⁵² Bu tablo MA, RKR, 232/55 numaralı defterdeki 2-11 sayfalardaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

²⁵³ Nakip Seyyit Ali Efendi defteri 8 Şaban 1103 tarihinde tutulmaya başlanmış ve defterdeki kayıtlı ilk 8 talebe teşrif yolu ile sisteme dahil olmuştur. Teşrif yolu ile mülazım olan bu 8 mülazım şeyhülislam Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin talebeleridir.

mülazım olan 142 kişiden 50 tanesi 18 Ramazan 1101-20 Cemazielahir 1103 (25 Haziran 1690- 7 Mart 1692) ve 2 Şaban 1103-25 Şevval 1105 (19 Nisan 1692-22 Haziran 1594) tarihlerinde olmak üzere iki kez şeyhülislam olan Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin talebeleridir²⁵⁴. Bu rakam teşrif yolu ile sisteme giren talebeler düşünüldüğünde % 35,21 oranına denk gelmektedir ki bu bir hayli yüksek bir orandır. Defterin tümü göz önüne alındığında ise Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin bir yıl içerisinde teşrif yolu ile 50 talebesi silke girmiştir. Bunların 20 tanesi 1104 Muharrem ayındaki sefere katılmalarından dolayı teşrif yolu ile mülazım olmuşlardır. Aynı şekilde dönemin Rumeli kazaskeri Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin de teşrif yolu ile 19 talebesi mülazım olmuştur. Mülazım veren diğer ulema ve mülazım sayıları şöyledir. Rumeli kazaskerleri Mahmut Efendi 4 talebesini ve Şabanzade Mehmet Efendi ise 2 talebesini mülazım olarak kaydettirmişlerdir. Anadolu kazaskerliği yapmış olan Sadık Mehmet Efendi 4 talebesini ve Şabanzade Mehmet Efendi de 6 talebesi teşrif yolu ile ilmiyeye katmışlardır. Rumeli Payesi ile İmam-ı Sultani görevinde bulunan Hasan Efendi 12 kişi, Kudüs-ü Şerif kadısı olan Mustafa Efendi 4, Mekke-i Mükerrreme Kadısı Fenarizade Seyyit Ahmet Efendi 4, Medine-i Münevvere Kadısı Arakzade Mehmet Efendi 4, Kudüs-i Şerif kadısı olan Ataullah Efendi 4 eski şeyhülislam Ali Efendi 5 kişiyi teşrif yolu ile mülazım vermişlerdir²⁵⁵.

Tablo 5: Mirza Mustafa Efendi (I. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşriften Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1106-1107/ 1695-1696

Teşriften Mülazım Veren Ulema ²⁵⁶	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Feyzullah Efendi	?	Şeyhülislam	20
Mirza Mustafa Efendi	Anadolu Kazaskeri	Rumeli Kazaskeri	17
Ebezade Abdullah	Mekke Kadısı	Anadolu Kazaskeri	11

²⁵⁴ Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin biyografisi hakkında detaylı bilgi için bkz; Mehmet İpşirli, “Ebusaidzade Feyzullah Efendi”, *TDVİA*, cilt 12, İstanbul 1995, s. 526; *Devhat'ül Meşayih ve Zeylleri*, (Haz: Emrah Bilgin), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2016; Şeyhi, *Vekayi'ül Fudala*, s. 2105-2111.

²⁵⁵ MA, RKR, 232/55.

²⁵⁶ Bu tablo MA, RKR, 234/57 numaralı defterdeki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Efendi			
Seyyit Osman Efendi	Ankara Kadısı	Nakibüleşraf	12
Ali Efendi	Kahire Kadısı	İstanbul Kadısı	12
Şaban Efendi	?	Medine Kadısı	4
Halil Efendi	?	Mekke Kadısı	4
Yusufzade Abdullah Efendi	?	Kudüs Kadısı	4
Salih Efendi	?	İmam-ı Sani	3
Nuh Efendi	Sabık Rumeli Kazaskeri	?	3

Şubat 1695’de Sultan II. Ahmet’in vefatı üzerine yerine II. Mustafa (1695-1703) geçti. II. Mustafa padişah olduktan sonra şehzadeliği döneminden hocası olan Feyzullah Efendi’yi meşihat makamına getirtmiştir. II. Mustafa saltanatı ve Feyzullah Efendi’nin şeyhülislamlığı döneminde görev yapan ilk Rumeli Kazaskeri Mirza Mustafa Efendi’dir. Mirza Mustafa Efendi 1695-1696 yıllarında yaklaşık 12 ay kaldığı Rumeli kazaskerliği görevinde tutmuş olduğu mülazemet defterinde toplam 153 mülazım kayıtlıdır. Bu mülazımların % 62,09’u teşrif yolu ile sisteme dahil olmuştur. Bu oran 95 kişiye tekabül etmektedir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi 20, Rumeli Kazaskeri Mirza Mustafa Efendi 17, Anadolu Kazaskeri Ebezade Abdullah Efendi 17, Nakibüleşraf Seyyit Osman Efendi 11, Mekke Kadısı Halil Efendi 4, Medine Kadısı Şaban Efendi 4, İstanbul kadısı Ali Efendi 12, Kudüs Kadısı Yusufzade Abdullah Efendi 4, İmam-ı sani Salih Efendi 3, eski Rumeli kazaskeri Salih Efendi 3 talebesini sisteme dahil etmiştir²⁵⁷. Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin talebesi olup teşrif yolu ile mülazım olan ilk üç kişinin Erzurumlu olması dikkat çekicidir.²⁵⁸

²⁵⁷ MA, RKR, 234/57.

²⁵⁸ Feyzullah Efendi’nin ilk talebesi Şeyh Mehmet bin Mehmet, ulema ailesindedir. Diğer 3 talebesi olan Şemseddin bin Mehmet Efendi, Süleyman Bin Mehmet ve Mehmet bin Kaya olup, bu talebeler hakkında başka bir bilgi mevcut değildir.

Tablo 6: Erzincani Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1107-1108/ 1696-1697)

Teşriften Mülazım Veren Ulema ²⁵⁹	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Feyzullah Efendi	?	Şeyhülislam	62
Erzincani Ali Efendi	Üsküdar Kadılığı	Rumeli Kazaskeri	29
Ebezade Abdullah Efendi	Mekke Kadısı	Anadolu Kazaskeri	7
Abdullah Efendi	?	Anadolu Kazaskeri	12
Hocazade Seyyit Osman Efendi	Nakibüleşraf	?	20
Ali Efendi	?	İmam-ı Sultani	5
Salih Efendi	?	İmam-ı Sultani	3
Taksirzade Ataullah Efendi	?	Kudüs Kadısı	4
Yusuf Efendi	?	Medine Kadısı	4
Ali Efendi	?	Mekke Kadısı	1
Nuh Efendi	Reisü-l Ettiba	?	10

Erzincani Ali Efendi, ikinci kez Rumeli kazaskerliğini 1696-1697 tarihlerinde yapmıştır. Yaklaşık 12 ay kaldığı bu görevde tutmuş olduğu ruznamçe defterinde toplam 219 mülazım mevcuttur. Bu mülazımların yaklaşık %71,68'i teşrif yolu ile sisteme dahil olmuştur. Teşrif yolu ile sisteme dahil olan bu 157 mülazımın 62 tanesi Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebesidir. Bu sayı % 39,49'a tekabül etmektedir. Bu mülazımların 15 tanesi 1108 Muharrem ayında şehzade Mahmut'un doğumları

²⁵⁹ Bu tablo MA, RKR, 231/54 defterdeki 4-9 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

vesilesiyle teşriften sisteme dahil olmuşlardır.. Dönemin Rumeli kazaskeri Erzincani Ali Efendi'nin 8 mülazımını şehzade doğumu teşrifinden toplamda ise 29 talebesini teşrif yolu ile silke katmıştır. 1696-1697 tarihlerinde Anadolu kazaskerliği makamında bulunan Ebezade Abdullah Efendi'nin 7 talebesi şehzade doğumundan teşrif yolu ile mülazım olmuş, Ebezade Abdullah Efendi'den sonra Anadolu kazaskeri olan Abdullah Efendi'nin 12 talebesi teşrif yolu ile silke girmiştir. Nakibüleşraf Hocazade Seyyit Osman Efendi 12 mülazımını, Medine kadısı Yusuf Efendi 4 mülazımını, Kudüs kadısı Taksirzade Ataullah Efendi 4 mülazımını, reis'ül etıbbı Nuh Efendi 10 talebesini, imam-ı sultani Ali Efendi 5 mülazımını, imam-ı sultani Salih Efendi 3 mülazım teşrif yolu ile silke sokmuşlardır²⁶⁰. Erzincani Ali Efendi defterinde teşrif yolu ile kayıtlı olan mülazımların % 26,66 oran ile 45 kişi şehzade Mahmud'un doğumu münasebetiyle silke girmiştir.

Tablo 7: Ebezade Abdullah Efendi Defterinde Teşriften Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1108-1109/ 1697-1698)

Teşriften Mülazım Veren Ulema²⁶¹	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Feyzullah Efendi	?	Şeyhülislam	16
Ebezade Abdullah Efendi	Anadolu Kazaskeri	Rumeli kazaskeri	4
Mehmet Efendi	?	Anadolu Kazaskeri	8
Salih Efendi	Mekke Kadısı	?	2
Şeyh Mehmet	?	Mekke Kadısı	4
Yusuf Efendi	Medine Kadısı	?	2
Muharrem Efendi	?	Medine Kadısı	4
Mehmet Ataullah	Kudüs Kadısı	?	1

²⁶⁰ MA, RKR, 231/54

²⁶¹ Bu tablo MA, RKR, 235/58 numaralı deftere göre hazırlanmıştır.

Efendi			
Ali Efendi	?	İmam-ı Evvel	3
Nuh Efendi	Reisü-l Ettiba	?	6

Ebezade Abdullah Efendi'nin ilk kazaskerliği döneminde tutmuş olduğu ruznamçe defterinde kayıtlı olan 127 kişiden 65 tanesi sisteme teşrif yolu ile dahil olmuştur. Bu sayı tüm kayıtlı olanların % 51,18'ine denk gelmektedir. Teşriften mülazım veren hocalar ve vermiş oldukları talebe sayısı şöyledir: Şeyhülislam Feyzullah Efendi 16 kişi, Rumeli kazaskeri Abdullah Efendi 4, Anadolu kazaskeri Mehmet Efendi 8, imam-ı evvel Mehmet Efendi 3, Mekke kadısı Şeyhi Mehmet Efendi 4 ve Mekke kadılığı yapmış Salih Efendi 2, Medine kadısı Muharrem Efendi 4 ve yine Medine kadılığı yapmış Yusuf Efendi 2, Kudüs kadısı Mehmet Ataullah Efendi 1, reis'ül etıbba Nuh Efendi 6 talebesini teşrif yolu ile silke sokmuşlardır²⁶².

Tablo 8: Mirza Mustafa Efendi (II. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşriften Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1109-1110/ 1698-1699)

Teşriften Mülazım Veren Ulema ²⁶³	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Feyzullah Efendi	?	Şeyhülislam	78
Fethullah Efendi	Yanya Kadısı	Anadolu Kazaskeri	28
Hocazade Seyyit Osman Efendi	Nakibüleşraf	Anadolu Kazaskeri	18
Fethullah Efendi	Anadolu Kazaskeri	Nakibüleşraf	11
Mehmet Emin Efendi	Kudüs Kadısı	?	4

²⁶² MA, RKR, 235/59.

²⁶³ Bu tablo MA, RKR, 234/57 numaralı defterdeki 5-11 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Şerif Efendi	?	Kudüs Kadısı	2
Salih Efendi	İmam-ı Sultani	İmam-ı Evvel	18
Nuh Efendi	Reis'ül Etıbba	?	17
Salih Efendi	İmam-ı Sultani	?	6
İbrahim Efendi	?	Yanya Kadısı	1
Mehmet Müstahkem Efendi	?	?	4

Mirza Mustafa Efendi'nin ikinci kazaskerliği (1698-1699) döneminde sisteme 304 kişi dahil olmuştur. Bunların 203'ü teşrif yolu ile mülazım olmuştur. Bu rakam defterde kayıtlı olan mülazımların yaklaşık % 66,77 oranına tekabül etmektedir. Teşrif yolu ile mülazım olanların 56 tanesi 1698 tarihinde doğan şehzade Mehmet'in şerefine ilmiyeye girmişlerdir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin 78 talebesi teşrif yolu ile mülazım olmuş ve bu sayı tüm defterin % 38,42'sine denk gelmektedir. Bunların 23 tanesi şehzade Mehmet'in doğumu münasebetiyle ilmiyeye girmişlerdir. Feyzullah Efendi'den sonra defterde en fazla talebe yazdıranların başında oğlu Fethullah Efendi gelmektedir. Fethullah Efendi'nin 28 öğrencisi Anadolu kazaskerliği, 4 öğrencisi de nakibüleşraf olduğu dönemden olmak toplamda 32 talebesi teşrif yolu ile silke girmiştir. Defterde Rumeli kazaskeri Mirza Mustafa Efendi'nin hiç talebesinin olmaması ise dikkat çekicidir. Teşrif yolu ile deftere isim yazdıran diğer ulema ve talebe sayıları ise şöyledir; Kudüs kadısı Mehmet Efendi 4 kişi, Kudüs kadısı Şerif Efendi 2 kişi, padişah imamı Salih Efendi 24 kişi, reis'ül etıbba Nuh Efendi 17 kişi, Hocaşade Seyyit Osman Efendi'nin Yanya Zekkeriya Medresesi'nden 4 talebesi sisteme dahil olmuştur. Defterde teşrif yolu ile sisteme dahil olmuş 13 talebenin hocası belli değildir.²⁶⁴

Defterde kayıtlı olan 56 mülazım şehzade doğumundan silke girmiştir. Bu rakam % 18,42 oranına denk gelmektedir.

²⁶⁴ MA, RKR, 234/57.

Tablo 9: Erzincani Ali Efendi (III. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşrifin Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1110-1112/ 1699-1700)

Teşriften Mülazım Veren Ulema ²⁶⁵	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Feyzullah Efendi	?	Şeyhülislam	6
Erzincani Ali Efendi	?	Rumeli Kazaskeri	4
Ali Efendi	?	Anadolu Kazaskeri	4
Abdullah Efendi	?	Anadolu Kazaskeri	4
Seyyit Ahmet Efendi	İzmir Kadısı	Mekke Kadısı	4
Seyyit Mustafa Efendi	Selanik Kadısı	Mekke Kadısı	2
Seyyit Osman Efendi	?	Anadolu Kazaskeri	5
Mehmet Müstahkem Efendi	Medine Kadısı	?	1
Fethullah Efendi	Anadolu Kazaskeri	Nakibüleşraf	1
Şerif Efendi	Kudüs Kadısı	?	2
Mustafa Efendi	?	Kudüs Kadısı	4
Nuh Efendi	Reisü-l Ettiba	?	2

Erzincani Ali Efendi'nin 1699-1700 arasında yaklaşık 18 ay süren üçüncü kazaskerliği döneminde tutmuş olduğu defterde 106 mülazım kayıtlıdır. Bu kayıtlı mülazımların 41 tanesi teşrif yolu ile sisteme dahil olmuştur. Bu sayı defterin % 39,67'sine denk gelmektedir. Teşrif yolu ile mülazım olan 41 talebeden 10 tanesi

²⁶⁵ Bu tablo MA, RKR, 231/54 defterdeki 10-15 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

şehzade doğumu vesilesiyle sisteme dahil olmuştur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin 6 talebesi defterde kayıtlı olup bunların tamamı şehzade doğumu vesilesiyledir. Rumeli Kazaskeri Erzincani Ali Efendi 4 talebesini ismini teşrif yolu ile yazdırmıştır. Diğer üst rütbeli ulema ve teşrif yolu ile kaydettikleri öğrenci sayıları ise şöyledir: Nakibüleşraf Fethullah Efendi 1 talebesini şehzade doğumu neticesinde, Anadolu kazaskeri Osman Efendi 1, Anadolu kazaskeri Ali Efendi 4, Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi 4, Kudüs kadısı Şerif Efendi 2, Kudüs kadısı Mustafa Efendi 4, Medine Kadısı Hocazade Osman Efendi 4, Medine Kadısı Mehmet Müstahkem Efendi 1, Mekke Kadısı Seyyit Ahmet Efendi 4, Mekke Kadısı Mustafa 2 , Sahn Medresesi müderrisi Osman Efendi Belgrat kadılığına hareket ettiğinde 1 talebesini yazdırmışlardır.²⁶⁶

Tablo 10: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarını İçeren Defterde Teşriften Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1112-1113/ 1700-1701)

Teşriften Mülazım Veren Ulema²⁶⁷	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Paşmakçızade Ali Efendi	?	Rumeli Kazaskeri	4
Abdülbaki Efendi	?	Anadolu Kazaskeri	4
Fethullah Efendi	Nakibüleşraf	?	11
Şeyh Mehmet Efendi	?	Medine Kadısı	8
Seyyit Mustafa Efendi	Mekke Kadısı	Anadolu Kazaskeri	2
Halil Efendi	Mekke Kadısı	?	4
Ebubekir Efendi	?	?	1

²⁶⁶ MA, RKR, 231/54.

²⁶⁷ Bu tablo MA, RKR, 232/55 numaralı defterdeki 11-18 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin ikinci kazaskerlik döneminde (1700-1701) tutmuş olduğu defterde toplam 119 mülazım kayıtlıdır. 36 mülazım sisteme teşrif yolu ile girmiştir. Teşrif yolu ile mülazım veren üst rütbeli ulema şöyledir: Nakibüleşraf Seyyit Fethullah Efendi 12, Rumeli kazaskeri Seyyit Ali Efendi 4, Anadolu kazaskeri Abdülbaki Arif Efendi 4, Medine kadısı Şeyh Mehmet Efendi 4, Medine kadısı Mehmet Efendi 4, Mekke kadısı Seyyit Mustafa Efendi 2, Mekke kadısı Halil Efendi 4 kişi, sabık Mekke kadısı Ebubekir Efendi 1 talebesini sisteme katmıştır.²⁶⁸

Tablo 11: Dede Mehmet Efendi Kayıtlarını İçeren Defterde Teşriften Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1113-1115/ 1701-1703)

Teşriften Mülazım Veren Ulema ²⁶⁹	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
İbrahim Efendi	?	İstanbul Kadısı	10
Seyyit Mustafa Efendi	Mekke Kadısı	Anadolu Kazaskeri	4
Seyyit Süleyman Efendi	?	Medine Kadısı	4
Ali Efendi	?	Mekke Kadısı	4

Dede Mehmet Efendi'nin Rumeli kazaskerlik döneminde (1701-1703) yaklaşık 24 aylık süre içerisinde tutulan defterde toplam 74 mülazım mevcuttur. Bunlardan 24 mülazım teşrif yolu ile silke girmiştir. Bu rakam % 32,24 oranına denk geliyor. Teşrif yolu ile sisteme talebe veren hocaların ve talebe sayıları şöyledir: Anadolu kazaskeri Seyyit Mustafa Efendi 4, İstanbul kadısı İbrahim Efendi 10, Medine kadısı Seyyit Süleyman Efendi 4, Mekke kadısı Ali Efendi 4 talebesini deftere yazdırmıştır. Bunun yanısıra bir talebe daha teşrif yolu ile sisteme dahil olmuş fakat hocasının adı verilmemiştir²⁷⁰.

²⁶⁸ MA, RKR, 232/55.

²⁶⁹ Bu tablo MA, RKR, 236/56 numaralı defterdeki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

²⁷⁰ MA, RKR, 236/59.

Tablo 12: Abdürrahimzade Yahya Efendi Kayıtlarını İçeren Defterde Teşriften Mülazım Veren Ulema ve Görevleri (1115- 1116/ 1703-1704)

Teşriften Mülazım Veren Ulema ²⁷¹	Görev Yeri	Hareket	Verilen Mülazım Sayısı
Nakip Seyyit Ali Efendi	?	Şeyhülislam	10
Mehmet Efendi	Şeyhülislam	?	2
Abdürrahimzade Yahya Efendi	Anadolu Kazaskeri	Rumeli Kazaskeri	4
Şeyh Mehmet Efendi	Medine Kadısı	Anadolu Kazaskeri	4
Ataullah Efendi	Kudüs Kadısı	Anadolu Kazaskeri	4
Abdullah Efendi	Kudüs Kadısı	?	1
Mehmet Emin Efendi	Kudüs Kadısı	?	4
Babızade Mehmet Efendi	?	Medine Kadısı	3
Abdullah Mahir Efendi	?	Mekke Kadısı	4
Banizade Mehmet Efendi	?	?	1

Edirne isyanından sonra padişah II. Mustafa'nın hal'i ve sonrasında III. Ahmet'in (1703-1730) saltanatının ilk yılında Rumeli kazaskeri Abdürrahimzade Yahya Efendi tarafından tutulmuş ruznamçe defterinde toplam 106 mülazım mevcuttur. Bu mülazımların 37'si teşrif yolu ile sisteme dahil olmuştur. Bu sayı defterin % 34,90'ına denk gelmektedir. Teşrif yolu ile sisteme mülazım veren ulema ve sayıları şöyledir: Rumeli kazaskeri Abdurrahimzade Yahya Efendi 4, Anadolu Kazaskeri Şeyh

²⁷¹ Bu tablo MA, RKR, 239/62 numaralı defterdeki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Mehmet Efendi 4, Anadolu kazaskeri Ataullah Efendi 4, Mekke kadısı Abdullah Mahir Efendi 4, Kudüs kadısı Mehmet Emin Efendi 4, Medine kadısı Babızade Mehmet Efendi 3, isyandan sonra şeyhülislam olan İmam-ı Sultani Mehmet Efendi 2, Paşamkızade Seyyit Ali Efendi 10²⁷² talebesini teşrif yolu ile sisteme dahil etmiştir²⁷³.

Yukarıda 1692-1704 yılları arasında tutulmuş 9 ruznamçe defterinde teşrif yolu ile mülazemet sistemine dahil olmuş mülazımların defterlere göre sayıları ve oranları açıklanmıştır. Bahsedilen tarihler arasında sistemin nasıl işlediğini daha iyi anlayabilmek için, teşrif yolunun sistemin ortaya çıkışından itibaren işleyişine bakmak doğru olacaktır.

XVI. yüzyılda teşrif yolu ile sisteme dahil olma konusunda Yasemin Beyazıt, farklı dönemlerden seçmiş olduğu 3 defter üzerinden teşrif yolunu açıklamaya çalışmıştır. Teşrif yolu 1551-1552 yılında tutulan defterde % 7,69, Bostanzade Mehmet Efendi'nin 1587-1589 tarihlerinde tutulan defterinde % 20,3 ve 1592-1593 yıllarında tutulmuş defterde % 23,4 olarak tespit edilmiştir. 1599-1601 yıllarında tutulmuş defterdeki teşrif yolu ile sisteme dahil olanların oranı %40,1 oranına yükselmiştir²⁷⁴. Seçilen 4 defterdeki teşrif yolu ile sisteme dahil olanların ortalaması % 22,87'ye tekabül etmektedir. XVII. yüzyılda sistemin nasıl işlediğini ve teşrif yolu ile sisteme dahil olma yolunun geçirmiş olduğu değişimi Cihan Cengiz'in hazırlamış olduğu çalışma üzerinden yapacağım. Cengiz 1633-1666 tarihleri arasında tutulmuş 7 adet defteri incelemiş ve bu defterlerdeki teşrif yolu ile sisteme dahil olmuş mülazımların oranını tespit etmiştir. Buna göre bu 7 defterde teşrif yolu ile sisteme dahil olan mülazımların ortalama oranı % 40,1'dir²⁷⁵. 1692-1704 yılları arasında 12 yılda tutulmuş 9 defter üzerinde yapmış olduğumuz araştırmaya göre; teşrif yolu ile sisteme dahil olanların oranı % 53,44'dır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yer alan 7 defter Tacettin Demirel

²⁷² MA, RKR, 239/62.

²⁷³ 1703 İsyandan sonra asiler devlet kademlerinde önemli değişiklikler yaptılar. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin feci bir şekilde katledilmesinden sonra asiler bu makama İmam-ı Sultani Mehmet Efendi'yi getirdiler. Fakat III. Ahmet isyanın etkilerinin kaybolmasından sonra asileri bertaraf ederken şeyhülislam Mehmet Efendi'yi azletti. Mehmet Efendi'nin biyografisi için bkz: Tahsin Özcan, "İmam-ı Sultani Mehmet Efendi", *TDVİA*, cilt 28, İstanbul 2003, s. 453-454.

²⁷⁴ Y.Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam*, s.63-68.

²⁷⁵ Cihan Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 51.

tarafından incelenmiş ve bu incelemeler sonrasında sisteme teşrif yolu ile dahil olanların oranı % 47,43 olarak tespit edilmiştir²⁷⁶.

İncelemeler sonrasında teşrif yolu ile mülazım olma, XVI. yüzyılın ortalarında 7,69 iken yüzyılın sonunda bu oran %40,1'e yükselmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında teşrif yolunda genel olarak dalgalanmalar görülsede, 1636 kanunnamesinden önceki defterde teşrifin oranı % 14,48, 1658 kanunnamesinden sonra tutulmuş defterde sırasıyla % 26,47'den % 30,25'e ve daha sonra 1665-1666 yılında tutulan defterde ise bu oran % 58,89'a yükselmiştir. 1692-1693 tarihinde tutulan defterde teşrif yolu ile sisteme dahil olanların oranı % 49,47 olarak tespit edilmiş, yüzyılın son defteri olan Mirza Mustafa Efendi'nin ikinci döneminde tutulan defterde teşriflerin oranı % 39,67'ye gerilemiştir. XVII. asırda teşrif yolu ile sisteme dahil olanların oranındaki bu dalgalanma XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. 1715 yılında yayınlanan kanunname ile sistem daha da kontrol altına alınmak istenmiştir. Bu kanunnameden sonra teşrif yolu ile mülazım olanların sayısındaki yüksekliğin nedeni şehzade doğumları münasebetiyle rütbeli ulemaya verilen kadrolardır.²⁷⁷

Teşriften silke girmiş mülazımların içerisinde şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebelerinin sayısı yüz seksen iki kişidir. 1695-1703 yılların teşriften mülazım olan 621 mülazım düşünüldüğünde bu rakam % 29,30'a denk gelmektedir. Bunların yanı sıra Feyzullah Efendi'nin ilmiyede yer alan çocuklarından; Fethullah Efendi kırk bir, İbrahim Efendi on ve Mustafa Efendi altı talebesi teşrif yolu ile mülazım olmuştur. Tüm dönem düşünüldüğünde Feyzullah Efendi ve çocuklarının ilmiyeye dahil ettiği mülazım sayısı % 38,48'lik oran ile iki yüz otuz dokuz kişidir.

3.3.2. Muidlik

Medreselerde müderrislerin asistanı olarak görev yapan muid, müderrisler tarafından anlatılan dersi talebelere tekrar ettirirdi. Bu işleri berat alarak yaptıkları gibi günlük belli miktarda maaş da almışlardır. Öyleki Süleymaniye ve Fatih medreselerinde bu muidlerin günlük beş akçe aldıklarına dair kayıtlar mevcuttur.²⁷⁸ Muidler kadroları gelince *hizmet-i iade* ve ya *iadeden* gibi kelimeler ile ifade edilerek mülazım

²⁷⁶ Tacettin Demirel, *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimye Düzenlemeleri ve Mülazemet Sistemi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2019, S. 49-50.

²⁷⁷ T. Demirel, *Mülazemet Sistemi*, s. 50.

²⁷⁸ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlimye Mesleği*, s. 52.

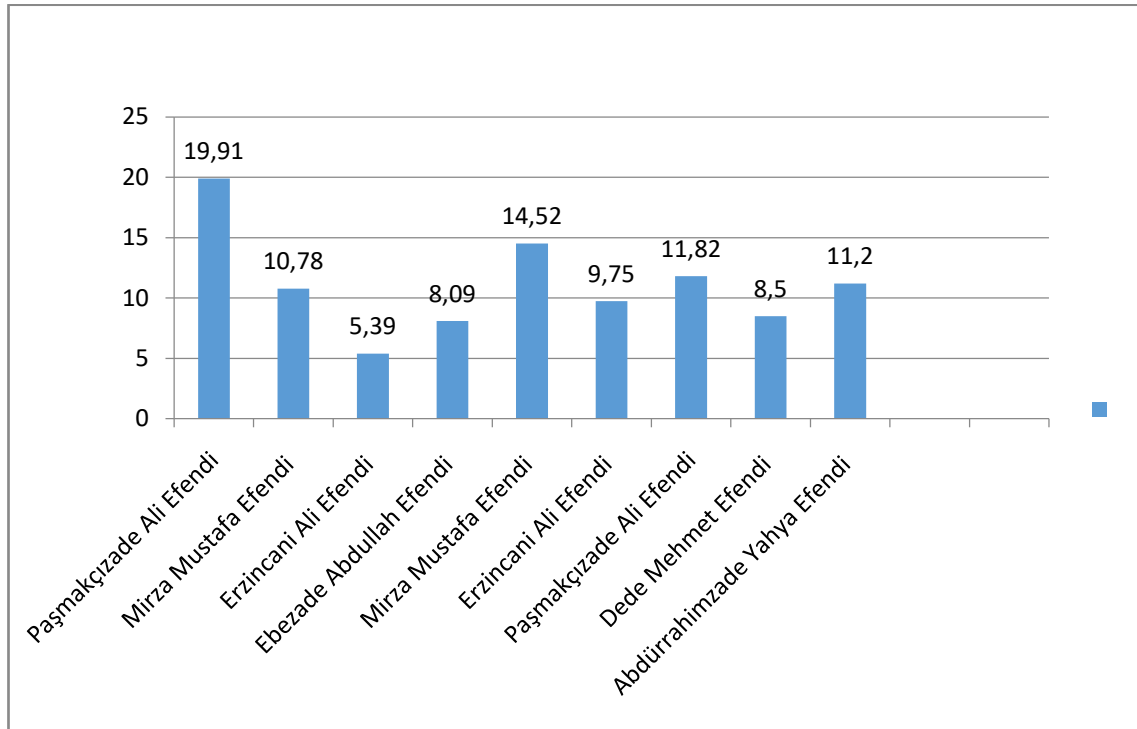
olmuşlardır. Mülazım olmaları içinde belirli kriterler mevcut olup, bunların başında ilmi olarak maharetli ve yetenekli olmaları bulunmaktadır. Elimizdeki kayıtlara göre, sistemin ilk dönemlerinde muid yolu ile mülazım olanların sayısı bir hayli düşük olup²⁷⁹ özellikle XVI. yüzyılın sonlarına doğru muidliğin yaygınlaştığı dikkati çekmektedir. Bu durum artan medrese sayısı ile ilişkili olmalıdır.²⁸⁰ XVII. yüzyılda muid yolunun giderek yaygınlaşması üzerine yayınlanan kanunnamelerde muidlik için yeni kıstaslar getirilmiş ve sistem kontrol altına alınmak istenmiştir²⁸¹.

Aşağıda 1692-1704 arasındaki 12 yıl boyunca tutulmuş olan ruznamçe defterine göre sisteme muid yolu ile girmiş olanların grafiği verilmiştir. Bu grafiğe göre 12 yıl içinde toplam mülazım olan 1495 kişiden 482 kişisi muid olarak sisteme dahil olmuştur. Bu sayı % 32,24 oranına tekabül etmektedir.

²⁷⁹ Ercan Alan, II. Beyazıt döneminde tutulmuş bir ruznamçe defteri üzerindeki çalışmasından çıkartmış olduğu sonuca göre, defterde yer alan 113 mülazımdan sadece 3 kişinin muidlikten ya da iadeden mülazım olduğunu ve bu da tüm defter düşünüldüğünde % 3'e denk geldiğini açıklamıştır. Deftere göre, sisteme girmede en önemli yol, % 64 oranında 72 kişinin ilk sırada yer aldığı mevta yoludur. İkinci sırada 12 kişiyle defterin % 10 ile 12 kişinin sisteme dahil olduğu müstakil arz, % 5 ile 6 kişinin sisteme dahil olduğu teşrif, % 18 ile 20 kişinin de diğer yollardan sisteme dahil oldukları gözükmektedir. Bknz: E. Alan, "Osmanlı Mülazemet Sistemi", s. 89-124.

²⁸⁰ Yasemin Beyazıt, Hocaazade Mehmet Efendi'nin defterinde muid yolu ile sisteme dahil olanların oranını % 25 olarak tespit etmiştir. Bknz. Y.Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 63.

²⁸¹ Yayınlanan kanunnameler ve bu kanunnameler sonrasında muid yolunun sistem içerisindeki konumu aşağıda tartışılacaktır.

Grafik 12: 1692-1704 Yılları Arasında Muid Yolu İle Mülazım Olanlar (%)

Yukarıda 1692-1704 yılları arasında tutulmuş defterlerde silke girmiş mülazımların oransal dağılımı verilmiştir. Tabloya göre, II. Mustafa'nın saltanatından önce tutulmuş defterde % 19,91 olan muidlerin oranı, Mirza Mustafa Efendi'nin kazaskerliği döneminde ciddi bir düşüş yaşamıştır. 1695-1703 arasında muid yolu ile mülazım olanların oranında bir dalgalanma görüldüğü gibi özellikle Erzincani Ali Efendi ilk kazaskerliği döneminde muidlik yolu ile silke girenlerin oranının % 5,39'a düşmesi dikkat çekicidir.

Tablo 13: Paşmakçzade Nakip Seyyit Ali Efendi (I. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri (1692)

Ulemanın Adı ²⁸²	Görev Yeri	Hareket
Ali efendi	Eski şeyhülislam	?
Şemseddinzade Mehmet Efendi	Valide Sultan medresesi	?
Ebusaidzade Feyzullah Efendi	Şeyhülislam	?
Hasan Efendi	Reis'ül Ettiba	?
Yahya Efendi	Mekke Kadısı	?

²⁸² Bu tablo MA, RKR, 232/55 numaralı defterde 2-11 sayfalardaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Süleyman Efendi	Hançeriye Medresesi	?
Abdulkadir efendi	Murat Paşa-1 Cedit Medresesi	Bağdat Kadısı
Süleyman efendi	Koca Mustafa Paşa Medresesi	?
Uşakizade Seyyit Abdullah Efendi	Murat Paşa-1 Cedit Medresesi	?
Kevakizade Veliyüddin Efendi	Siyavuş Paşa Medresesi	?
Abdülkadir Efendi	?	?
Ahmet Efendi	Sekbaniyye Medresesi	?
İbrahim Efendi	Medine Kadısı	?
Hasan Efendi	Sultan İmamı	Rumeli Kazaskeri
Şemseddinzade Mustafa Efendi	Üsküdar Valide Sultan Medresesi	?
Mehmet Sahi Efendi	Sahn Medresesi	Şehzade Medresesi
Hasan Efendi	Sahn Medresesi	Cedide Şeyhülislam Mehmet Efendi Medresesi
Ataullah Efendi	Kudüs Kadısı	?
Mehmet Salih Efendi	Süleymaniye Medresesi	?
Şaban Efendi	İbrahim Paşa-1 Atik Medresesi	?
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Ali Paşa-1 Cedit Medresesi
Seyyid Süleyman Efendi	Süleymaniye medresesi	Darü'l hadisi Sinan paşa medresesine
Seyyid Mehmet Efendi	Süleymaniye medresesi	?
Neyifi İbrahim Efendi	Kayıtbay Medresesi	Medine Kadısı
Mehmet Efendi	Fethiyye Sinan Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Hasan Efendi	Rumeli Kazaskeri	?
Arazzade Mehmet Efendi	Medine Kadısı	?
Hüseyin Efendi	Camii Atik Medresesi	Üç Şerefeli Medrese
Mustafa Efendi	Tufan Kadısı	?
Hasan Efendi	Sultan İmamı	?
Bekrizade Ahmet Efendi	Kayıtbay Medresesi	?
Hüseyin Efendi	Rüstem Paşa Medresesi	?
Abdullah Efendi	?	Hankah Medresesi
Süleyman Efendi	Sahn Medresesi	Gazanfer Ağa Medresesi
Resülzade Ahmet Efendi	Murat Paşa-1 Atik Medresesi	Sahn Medresesi
Abdurrahmanzade Ahmet Efendi	Sahn Medresesi	Mehmet Ağa Medresesi

Mustafa Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	Darül Hadis-i Süleymaniye
Hüseyin Efendi	Koca Mustafa Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Fenarizade Seyyit Ahmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	Mekke Kadısı
İsmail Efendi	Halep Kadısı	?
Uşakizade Osman Efendi	Sahn Medresesi	Hatice Sultan Medresesi
Fenarizade Seyyit Ahmet Efendi	Kayıtbay medresesi	?
Sipahizade Ebubekir Efendi	Hakaniye Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Mecidi Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	Yenişehir Kadısı
Abdurrahman Efendi	?	Hayrettin Paşa Medresesi
Mehmet Efendi	Emrah Hoca Medresesi	Sahn Medresesi
Abdurrahman Efendi	Nakibüleşraf	?
Mirza Mustafa Efendi	Sabık İstanbul Kadısı	?
Mezi Efendizade Ahmet Efendi	Sabık Kudüs Kadısı	?
Mehmet Nahip Efendi	Rüstem Paşa Medresesi	Manisa Kadısı
Haşimzade Mehmet Emin Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	?
Beşinci Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	?
İbrahim Efendi	Ayasofya Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Hüseyin Efendi	Sahn Medresesi	Kılıç Ali Paşa Medresesi
Mustafa Efendi	Süleymaniye Medresesi	Kudüs Kadısı
Mehmet Sadettin Efendi	Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	Kalenderhane Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Seyyit Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	Selanik Kadısı
Hasan Efendi	Sahn Medresesi	?
Seyyit Ahmet Efendi	Sahn Medresesi	Üsküdar Yahya Efendi Medresesi
Mirzazade Mehmet Efendi	Haydar Paşa Medresesi	?

Nakip Seyyit Ali Efendi döneminde (1692-1693) olan defterde toplam 287 mülazım yer almakta bunların 96 tanesi muid olarak sisteme dahil olmuştur. Tüm defter düşünüldüğünde bu sayı % 33,44 oranına denk gelmektedir. Yukarıda muid yolu ile sisteme mülazım veren üst düzey ulema ve hareket ettikleri yerler tablo şeklinde

verilmiştir. Tabloda yer alan ulemanın bazıları birden fazla talebesini muidlik yolu ile silke sokmuşlardır.²⁸³ Tabloya göre muid veren ulemadan 31 kişinin hareket ettikleri yer verilmediği gibi bunlardan 3 ulemanın önceki görev yeri de belli değildir. Bunlardan Abdullah Efendi Hankah Medresesine, Abdurrahman Efendi Hayrettin Paşa Medresesine hareket etmiştir. Tabloda yer Abdülkadir Efendi'nin hem görev yeri hem de hareket ettiği yer belli değildir. Muid yolu ile sisteme dahil olan 96 mülazımdan 20 tanesinin hocasının adı ve görevi verilmemiştir.

Tablo 14: Mirza Mustafa Efendi (I. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri (1695-1696)

Ulemanın Adı ²⁸⁴	Görev Yeri	Hareket
Kabakulakzade Mehmet Seyit Efendi	Murat Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Seyyit Mahmut Efendi	Yanya Saray İbrahim Paşa Medresesi	Şehzade Sultan Medresesi
Kadı Efendizade Ahmet Efendi	Valide Sultan Medresesi	Sahn Medresesi
Sunullah Efendi	Sahn Medresesi	Nişancı Paşa-1 Cedit Medresesi
Seyyid Fatih Efendi	Murat Paşa-1 Atik Medresesi	Sahn Medresesi
Hasan Efendi	Kalenderhane Medresesi	?
Tefsirzade Ataullah Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Mustafa efendi	Rum Mehmet Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Fethullah Efendi	Sahn Medresesi	?
Abdullah efendi	Sahn Medresesi	Altmışlı Medreseye
Mehmet Emin Efendi	Şehzade Medresesi	Süleymaniye Medresesi
İbrahim Efendi	Sahn Medresesi	Media Sultan Medresesi
Seyyit Şeyh Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Siyavuş Paşa Medresesi

²⁸³ Örneğin şeyhülislam iken vefat eden Ali Efendi'nin iki talebesi olan Hüseyin bin Mehmet ile Mehmet Bin Ali adlı danışmentler hocalarının vefatından sonra hizmet-i iadedden silke girmişlerdir. MA, RKR, 232/55, 2.

²⁸⁴ Bu tablo MA, RKR, 234/57 numaralı defterdeki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Abdülbaki Efendi	Sekban Ali Medresesi	Sahn Medresesi
Ömer Efendi	Sahn Medresesi	Yahya Efendi Medresesi
Seyyit Mehmet Efendi	Üsküdar Valide Sultan Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Abdullah Efendi	Rüstem Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Hüseyin Efendi	ç Şerefeli Medrese	?
Mahmut Efendi	Sahn Medresesi	Murat Paşa-1 Cedit Medresesi
İŐhak Efendi	Sani Kasım Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Süleyman Efendi	İbrahim Paşa-1 Cedit Medresesi	Trablusşam Kadısı
Seyyit Mehmet Zeynel Abidin Efendi	Sahn Medresesi	Ali Paşa Medresesi
Halil Efendi	Kayıtbay Medresesi	?
Babanzade Mehmet Efendi	Yanya Zekeriya Medresesi	Sahn Medresesi
Hüseyin Efendi	Mihrimah Sultan Medresesi	?

Yukarıdaki tabloda Mirza Mustafa Efendi'nin 1695-1696 tarihlerinde Rumeli kazaskeri olduğu dönemde tutmuş olduğu ruznamçe defterinde muidlik yolu ile mülazım veren ulema ve hareket yerleri verilmiştir. Bahsedilen tarihler arasında 153 mülazımdan 52 tanesi muidlik yolu ile mülazım olmuştur. Bu rakam düşünüldüğünde tüm defterin yaklaşık olarak % 33,98'ine tekabül etmektedir. Murat Paşa Medresesi'nde müderris olan Kabakulakzade Mehmet Seyyit Efendi Sahn Medresesi'ne hareket ettiğinde 9 talebesini silke sokmuştur.²⁸⁵ Yine aynı Şekilde Valide Sultan Medresesi'nde müderris olan Kadı Efendizade Ahmet Efendi Sahn Medresesine hareket ettiğinde 10 talebesinin adını deftere yazdırmıştır.²⁸⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi Sahn Medresesi'ndeyken deftere 5 talebesini muid yolu ile mülazım sisteme dahil ettirmiŐtir. Defterin tamamı incelendiğinde muidlik yolu ile sisteme talebe veren üst rütbeli ulemanın tamamına yakınının isminin kaydedildiği dikkati çeker. İsmi

²⁸⁵ MA, RKR, 234/57, s. 2.

²⁸⁶ MA, RKR, 234/57, s. 2.

verilmeyen 2 müderris mevcuttur. Yukarıdaki tabloda yer aldığı gibi muid veren 5 ulemanın hareket ettikleri yerler belli değildir.²⁸⁷

Tablo 15: Erzincani Ali Efendi (II. Dönem) Defterine Göre Muaidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri (1696-1697)

Ulemanın Adı ²⁸⁸	Görev Yeri	Hareket
Mehmet Sait Efendi	Sahn Medresesi	?
Murtaza Efendi	Zekeriya Efendi Medresesi	?
Mehmet Efendi	Sultaniye Medresesi	?
Fethullah Efendi	Süleymaniye Medresesi	Nakibüleşraf
Feyzullah Efendi	Şeyhülislam	?
Ahmet Efendi	Sultaniye Medresesi	Sahn Medresesi
Ahmet Efendi	Selanik Kadısı	?
İshak Efendi	Sahn Medresesi	Yahya Efendi Medresesi
Kevakizade Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	?
Abdullah Efendi	Galata Kadısı	?
Mustafa Efendi	Rüstem Paşa Medresesi	?
Mehmet Efendi	?	Rüstem Paşa Medresesi
Ahmet Efendi	Gazi Hüdavendigâr Medresesi	?
Ali Efendi	Mekke Kadısı	?
Seyyit Ahmet Efendi	Sekban Ali Medresesi	Sahn Medresesi
Pir Abdullah Efendi	Molla Gürani Medresesi	?
Bakizade İsmail Efendi	Mekke Kadısı	?
Mustafa efendi	Sahn medresesi	Siyavuş Paşa Medresesi

²⁸⁷ Hareket ettikleri görevleri belli olmayan ulema; Kalenderhane Medresesi müderrisi Hasan Efendi, Sahn Medresesi müderrisi Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi, Üç Şerefeli Medresesi müderrisi Hüseyin Efendi, Kayıtbay Medresesi Müderrisi Halil Efendi ve Mihrimah Sultan Medresesi Müderrisi Hüseyin Efendi'dir.

²⁸⁸ Bu tablo MA, RKR, 231/54 defterdeki 4-9 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Tefsirzade Ataullah Efendi	Medine kadısı	Kudüs Kadısı
Ebusuudzade Abdullah Efendi	Sahn Medresesi	?

Erzincani Ali Efendi'nin ikinci kez geldiği Rumeli kazaskerliği döneminde tutulmuş olan defterde 219 kişi kayıtlıdır. Bunlardan 26 mülazım muaidlik yolu ile silke girmiştir. Bu rakam % 11,87 oranına denk gelmektedir. Yukarıdaki tabloda yer alan ulema talebelerini iadeden yoluyla sisteme dahil etmiştir. Bu ulemadan 13 kişinin hareket ettiği yerler hakkında bilgi mevcut değildir. Mehmet Efendi'nin de görev yeri belli olmayıp Rüstem Paşa Medresesi'ne hareket ettiğini biliyoruz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi bu defterde Süleymaniye Medresesi'nden talebesi olan Mehmet'i ve Mustafa'yı muaid olarak deftere kaydetmiş, oğlu Fethullah Efendi ise Süleymaniye Medresesi'den nakibüleşraf makamına hareket edince Ahmet'i muaid olarak deftere yazdırmıştır. Defterde Uşak doğumlu Seyyit Ahmet'in hocasının ismi kayıtlı değildir.²⁸⁹

Tablo 16: Ebezade Abdullah Efendi Defterine Göre Muaidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareket Yerleri (1697-1698)

Ulemanın Adı ²⁹⁰	Görev Yeri	Hareket
Süleyman Efendi	Süleymaniye Medresesi	Darü'l hadis-i Süleymaniye
Müslim Efendi	Üç Şerefeli Medresesi	?
Abdurrahman Efendi	Sahn Medresesi	Minkarizade Yahya Efendi Medresesi
Mehmet Efendi	Camii Atik Medresesi	Halebi Medresesi
Sabık Şeyhülislam Mehmet Efendi	eski şeyhülislam	Sahn Medresesi
İbrahim Abdullah Efendi	Anadolu Kazaskeri	Rumeli Kazaskeri
Seyyit Mahmut Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Sahn Medresesi
Abdülkerim Efendi	İbrahim Paşa Medresesi	Sultan Ahmet Medresesi
İsmail Efendi	Mekke Kadısı	?

²⁸⁹ MA, RKR, 231/54.

²⁹⁰ Bu tablo MA, RKR, 235/58 numaralı deftere göre hazırlanmıştır.

Abdullah Cafer Efendi	Minkarizade Yahya Efendi Medresesi	Selanik Kadısı
İsmail Efendi	Mekke Kadısı	?
Mehmet Efendi	Sinan Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Mustafa Efendi	Zekeriya Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Mustafa Efendi	Sahn Medresesi	Yahya Efendi Medresesi
Abdullah Efendi	Sinan Paşa Medresesi	?
Mehmet Halis Efendi	Emrah Hoca Medresesi	Sahn Medresesi
Abdülnebi Efendi	Sultan Orhan Medresesi	?
Yahya Efendi	İzmir Kadısı	?
Murtaza Efendi	Sahn Medresesi	Mührimah Sultan Medresesi
Seyyit Ahmet Efendi	Sahn Medresesi	Davut Paşa Medresesi
Muharrem Efendi	Hakaniye Medresesi	Medine Kadısı
Yahya Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Sultan Ahmet Medresesi
Şeyhzade Mehmet Efendi	Koca Mustafa Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Süleyman Efendi	Yenişehir Kadısı	?
Ahmet Efendi	Sahn Medresesi	Hatice Sultan Medresesi
Abdülkerim Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye
Nur Mehmet Efendi	Fadıliye Medresesi	Sahn Medresesi
Yusuf Efendi	Merhum Mehmet Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Esat Efendi	Ayasofya Kadısı	Süleymaniye Medresesi
Ali Efendi	Sahn Medresesi	Hayrettin Paşa Medresesi
Abdullah Efendi	Sahn Medresesi	Zekeriya Medresesi
Süleyman Efendi	Mahmut Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Talip Efendi	Sahn Medresesi	Nasır Ahmet Paşa Medresesi
Mehmet Efendi	Kadriye Medresesi	Hamza Bey Medresesi
Abdullah Efendi	Gazi Süleyman Paşa Medresesi	?

Feyzullah Efendi	Şeyhülislam	?
------------------	-------------	---

Ebezade Abdullah Efendi Rumeli kazaskerliği döneminde (1697-1698) tutulan ruznamçe defterinde 127 kişi kayıtlıdır. Bunların 39 mülazımı muid yolu ile sisteme dahil olmuş ve bu rakam tüm defterin % 30,70'ine denk gelmektedir. Bu oranın makul bir rakam olduğu ve sistemin düzenli bir şekilde işlediğinin göstergesi olduğu söylenebilir.²⁹¹

Tablo 17: Mirza Mustafa Efendi (II. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Haretleri (1698-1699)

Ulemanın Adı ²⁹²	Görev Yeri	Hareket
Mirza Mehmet Efendi	Rumeli Kazaskeri	?
Seyyit Fethullah Efendi	Anadolu kazaskeri	?
Feyzullah Efendi	Şeyhülislam	?
Şeyh Mehmet Efendi	Mekke Kadısı	?
Seyyit Mustafa Efendi	Sahn Medresesi	Hakaniye Medresesi
Abdülhay Efendi	İbrahim Paşa-1 Atik Medresesi	Sahn Medresesi
Seyyit Mahmut Efendi	Sahn Medresesi	Ali Paşa Medresesi
Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	Kudüs Kadısı
Mustafa Efendi	Sahn Medresesi	Murat Paşa Medresesi
Mehmet Arif Efendi	Şehzade Sultan Mehmet Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Mustafa Efendi	İbrahim Paşa-1 Cedid Medresesi	Sahn Medresesi
Abdülbaki Efendi	Kürekçibaşı Medresesi	Sahn Medresesi
İsa Efendi	Üsküdar Valide-i Atik Medresesi	Bağdat Kadısı
Mahmut Efendi	Kürekçibaşı Medresesi	Sultan Ahmet Medresesi

²⁹¹ MA, RKR, 235/58

²⁹² Bu tablo MA, RKR, 234/57 numaralı defterdeki 5-11 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Seyyit Mustafa Efendi	Hakaniye Medresesi	?
Seyyit Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	İsmihan Sultan Medresesi
Mehmet Halis Efendi	Sahn Medresesi	Nişancı Paşa-1 Cedit Medresesi
Mustafa Efendi	Hakaniye Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Abdülkerim Efendi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye	Halep Kadısı
Mehmet Selim Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Sahn Medresesi
Seyyit Ahmet Efendi	Davut Paşa Medresesi	Hakaniye Medresesi
Süleyman Efendi	Zekeriya Efendi Medresesi	?
Yusuf Efendi	Süleymaniye Medresesi	Darü'l Hadisi Süleymaniye Medresesi
Mehmet Efendi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye	Yenişehir Kadısı
Mehmet Müstahkem Efendi	İbrahim Paşa Medresesi	?
Yusuf Efendi	Hankah Medresesi	?
Hasan Efendi	Rum Mehmet Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Nuh Efendi	Reisü'ü Ettiba	?
Seyyit Mustafa Efendi	Kadiriye Medresesi	?
Mahmut Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	?
Fethullah Efendi	Anadolu Kazaskeri	Nakibüleşraf
Süleyman Efendi	Sahn Medresesi	Rüstem Paşa Medresesi
Mehmet Efendi	Emrah Hoca Medresesi	Sahn Medresesi
Mustafa Efendi	Sahn Medresesi	Mihrimah Sultan Medresesi
Mehmet Efendi	Şehzade Medresesi	?
Şerif Efendi	Kudüs Kadısı	?
Uşakzade Seyyit İbrahim Efendi	?	Hüsrev Kethüda Medresesi
Seyyit İbrahim Efendi	İbrahim Paşa-1 Atik	?

	Medresesi	
Abdullah Efendi	Fethiyye Medresesi	Sinan Paşa Medresesi
Esad Efendi	Süleymaniye Medresesi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye
Uşakizade Osman Efendi	Mehmet Ağa Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Seyyit Ahmet Efendi	?	?

Mirza Mustafa Efendi 1698-1699 tarihlerinde ikinci kez geldiği Rumeli kazaskerliği döneminde tutulmuş olan defterde toplam da 304 mülazımın ismi kayıtlıken; bunlardan 70 mülazımını sisteme muid olarak kayıt olmuştur. Bu sayı tüm defter düşünüldüğünde % 23,02 oranına tekabül etmektedir. Muid olarak talebelerini sisteme dahil eden üst rütbeli ulemadan Kudüs kadısı Şerif Efendi'nin 12 talebesinin adını yazdırdığını görmekteyiz. Şerif Efendi'yi 6 talebe ile Reis'ül Etibba olan Nuh Efendi takip etmekte ve ondan sonra da Rumeli Kazaskerliği makamına gelen Mirza Mustafa Efendi 4 talebesini bu hareket neticesinde deftere yazdırmıştır. 1698 yılında nakibüleşraf olan Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi Anadolu kazaskerliği görevinde bulunduğu dönemde talebeleri olan 4 mülazımını bu dönemde sisteme dahil etmiştir. Muidlik yolu ile talebelerini sisteme dahil eden ulemadan Uşakizade Seyyit İbrahim Efendi'nin görev yeri hakkında bir bilgi mevcut değildir. Defterdeki veriler incelendiğinde muid yolu ile mülazım olanların oranının düşük olması dikkat çekicidir.²⁹³

Tablo 18: Erzincani Ali Efendi (III. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri (1699-1700)

Ulemanın Adı ²⁹⁴	Görev Yeri	Hareket
Seyyid Mehmet Efendi	Sekban Ali Medresesi	?
Abdülbaki efendi	Sahn medresesi	Siyavuş Paşa Medresesi
Mehmet Efendi	Sahn medresesi	?
Ömer Efendi	Yanya Zekeriya efendi	?

²⁹³ MA, RKR, 234/57.

²⁹⁴ Bu tablo MA, RKR, 231/54 defterdeki 10-15 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

	medresesi	
Yahya Efendi	Emre Hoca medresesi	?
Uşakizade Abdullah Efendi	Galata medresesi	?
Veliyüddin Efendi	Eba Eyüp Ensari medresesi	?
Selim Efendi	Sahn medresesi	Muid Ahmet Efendi medresesi
Vanizade Seyyid Mahmut Efendi	Sahn Medresesi	?
Mahmut Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	?
Seyyit Mahmut Efendi	Süleymaniye medresesi	?
Hasan Efendi	Sahn medresesi	Üsküdar Yahya Efendi Medresesi
Seyyit Zeynel Abidin Efendi	Sahn medresesi	Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi
Süleyman Efendi	Sahn medresesi	Murat Paşa-1 Atik Medresesi
Ömer Efendi	Yahya Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Kerimzade Mehmet Efendi	Şeyhülislam Mehmet Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
İsmail Efendi	Zal Mehmet Paşa Medresesi	?
İbrahim Efendi	Sahn Medresesi	Hatice Sultan Medresesi
Feyzullah efendi	Şeyhülislam	?
İbrahim Efendi	Sekban Ali medresesi	Sahn Medresesi
Şerif İbrahim Efendi	Sahn medresesi	Kara Mustafa Paşa Medresesi
Hekimbaşızade Ömer Efendi	Sahn Medresesi	?
Seyyit Abdurrahman Efendi	İbrahim Paşa-1 Cedid Medresesi	Sahn Medresesi
Seyyit Mehmet Efendi	Sultan Orhan Medresesi	?
Ebubekir Efendi	Kayıtbay Medresesi	?
Seyyit Abdullah Efendi	Mekke Kadısı	?

Seyyit Ahmet Efendi	Mekke Kadısı	?
Ebezade Mahmut Efendi	Sahn Medresesi	?
Seyyit İbrahim Efendi	Sahn Medresesi	Zekeriya Efendi Medresesi
Ahmet Efendi	Kürkçübaşı Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	Eftalya Medresesi	Sahn Medresesi
Ahmet Efendi	Kasımpaşa Piyale Paşa Medresesi	?
Halil Efendi	Kalenderhane Medresesi	Sahn Medresesi
Mustafa Efendi	Kadiriye Medresesi	Sultan Orhan Medresesi
Zeynel Abidin Efendi	Sahn Medresesi	Mihrimah Sultan Medresesi
Osman Efendi	Koca Mustafa Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	Piri Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Murat Paşa Medresesi
Mehmet Efendi	Eba Eyüp El Ensari Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Mehmet Efendi	Halep Kadısı	Eyüp Kadısı

Erzincani Ali Efendi'nin 1699-1700 yıllarında yapmış olduğu Rumeli kazaskerliği sırasında tutmuş olduğu defterde 106 mülazımın ismi kayıtlıdır. Bunlardan 47 tanesi sisteme muid olarak kaydedilmiştir. Bunların tüm defterdeki oranı % 44,33'tür. Bu talebelerden 8 tanesi şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye aittir. Feyzullah Efendi'nin dışında muid yolu ile sisteme birden fazla talebe veren ulemanın olmaması dikkat çekicidir.²⁹⁵

Tablo 19: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri (1700-1701)

Ulemanın Adı ²⁹⁶	Görev Yeri	Hareket
-----------------------------	------------	---------

²⁹⁵ MA, RKR, 231/54

²⁹⁶ Bu tablo MA, RKR, 232/55 numaralı defterdeki 11-18 sayfaları arasındaki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Ekrem Mehmet Efendi	İbrahim Paşa-1 Atik Medresesi	Sahn Medresesi
Kerimzade Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Hayrettin Paşa Medresesi
Şeyh Mehmet Efendi	Şehzade Medresesi	İzmir Kadı
Feyzullah Efendi	Şeyhülislam	?
Ebubekir Efendi	Mekke Kadısı	?
Seyyit İbrahim Efendi	Kara Mustafa Paşa Medresesi	?
Ahmet Yahya Efendi	Ayasofya Kadısı	?
Mahmut Efendi	Sahn Medresesi	?
Mehmet Efendi	Rum Mehmet Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Ömer Efendi	Sahn Medresesi	Nişancı Paşa-1 Cedit Medresesi
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	?
İbrahim Efendi	?	?
Murat Efendi	?	?
Şeyh Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	?
Abdülbaki Efendi	İbrahim Paşa-1 Cedit Medresesi	Sahn Medresesi
Süleyman Efendi	İbrahim Paşa Medresesi	Haliliye Kayseriye Medresesi
Abdurrahman Efendi	Hüsrev Kethüda Medresesi	Sahn Medresesi
Ahmet Efendi	Siyavuş Paşa Medresesi	?
Elhaç Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	?
Mehmet Efendi	Rasim Paşa Medresesi	?
Esad Efendi	Süleymaniye Darü'l Hadisi	?
Ruvisizade Mehmet Efendi	Sultan Selim Medresesi	Süleymaniye Darü'l Hadisi
Durmuşzade Ahmet Efendi	Sekban Ali Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Bereketzade Seyyit Abdurrahman Efendi	?	Hatice sultan Medresesi
Seyyit Yahya Efendi	Kürkçübaşı Medresesi	Sahn Medresesi

Arif Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye
Osman Efendi	Sahn Medresesi	İsmihan Sultan Medresesi
Abdullah Efendi	Süleymaniye Medresesi	İskender Medresesi
Ali Efendi	Yahya Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	Sultan Osman Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Üsküdar Yahya Efendi Medresesi
Halil Efendi	Zal Mehmet Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Ali Efendi	Sultan Selim Medresesi	?
Mehmet Efendi	Yanya Üç Şerefeli Medresesi	?
Halil Efendi	Mekke Kadısı	Kayıtbay Medresesi
Hocazade Seyyit Mehmet Efendi	İbrahim Paşa Medresesi	?
Abdurrahman Efendi	Medrese-i Cedide Mehmet Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Abdurrahman Efendi	Sahn Medresesi	Zekeriya Medresesi
Mehmet Efendi	Osmaniye Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Uşakzade Abdullah Efendi	Süleymaniye Medresesi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye
İshakzade Arif Mehmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	Yenişehir Kadısı
Yahya Efendi	Sahn Medresesi	Altmışlı Medreseye
Seyyit Mustafa Efendi	Mekke Kadısı	

Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin ikinci kez Rumeli kazaskerliği döneminde (1700-1701) tutulan ruznamçe defterinde 119 mülazımın adı kayıtlıdır ve bunlardan 57 mülazımı muid yolu ile sisteme dahil olmuştur. Bunların tüm defterdeki oranı % 47,89'dur. Feyzullah Efendi 8 talebesini muid olarak deftere kaydettirmiştir.

Defterde hocasının kimliği belli olmayan 3 mülazım mevcut olup, Bereketzade Seyyit Abdurrahman Efendi talebesi olan Abdurrahman bin Abdullah'ı Hatice Sultan Medresesi'ne hareketi sırasında deftere kaydetmiştir. Bunun yanısıra Sahn Medresesi'nde Müderris olan Yahya Efendi altmışlı bir medreseye hareketi sırasında İbrahim'i muid olarak deftere kaydetmiştir. İlginç olan Yahya Efendi'nin hareket ettiği yer olarak *altmışlı medrese* tabirinin kullanılması, hangi medrese olduğunun belirtilmemesidir.²⁹⁷

Tablo 20: Dede Mehmet Efendi Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri (1701-1703)

Ulemanın Adı ²⁹⁸	Görev Yeri	Hareket
Dede Mehmet Efendi	İstanbul Kadısı	Rumeli Kazaskeri
Feyzullah Efendi	Şeyhülislam	?
Şaban Efendş	Koca Mustafa Paşa Medresesi	?
Abdülbaki Efendi	Sahn Medresesi	?
Mahmut Efedni	Kudüs Kadısı	?
Mahmut Efendi	İbrahim Paşa Medresesi	?
Abdullah Efendi	Selanik Kadısı	?
Veliyüddin Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	?
Mahmut Efendi	Sahn Medresesi	Hayrettin Paşa Medresesi
Mehmet Emin Efendi	Süleymaniye Medresesi	Sultan Ahmet Medresesi
Yahya Efendi	Süleymaniye Medresesi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye
Ebubekir Efendi	Hekimbaşı Medresesi	Sahn Medresesi
Durmuşzade Ahmet Efendi	Sahn Medresesi	Mihrimah Sultan Medresesi
Recep Efendi	Rum Mehmet Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Halil Efendi	Sahn Medresesi	Sinan Paşa Medresesi
Mehmet Efendi	Şah Emin Lala Medresesi	?

²⁹⁷ MA, RKR, 232/55.

²⁹⁸ Bu tablo MA, RKR, 236/56 numaralı defterdeki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Mehmet Talip Efendi	Kütahya Kadısı	?
Abdürrahman Efendi	Hakaniye Medresesi	?
Süleyman Efendi	Şam Kadısı	?
Ali Efendi	Sahn Medresesi	Rüstem Paşa Medresesi
Pir Mehmet Efendi	Koca Mustafa Paşa Medresesi	?
Seyyit Ömer Efendi	Kürekçibaşı Medresesi	Sahn Medresesi
Ali Efendi	Süleymaniye Medresesi	?
Seyyit Mustafa Efendi	Sabık Mekke Kadısı	?
Abdurrahman Efendi	İsa Bey Medresesi	?
Salih Mehmet Efendi	Şahin Bey Medresesi	Üveys Paşa Medresesi
Ömer Efendi	Kalenderhane Medresesi	?
Ali Efendi	Kürekçibaşı Medresesi	?
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Murat Paşa-1 Cedid Medresesi

Dede Mehmet Efendi'nin 1701-1703 yıllarında yaklaşık 2 yıl süreyle kaldığı Rumeli kazaskerlik görevi sırasında tutulan ruznamçe defterinde toplam 74 mülazım kayıtlıdır. Bunlardan 41 mülazım muid yolu ile sisteme dahil olmuş ve bu rakam mülazım sayısının % 55,40'ına denk gelmektedir. Dede Mehmet Efendi 1701 yılında İstanbul kadılığından Rumeli kazaskerliğine hareket ettiğinde 4 talebesini muid yolu ile deftere kaydettirmiştir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi bu defterde muid yolu ile 4 talebesini silke sokmuştur. Bunların yanısıra 3 mülazımın hocası belli değildir.²⁹⁹

Tablo 21: Abdürrahimzade Yahya Efendi Defterine Göre Muidlikten Mülazım Veren Ulema ve Hareketleri (1703-1704)

Ulemanın Adı ³⁰⁰	Görev Yeri	Hareket
Ali Efendi	Mekke Kadısı	?
Ali Efendi	Süleymaniye Medresesi	?

²⁹⁹ MA, RKR, 236/59.

³⁰⁰ Bu tablo MA, RKR, 239/62 numaralı defterdeki kayıtlara göre hazırlanmıştır.

Seyyit Mustafa Efendi	İmam-1 Sultani	Cafer Ağa Medresesi
Mehmet Efendi	?	Şeyhülislam
Seyyit Molla Habib Efendi	Yanya Zekeriya Medresesi	?
Yahya Efendi	Maktul Hasan Paşa Medresesi	?
Halil Efendi	Süleymaniye Medresesi	İzmir Kadısı
İbrahim Efendi	Kasım Paşa Medresesi	?
Süleyman Efendi	Kayıtbay Medresesi	?
Abdurrahman Efendi	Belgrat Kadısı	?
Abdullah Mahir Efendi	Mekke Kadısı	?
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Ahmet Efendi Medresesi
Abdullah Efendi	Zekeriya Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Seyyit Ahmet Efendi	Medine Kadısı	?
Bekrizade Ahmet Efendi	Kayıtbay Medresesi	?
Hüseyin Paşazade Mustafa Efendi	Sahn Medresesi	Nişancı Paşa-1 Cedit Medresesi
Mehmet Efendi	Sahn Medresesi	Murat Paşa-1 Cedit Medresesi
Mustafa Efendi	Sahn Medresesi	Mihrimah Sultan Medresesi
İbrahim Efendi	Yahya Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Seyyit Ahmet Efendi	Darü'l Hadis-i Sinan Paşa	Sahn Medresesi
Ahmet Efendi	?	?
Ahmet Efendi	Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi	Sahn Medresesi
Sunullah Efendi	Eba Eyüp el Ensari Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Abdullah Efendi	İbrahim Paşa Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Babızade Mehmet Efendi	Sultan Selim Medresesi	?
Yusuf Efendi	Hüsrev Kethüda Medresesi	?
Seyyit Mehmet Emin Efendi	Hatice Sultan Medresesi	?
Mehmet Efendi	Yanya Zekeriya Efendi Medresesi	Sahn Medresesi

Süleyman Efendi	Sahn Medresesi	Murat Paşa-1 Atik Medresesi
Mehmet Emin Efendi	Sultan Ahmet Medresesi	Kudüs Kadısı
Abdülvahab Efendi	İbrahim Paşa-1 Atik Medresesi	Sahn Medresesi
Abdullah Efendi	Sahn Medresesi	Mahmut Efendi Medresesi
Ahmet Efendi	Bezirganbaşı Medresesi	?
Hasan Efendi	Emrah Hoca Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Zeynel Abidin Efendi	Valide Sultan Medresesi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye
Mustafa Efendi	Kalenderhane Medresesi	Sultan Ahmet Medresesi
Hasan Efendi	Sahn Medresesi	Rüstem Paşa Medresesi
Resülzade Elhaç Mehmet Efendi	Ayasofya Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Şaban Efendi	Süleymaniye Medresesi	Adana Kadısı
Mahmut Efendi	Rum Mehmet Paşa Medresesi	Malatya Kadısı
Hüseyin Efendi	Sahn Medresesi	Fethiye Sinan Paşa Medresesi
Resülzade Ahmet Efendi	Süleymaniye Medresesi	İzmir Kadısı
Mehmet Efendi	Darü'l Hadis-i Süleymaniye	Beyşehir Kadısı
Ahmet Efendi	Şahkulu Medresesi	Sahn Medresesi
Osman Efendi	Sahn Medresesi	Piri Paşa Medresesi
Mehmet Müstahkem Efendi	Medine Kadısı	?
Mehmet Efendi	Süleymaniye Kadısı	Halep Kadısı
Hüseyin Efendi	Gevherhane Medresesi	Sultan Selim Medresesi
Mustafa Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Ahmet Efendi	Molla Gürani Medresesi	Sahn Medresesi
İbrahim Efendi	Şeyhülislam Mehmet Efendi Medresesi	Sahn Medresesi
Mehmet Efendi	Edirne Çelebi Medresesi	Trablusşam Kadısı

Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin döneminde (1703-1704) 106 mülazımdan 54 tanesi muid olarak ilmiyeye girmiştir. Bu sayı % 50,94 oranına denk gelmektedir. Defterde sadece Ahmet Efendi'nin görevi ve hareket ettiği yer belli değildir.³⁰¹

XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren tutulmaya başlayan kayıtlara göre muidlik yolunun var olduğu ifade edilebilir. Ercan Alan'ın yapmış olduğu tespite göre 1501-1506 yılları arasında tutulmuş defterde muid yolu ile sisteme dahil olan talebelerin oranı % 3,3'tür.³⁰² Ebussuud Efendi'nin sistemi yeniden düzenlemesinden sonra tutulan kayıtlar içinde muid yolu ile mülazım olanların oranında bir artış olduğu tespit edilmiştir. Düzenlemeden sonra tutulmuş 4 defterin ilkinde muid yolu % 13,5, 1587-1589 tarihlerinde tutulmuş defterde % 11,05, bu defterden yaklaşık üç yıl sonra tutulmuş defterde bu oran % 40,42 ve son olarak 1599-1601 yılında tutulmuş defterde ise muid yolu ile sisteme dahil olanların oranı % 25'dir.³⁰³ Muidlik mülazım yolunun dalgalanma geçirdiği dikkati çekmektedir. Son defterin 1598 kanunamesinden sonra tutulması ve bu defterde muid yolu ile sisteme dahil olanların oranında ciddi düşme görülmesi, kanunnamenin etkisini göstermektedir.

XVII. yüzyılda mülazemet sisteminin düzenlenmesi için 1636, 1643 ve 1658 yıllarında olmak üzere üç tane kanunname yayınlandı. Yayınlanan kanunnamelerde Osmanlı ilmiye mesleğine düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bu kanunnamelerde muidlik yoluna da ayrı atıflarda bulunulmuştur. 1636 düzenlenmesinde muid verme yetkisine sahip ulemanın en kabiliyetli talebelerinin sisteme dahil edileceğini geriye kalanların da mümeyyiz önüne sınava çıkacaklarını ve bunlardan başarılı olanların sisteme dahil edileceklerine vurgu yapılmıştır.³⁰⁴ 1643 yılında yapılan düzenlemede ise muidlerin imtihana tabi tutulacakları vurgulanmıştır.³⁰⁵

Cihan Cengiz tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezi, XVII. Yüzyılın ilk yarısından yapılan düzenlemeler sonrasında sistemin nasıl işlediği hakkında bizlere detaylı bilgiler vermektedir. Cengiz'in yapmış olduğu tespitlere göre 1636 yılında

³⁰¹ MA, RKR, 239/62.

³⁰² E. Alan, "Osmanlı Mülazemet Sistemi", s. 96.

³⁰³ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 52-63.

³⁰⁴ Cihan Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 44.

³⁰⁵ Cihan Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 44; Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, cilt VII-VIII, İstanbul 1988, s. 284.

yapılan düzenlemeden önceki mülazemet kayıtlarına göre muid yolu ile sisteme dahil olma süreci şöyledir: 1633-1635 yıllarında tutulmuş Hocasade Abdullah Efendi'nin defterinde muid yolu ile sisteme dahil olanların oranı % 18,38 iken 1636 kanunnamesinden hemen sonra tutulan defterde bu oran % 37,8'e yükselmiştir. 1643 kanunnamesinden önce tutulmuş kayıtlarda muid oranı % 40,78 iken düzenlemeden sonraki kayıtlarda bu oran % 70,48 gibi yüksek bir rakama çıkmıştır. 1658 kanunnamesinden sonra tutulmuş 3 defterde muid olarak mülazım olan talebelerin oranı; 1658-1661 yıllarındaki kayıtlarda % 58,82, 1663-1665 yıllarında %59, 66 ve son olarak da 1665-1666 kayıtlarda ise bu oran % 33,62 olarak tespit edilmiştir.³⁰⁶

1692-1704 yıllarında yaklaşık olarak 12 yıl içerisinde tutulmuş dokuz defterde muid yolu ile silke girenlerin oranındaki değişim şöyledir: 1692-1693 yıllarında tutulmuş defterde muidlerin oranı % 33,44, 1695-1696 yılında bu oran % 33,98 olarak tespit edilmiştir. 1696-1697 yılında tutulmuş defterde muidlerin oranı % 11, 87 olarak tespit edilmiş ve sisteme bu yolla ile girmiş talebelerin oranında bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. 1697-1698 yılındaki kayıtlarda bu oran tekrardan % 30,70'e yükselirken, 1698-1699 yılındaki defterde % 23,02'ye gerilemiştir. Bu defterden sonraki kayıtlar 1699-1700 yılında tutulmuş ve bu defterde muid yolu ile mülazım olanların oranında gözle görülür artış olmuş, bu rakam % 44,33'e yükselmiştir. 1700-1701 yılında tutulan defterde muidlik yolunun oranı % 47,89, 1701-1703 yıllarındaki defterde % 55,40 ve 1703-1704 yıllarında tutulmuş defterde ise bu oran % 50,94 olarak tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde sistemin nasıl işlediğini ve 1715 kanunnamesinden sonra mülazemet sisteminde değişim yaşanıp yaşanmadığını Tacettin Demirel'in hazırlamış olduğu yüksek lisans tezi üzerinden belirlemekteyiz. Demirel, 1706-1722 yılları arasında tutulmuş yedi adet ruznamçe defterini incelemiştir. Bu defterlere göre muid yolu ile sisteme dahil olanların sayısal verileri şöyledir: 1706 yılındaki kayıtlarda muidlikten sisteme girenlerin oranı % 68,75 iken, 1707-1709 arasında tutulan kayıtlarda bu oran % 61,49'a gerilemiştir. 1710-1711 arası kayıtlarda % 62,02 olan muidlerin oranı bir sonraki kayıt olan 1711-1712 kayıtlarında % 68,85 olarak tespit edilmiştir. 1713- 1714 arasında ki kayıtlarda muidlikten sisteme girenlerin oranı % 43,33'e gerilemiş, 1716-1717'deki defterde bu oran % 57,97'ye yükselmiş, son

³⁰⁶ Çalışmamızda Cihan Cengiz tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezindeki sayısal veriler kullanılmıştır.

deFTER olan 1721-1722 kayıtlarında ise muid olarak kayıtlı olanların oranı % 36,5'e düşmüştür.³⁰⁷

XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren mülazemet sistemi içerisinde muidlik yolunun yaklaşık 200 yıl içerisindeki gelişimine bakıldığında; sistemin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren belli bir kural çerçevesinde işlediği anlaşılmaktadır. Sistem içerisinde aksamalar olduğu dönemlerde ise, yapılan kanunnameler ve düzenlemeler ile sistem kontrol altına alınmak istenmiş, kısmen de başarılı olunmuşsa da, bu başarı uzun süreli olamamıştır. Zira 1598-1715 arasında dört kez kanunname yayınlanmış sistemin belli oranda düzenlenmesi sağlanmıştır. XVII. yüzyılın sonlarından yüzyılın XVII. asrın başına kadar ki 12 yıl içerisinde tutulmuş olan defterlere bakıldığında, muid olarak sistememe dahil olanların oranında bir dalgalanma tespit edilmiştir.

Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduğu 1695-1703 yılları arasında üçyüz otuz iki kişi muidlik yolu ile mülazım olmuştur. Bunların elli bir kişisi şeyhülislam Feyzullah Efendi ve akrabalarının mülazımı olarak silke girmişlerdir. Bu rakam 1695-1703 yılları arasında muidlik yolu ile mülazım olanların % 15,36'sına tekabül etmektedir.

3.3.3 Müstakilen

Çalışkanlıkları veya herhangi bir işte gösterdikleri gayretleri, başarıları neticesinde bir yetkilinin tavsiye ve arzusuyla sonrasında mülazemete dâhil edilme yoluna müstakil arz olarak adlandırılmaktadır.³⁰⁸ Bu yol genellikle mevalizade ve meşayihzadelerin sisteme dâhil olmasında kullanılmıştır.

1692-1704 yıllarında tutulmuş olan 9 defterde müstakil arz yolu ile sisteme dâhil olanların sayısı toplamda 133 kişidir ve bu sayı 12 yıllık sürede tutulan defterler içerisinde tüm mülazemet yollarının % 8,89 oranına tekabül etmektedir. 1692-1693 yıllarında Rumeli kazaskerliği yapan Paşmakçızade Nakip Seyyid Ali Efendi'nin defterinde 39 kişi % 13,58'lik oranla müstakil arz yolu ile sisteme dâhil olmuştur. Bunların 7 tanesi şeyhülislam Ebu Saidzade Feyzullah Efendi talebesidir. Bu yedi kişiden İbrahim eski bir vezirin oğlu, Seyyid Abdulhalim ise eski bir kadının oğludur.

³⁰⁷ T. Demirel, *XVII. Yüzyıl Mülazemet sistemi*, s. 31-37

³⁰⁸ M. İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 653; Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kazaskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları", s. 224; Yasemin Beyazıt, *age*, s. 69.

Müstakil arz yolundan mülazım olup silke giren 6 kişinin babasının görevini biliyoruz. Bunların ikisinin babası eski müderris, üçünün babası eski kadı, birinin de vezir oğlu olduğu belirlenmiştir. Geriye kalan 33 kişi gösterdikleri gayret ve başarılarından dolayı sisteme dâhil edilmiştir.³⁰⁹ 1695-1696 yılında Mirza Mustafa Efendi tarafından tutulmuş defterde müstakilen mülazım olmuş 1 kişi mevcuttur.³¹⁰

Erzincani Ali Efendi'nin (1696-1697) döneminde 27 kişi müstakil arz yolu ile silke girmiştir. Bu rakam % 12,32 oranına denk gelmektedir. Müstakilen sisteme giren talebelere sadece bir tanesinin babası hakkında bilgiye sahibiz. Erzincani Ali Efendi'nin oğlu İbrahim de müstakil arz yolu ile mülazım olmuştur.³¹¹ Geriye kalan 26 talebenin ulema çocuğu olmadığı ve başarılarından dolayı mülazemete girdikleri tahmin edilmektedir.

Ebezade Abdullah Efendi'nin (1697-1698) döneminde 18 kişi müstakil arz yolu ile mülazım olmuş ve bu rakam defterin yaklaşık % 14,17'sine denk gelmektedir. Bu 18 kişiden 2 tanesi şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebeleri olan Seyyit Abdullah ve Seyyit Ahmet'dir ve bunların babaları eski molladır.³¹² Defterde müstakil arz yolu ile mülazım olanlardan Abdurrahman'ın babası eski kadı,³¹³ Mustafa'nın babasının eski bir müderris olduğunu kayıtlar sayesinde öğrenebiliyoruz.³¹⁴ Geriye kalan 14 kişinin babalarının görevleri hakkında bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen görevlerindeki başarılarından dolayı müstakilen sisteme dâhil olmuşlardır.

Mirza Mustafa Efendi döneminde (1698-1699) 22 kişi müstakilen sisteme dâhil olmuştur ve bu rakam tüm defterin % 7,23'üne tekabül etmektedir. Bu mülazımlardan Mustafa³¹⁵ ve Mehmet'in³¹⁶ babalarının eski kadı olduğunu biliyoruz. Geriye kalan 20 mülazımın başarıları dolayısıyla sisteme girdiği tahmin edilmektedir.

Erzincani Ali Efendi döneminde (1699-1700) sadece 6 kişi müstakil arz yolu ile ilmiyeye girmiştir. Bunların babalarının görevleri hakkında bir bilgiye sahip olmak ile

³⁰⁹ MA, RKR, 232/55

³¹⁰ MA, RKR, 234/57, s. 3.

³¹¹ MA, RKR, 231/54, s. 4

³¹² MA, RKR, 235/58, s. 6.

³¹³ MA, RKR, 235/58, s. 3

³¹⁴ MA, RKR, 235/58, s. 5.

³¹⁵ MA, RKR, 234/57, s. 7.

³¹⁶ MA, RKR, 234/57, s. 11.

beraber İbrahim ve Derviş Mehmet adlı talebelerin Feyzullah Efendi'nin telkinleri doğrultusunda müstakil arz yolu ile silke girdikleri söylenebilir.³¹⁷

Paşmakçızade Nakip Seyyid Ali Efendi'nin 1700-1701 yıllarında Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunduğu dönemde tutulmuş olan ruznamçe defterinde müstakilen silke giren 11 talebe mevcuttur. Bu talebelere Nasuh şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebesi, Mehmet Abdülbaki³¹⁸ Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi'nin talebesidir. İbrahim'in babasının eski kadı olduğunu tespit etmekteyiz.³¹⁹

Dede Mehmet Efendi döneminde (1701-1703) 3 mülazım müstakil arz yolu ile silke girmiştir. Bunlardan Seyyid Mehmet Sadreddin ve Abdullah adlı mülazımlar şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebesidir.³²⁰ 1703-1704 yıllarında Rumeli kazaskerliği görevinde bulunan Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin defterinde 6 kişi müstakil arz yolu ile sisteme girmiştir.

XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren müstakil arz yolunun mevcut olduğu bilinmektedir. 1501-1506 yılları arasında tutulmuş kayıtlara göre silke müstakil arz yolu ile girenlerin oranı % 10 civarındadır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistemi düzenlemek için çeşitli kanunnameler yayınlanmış sistem belli bir düzene kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde müstakilen sisteme girenlerin oranı, 1544-1552 yılları arasındaki kayıtlarda % 6,68 olan iken, 1587-1589 arasında tutulan kayıtlarda % 4,88'e gerilemiş; Bostanzade Mehmet Efendi'nin kayıtlarında bu oran % 12,5'e yükselmiştir. Yüzyılın sonunda tutulan Hocazade Mehmet Efendi'nin defterinde ise müstakil arz ile silke girenlerin oranı % 3,27'ye kadar düşmüştür.³²¹ Hocazade tarafından tutulan defterin 1598 kanunnamesinden sonra tutulması ve oranın bir hayli düşmesi, kanunnamenin etkisini göstermektedir.

XVII. yüzyılında toplam üç kanunname yayınlanmıştır. Bu dönemde sistemin içinde müstakil arz yolunun geçirmiş olduğu değişimi şöyle özetleyebiliriz. 1633-1635 yıllarında % 7,93 ile 57 kişi silke girerken 1636 kanunnamesinden hemen sonra 1636-1637 yıllarındaki defterde bu oran % 18,38'e yükselmiştir. 1641-1644 yıllarında tutulmuş defterde % 4,70 olan müstakil arz 1643 kanunnamesinden sonra tutulan defter

³¹⁷ MA, RKR, 231/54, s. 14.

³¹⁸ MA, RKR, 232/55, s. 13.

³¹⁹ MA, RKR, 232/55, s. 16.

³²⁰ MA, RKR, 236/59, s. 4.

³²¹ Y.Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleği*, s. 44-47.

olan 1644-1645 arasındaki kayıtlarda müstakilen sisteme dâhil talebeye rastlanılmamaktadır. Aynı şekilde 1658-1661 kayıtlarında da müstakilen sisteme kimsenin girmediği tespit edilmiş 1665-1666 kayıtlarında ise bu oran % 3,44'e yükselmiştir.³²²

XVII. yüzyılın sonlarında tutulmuş 9 defterdeki müstakilen sisteme giren mülazımların verilerini açıklamıştık. Tacettin Demirel'in yapmış olduğu araştırmada incelenen yedi defterden 5 tanesinde müstakil arzdan sisteme dâhil olan kimsenin olmayışı ilginçtir. Sadece 1713-1714 yıllarında tutulan kayıtlarda 18, 1722-1723 kayıtlarında ise aynı şekilde 18 kişi sisteme dâhil olmuştur.³²³

XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren müstakil arz yolunun var olduğu ve zaman içerisinde oranının giderek azaldığı görülmüştür. XVI yüzyılın sonlarına doğru 1586-1588 yıllarındaki kayıtlarda % 12,5 olan oran 1599 yılında % 3,27'ye gerilemiş, 1630'ların sonlarında oran tekrar % 18,38'e yükselmiş 1666 yılına gelindiğinde oran tekrardan % 3,44 olmuştur. Her ne kadar 1636 kanunnamesinde “ *mevalizade, meşayihzade ve mollazadelerin*” doğrudan sisteme girmelerinin önüne geçmek için, onların mümeyiz önüne çıkarılması istenmişse de kayıtlardan bu durumun uygulanıp uygulanmadığı edemiyoruz.

1695-1703 yılları arasında müstakil arz yolu ile silke giren seksen sekiz mülazımdan sekiz mülazımı şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebeleridir. Bu rakam bu dönemde mülazım olanların % 9,09 oranına tekabül etmektedir.

3.3.4. Tezkire Hizmeti

Görevde bulunan kazaskerlere yardımcı olan tezkirecilerin belirli zamanlarda kazaskerler tarafından mülazım verme usulüne verilen isimdir. Bir tezkirecinin ne kadar süre ile bu görevde kaldığı yahut ne kadar sıklıkla kazaskerlerin bu yol ile silke mülazım soktuklarına dair farklı görüşler mevcuttur. Beyazıt³²⁴ ve İpşirli bu süreyi altı ay olarak vermektedir.³²⁵

³²² C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 53-54.

³²³ T. Demirel, *XVII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 76-77.

³²⁴ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 52.

³²⁵ M. İpşirli, “Rumeli Kadıaskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”, s. 224.

1692-1704 yıllarını kapsayan 12 yıllık sürede toplam 41 mülazım tezkire hizmetinden sisteme girme fırsatı bulmuştur. Bu süre içerisinde sisteme dâhil olan tüm mülazımlar düşünüldüğünde bu sayı % 2,74 oranına denk gelmektedir. Tezkire hizmeti yolu ile sisteme giren mülazımların kazasker ruznamçe defterlerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin 1692-1693 yıllarındaki ilk Rumeli kazaskerliği döneminde toplam 7 kişi tezkire hizmetinden silke girmiştir. Bunlardan 5 kişinin Anadolu kazaskerlerinin talebesi olması dikkat çekmektedir.³²⁶ Bunun yanı sıra defterde adları kayıtlı olan Süleyman ve Ebubekir adlı tezkirecilerin kime hizmet ettiklerine dair bir kayıt mevcut değildir. Mirza Mustafa Efendi'nin 1695-1696 yıllarındaki defterinde 3 kişi tezkire hizmetinden sisteme girmiştir. Bunların iki kişisi Anadolu kazaskerleri, bir kişisi de Rumeli kazaskerine tezkirecilik yapmıştır.³²⁷ Erzincani Ali Efendi'nin ikinci Rumeli kazaskerliği dönemindeki kayıtlarda 4 kişi tezkire hizmetinden mülazım olmuştur. Ali bin Mehmet Anadolu kazaskeri Ebezade Abdullah Efendi'nin tezkirecisi³²⁸ Süleyman bin Mehmet Anadolu kazaskeri Evliya Mehmet Efendi'nin tezkirecisidir.³²⁹ Defterde kayıtlı olan Mehmet ve Mustafa adlı tezkirecilerin kimin hizmetinden mülazım olduklarına dair bir bilgi yoktur.³³⁰

Ebezade Abdullah Efendi'nin Rumeli kazaskerliği döneminde tutmuş olduğu defterde 4 kişi tezkire hizmetinden silke girmiştir. Bunlardan Mehmet Rumeli kazaskeri Ebezade Abdullah Efendi'nin tezkire hizmetinde bulunmuş³³¹ Mehmet ise Anadolu kazaskeri Mehmet Efendi'nin tezkirecisidir.³³² Mehmet ve Mehmet adlı mülazımlar ise kime tezkirecilik yaptıklarına dair defterde bir bilgi mevcut değildir.³³³ Mirza Mustafa Efendi'nin ikinci Rumeli kazaskerlik dönemindeki kayıtları içeren defterde 2 kişi tezkire hizmetinden mülazım olmuştur. Bunlardan Seyyit İbrahim Rumeli kazaskeri

³²⁶ Abdullah bin Mahmut ve Seyyit Hasan bin Seyyit Osman Anadolu kazaskeri Seyyit Osman Efendi'nin, Mehmet bin Ahmet Anadolu Kazaskeri Şabanzade Mehmet Efendi'nin talebesi; İbrahim bin Hasan Anadolu kazaskeri Ebu'l Mahmut Efendi'nin talebesi ve Abdullah bin Abdülhay Efendi Anadolu kazaskeri Sadık Mehmet Efendi'nin talebeleridir. Bknz; MA, RKR, 232/55.

³²⁷ Mehmet bin Ahmet Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi, Mustafa bin Eyüp Anadolu kazaskeri Ebezade Abdullah Efendi, Mehmet bin Hüseyin ise Mirza Mustafa Efendi'nin Rumeli kazaskerliği döneminde tezkireciliğini yapmışlardır. MA, RKR, 234/57

³²⁸ MA, RKR, 231/54, s. 7.

³²⁹ MA, RKR, 231/54, s. 9

³³⁰ MA, RKR, 231/54, s. 9

³³¹ MA, RKR, 235/58, s. 3

³³² MA, RKR, 235/58, s. 4.

³³³ MA, RKR, 235/58, s. 7.

Mirza Mustafa Efendi'nin³³⁴, Recep ise Anadolu kazaskeri Fethullah Efendi'nin talebesidir.³³⁵ Erzincani Ali Efendi'nin üçüncü kez bulunduğu Rumeli kazaskerliği süresince tutulmuş olan kayıtlarda toplam 7 kişi tezkire hizmetinden sisteme girmiştir. Bunlardan Ömer Anadolu kazaskeri Hocazade Seyyid Osman Efendi'nin talebesi³³⁶, Mehmet ve Mehmet adlı tezkireciler Anadolu kazaskeri Ali Efendi'nin tezkirecileri³³⁷, İbrahim eski Anadolu kazaskeri olan Evliya Mehmet Efendi'nin tezkirecisidir.³³⁸ Defterde isimleri bulunan Hüseyin, Elhac Ali³³⁹ ve Mehmet³⁴⁰ adlı tezkirecilerin hangi kazasker döneminde bu görevde bulduklarına dair bir kayıt mevcut değildir. Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin 1700-1701 yıllarında tutulmuş ruznamçe defterinde tezkire hizmetinden mülazım olanların sayısı 6'dır. Bunlardan 3 kişisi Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi'nin tezkirecisidir. Bunlar Seyyid Ahmet³⁴¹, Elhac Ahmet³⁴² ve Ahmet³⁴³ adlı tezkirecilerdir. Defterde yer isimleri yer alan Seyyid Abdülbekir³⁴⁴, Seyyid Ali³⁴⁵ ve Seyyid Abdurrahman³⁴⁶ adlı mülazımların hangi kazasker döneminde görevli olduklarına dair bir bilgi mevcut değildir.

Dede Mehmet Efendi'nin 1701-1703 yıllarında tutmuş olduğu ruznamçe kayıtlarında 3 kişi tezkire hizmetinden mülazım olmuştur. Bunlardan Süleyman Anadolu kazaskeri Arif Efendi'nin³⁴⁷, Mehmet ve Hüseyin³⁴⁸ adlı mülazımlar ise eski Anadolu kazaskeri Abdülbaki Arif Efendi'nin tezkire hizmetinden mülazım olmuşlardır. Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin 1703-1704 yıllarındaki defterinde tezkire hizmetinden silke 5 kişi girmiştir. Bunlardan Mehmet³⁴⁹, Mehmet³⁵⁰ ve Seyyid Mehmet³⁵¹ adlı mülazımlar Rumeli kazaskeri Abdürrahimzade Yahya Efendi tarafından tezkire hizmetinden silke sokulmuşlardır. Sunullah adlı mülazım sabık kazasker

³³⁴ MA, RKR, 234/57, s. 15.

³³⁵ MA, RKR, 234/57, s. 15.

³³⁶ MA, RKR, 231/54, s. 10.

³³⁷ MA, RKR, 231/54, s. 13

³³⁸ MA, RKR, 231/54, s. 13

³³⁹ MA, RKR, 231/54, s. 13.

³⁴⁰ MA, RKR, 231/54, s. 14.

³⁴¹ MA, RKR, 231/54, s. 13.

³⁴² MA, RKR, 232/55, s. 15.

³⁴³ MA, RKR, 232/55, s. 16.

³⁴⁴ MA, RKR, 232/55, s. 14.

³⁴⁵ MA, RKR, 232/55, s. 15.

³⁴⁶ MA, RKR, 232/55, s. 17.

³⁴⁷ MA, RKR, 236/59, s. 3.

³⁴⁸ MA, RKR, 236/59, s. 5.

³⁴⁹ MA, RKR, 239/62, s. 2.

³⁵⁰ MA, RKR, 239/ 62, s. 3.

³⁵¹ MA, RKR, 239/ 62, s. 6.

Balizade Şeyh Mehmet Efendi tarafından mülazım kayıt edilmiş,³⁵² Abdullah ise Rumeli Kazaskeri Dede Mehmet Efendi döneminde tezkire hizmetinde bulunmuş³⁵³ ve bundan dolayı sisteme dâhil edilmiştir.

XVIII. yüzyıl başından itibaren tutulmuş kayıtlarda tezkire hizmetinden mülazım olanların yıllara göre değişimi; 1706 yılında % 6,25, 1707-1709 kayıtların da % 3,44, 1710-1711 kayıtlarında % 2,75, 1711-1712 yıllarındaki kayıtlarında % 6,55, 1713-1714 kayıtlarında % 5,55, 1716-1717 defterinde % 7,24 ve 1721-1722 kayıtlarında bu oran % 4,76 olarak tespit edilmiştir.³⁵⁴

XVI. yüzyılın ortalarındaki kayıtlarda % 7,69 olan tezkirecilik yüzyılın son defterinde % 2,04'e gerilemiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında bu oran % 1,53 ile % 7,31 arasında değişirken yüzyılın ilk yarısında tutulmuş 4 defterin ortalaması % 3,58'dir. Yüzyılın ikinci yarısında 1658-1666 yılları arasında tutulmuş 3 defterin ortalaması ise % 6, 61'dir. 1692-1704 yıllarında tutulmuş 9 defterin ortalaması % 2,74 iken XVIII. asrın ilk yarısında tutulmuş 7 adet defterin ortalaması % 5,22'dir.

3.3.5. Fetva Eminliği

Osmanlı devletinde şeyhülislamın denetiminde, fetvaların hazırlanması sürecinde yer alan görevlilere verilen addır. İlk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülisamlık yapan Zenbilli Ali Efendi'nin şeyhülisamlık döneminde kurulduğu kabul edilen³⁵⁵ bu kurumdaki görevli, gerektiğinde şeyhülislamlara vekâlet etme yetkisine sahiptir. Bu kurumda görev almış kişilerin altı ayda bir silke girdikleri tespit edilmiştir.³⁵⁶ 1692-1704 yıllarında yaklaşık 12 yıllık süreçte tutulmuş 9 defterde fetva eminliği yolu ile silke girmiş mülazım sayısı 34 kişidir. Toplam sisteme dâhil olmuş talebelerin içerisinde bu sayı % 2,27 oranına tekabül etmektedir. 12 yıllık süre içerisinde göreve gelen kazaskerler ve defterlerde fetva eminliği yolu ile silke girmiş mülazımlar aşağıdaki gibidir.

Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin 12 ay süren kazaskerlik döneminde fetva eminliği görevinden silke giren 3 kişi de Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam

³⁵² MA, RKR, 239/ 62, s. 3.

³⁵³ MA, RKR, 239/ 62, s. 6.

³⁵⁴ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 31-37.

³⁵⁵ Ferhat Koca, "Fetvahane", *TDVİA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 496; Yasemin Beyazıt, *age*, s. 49.

³⁵⁶ M.İpşirli, "Rumeli Kadiaskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları", s. 224.

olduğu dönemde bu görevde bulunmuşlardır.³⁵⁷ Mirza Mustafa Efendi'nin 1695-1696 yıllarındaki defterinde fetva eminliği görevinden mülazım olan 1 kişidir.³⁵⁸ Erzincani Ali Efendi'nin ikinci Rumeli kazaskerliği döneminde silke girme fırsatı bulan 5 kişi şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebeleridir.³⁵⁹ Ebezade Abdullah Efendi'nin ilk kazaskerliği döneminde fetva eminliğinden silke giren Abdürrahim bin Abdüllatif'tir.³⁶⁰ Mirza Mustafa Efendi'nin ikinci kazaskerlik döneminde fetva eminliği yolu ile sisteme 4 mülazım dâhil olmuştur, geriye kalan 2 kişinin kimin döneminde fetva eminliği görevinde bulduklarına dair bilgi yer almamaktadır.³⁶¹ Erzincani Ali Efendi'nin üçüncü kazaskerlik döneminde fetva eminliği hizmetinden Osman bin Hüseyin adlı mülazım silke girmiştir.³⁶² Bu yolla en fazla talebe Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin ikinci kez Rumeli kazaskerliği yaptığı dönemde dâhil olmuştur. Bu dönemde 10 kişi fetva eminliği yolu ile silke girmiştir.³⁶³ Dede Mehmet Efendi'nin 1701-1703 arasında Rumeli kazaskerliği yaptığı dönemde toplam 3 kişi fetva eminliğinden mülazım olmuştur.³⁶⁴ 1703-1704 arasında Rumeli kazaskerliği yapmış Abdürrahimzade Yahya Efendi döneminde 3 kişi fetva eminliğinden sisteme girmiştir. Bunlardan Ali bin Şeyh Abdullah şeyhülislam Mehmet Efendi'nin talebesidir.³⁶⁵ Seyyit Yahya bin Seyyit Mehmet ve İbrahim bin Hüseyin ise Şeyhülislam Mehmet Efendi'nin talebeleridir.³⁶⁶

XVI. yüzyıl ortalarında fetva eminliği yolu ile silke girmek için altı ay civarında bu görevde kalma şartı olmasına rağmen³⁶⁷ XVII. yüzyılda tutulan kayıtlarda bu süreye dikkat edildiği gözlemlenmişti. Yüzyılın sonlarındaki defterlerde bu sürenin zaman zaman kısaldığı tespit edilmiştir. Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin defterinde yer alan Abdullah bin Abdülkadir adlı muid yedi aydan daha uzun süre fetva eminliği yaptıktan sonra silke girmiştir.³⁶⁸ Aynı defterde yer alan İbrahim bin Muharrem ise 27 Cemazielahiresinin 1104'de (5 Mart 1693) başladığı fetva eminliğinde, 7 Zilhicce 1104 (9 Ağustos 1693) tarihine kadar görev yapmış ve bu tarihte fetva eminliğinden

³⁵⁷ MA, RKR, 232/55, s.8; MA, RKR, 232/55, s. 9.

³⁵⁸ MA, RKR, 234/57, s. 4.

³⁵⁹ MA, RKR, 231/ 54, s. 6; MA, RKR, 231/ 54, s. 6; MA, RKR, 231/ 54, s. 7.

³⁶⁰ MA, RKR, 235/58, s. 7.

³⁶¹ MA, RKR, 234/57, s. 9; MA, RKR, 234/57, s. 9; MA, RKR, 234/57, s. 9.

³⁶² MA, RKR, 231/ 54, s.13.

³⁶³ MA, RKR, 232/55, s. 12; MA, RKR, 232/55, s. 13; MA, RKR, 232/55, s. 14-16.

³⁶⁴ MA, RKR, 236/59, s. 4; MA, RKR, 236/59, s. 5.

³⁶⁵ MA, RKR, 239/62, s. 2.

³⁶⁶ MA, RKR, 239/62, 3.

³⁶⁷ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 50.

³⁶⁸ MA, RKR, 232/55, s. 8.

mülazemete geçmiştir.³⁶⁹ Erzincani Ali Efendi'nin defterinde fetva eminliğinden sisteme geçen 5 kişinin de altı aydan daha az sürede bu görevde kaldıkları tespit edilmiştir. Özellikle Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin ikinci Rumeli kazaskerliği döneminde bu sürenin altı ayın çok altına düştüğünü görmekteyiz. Bu defterde yer alan 10 fetva emininin tamamı altı aydan daha kısa sürede bu görevde kalmışlardır. 1701-1703 yılları arasında defterde bu yolla silke girmiş mülazımların tamamı altı aydan daha kısa sürede görevde bulunmalarına rağmen 1703 isyanından hemen sonra tutulmuş Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin defterindeki kayıtlarda bu sürenin tekrardan altı ayın üstüne çıktığı görülmektedir. Defterde fetva eminliği yolu ile silke girmiş Ali bin Şeyh Abdullah altı ay, Seyyit Yahya bin Seyyit Mehmet ve İbrahim bin Hüseyin yedişer ay bu görevde kaldıktan sonra mülazemete dâhil olmuşlardır.³⁷⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısında itibaren uygulanan 6 ay görevde kalma kuralı XVII yüzyılın ilk yarısında riayet edilmiş fakat şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığın son 3 yılında bu süreye dikkat edilmemiştir.

Fetva eminliğinden silke girme XVI. yüzyılda % 0,8 ile % 6,38³⁷¹ arasında değişmekte, bu durum XVII. yüzyılın ilk yarısındaki kayıtlarda % 0,41 ile % 4,9 arasında,³⁷² bulunmaktadır. XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarındaki kayıtlarda ortalama % 2,27 olan rakam XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde % 1,37 ile % 2,29 arasındadır.³⁷³ Bu bilgiler fetva eminliği yolunun belli sistem dâhilinde işlediğini göstermekle beraber bazı zamanlarda altı ay olarak belirtilen zorunlu görev süresine dikkat edilmediği tespit edilmiştir.

3.3.6. Vefat

Ulemeden vefat eden kimselerin geride bıraktıkları talebelerinin yahut müridlerinin belli şartlar çerçevesinde mülazemete dâhil edilmesine denir. XVI. yüzyılda kayıtlarda sisteme girişlerde en fazla başvurulan yol olduğu bilinmektedir. Vefat mülazımlık yolu suiistimallere de açıktır. Öyle ki vefat eden ulemanın talebeleri para karşılığında bazı kişilerin defterlerine isimlerini yazdırmaktadırlar.³⁷⁴ XVI. yüzyılın başlarındaki defterde % 64 olan mevtadan mülazımların oranı, yüzyılın

³⁶⁹ MA, RKR, 232/55, s. 9.

³⁷⁰ MA, RKR, 239/62, s. 2-3.

³⁷¹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 44-47.

³⁷² C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 41

³⁷³ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 31-37.

³⁷⁴ M. Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, s. 68.

ortasında % 37,4'e düşmüştür. 1598 kanunnamesinden sonra tutulan Hocasade'nin defterinde bu oran % 25,8'e gerilemiştir.³⁷⁵ Oranın böyle düşmesinde şüphesiz kayıtlardan kısa bir süre önce yayınlanan kanunnamenin etkilidir. Kanunnamede yer alan “ *Ve min-bad mevtadan iki nöbetlik mülazım danişmend alınup maadası tevzi oluna*”³⁷⁶ ibaresi ile vefattan silke girecek olan danişmendlere sınırlama getirilmiştir.³⁷⁷

XVII. yüzyılda yayınlanan kanunnamelerde vefat yolu ile silke girmiş kişilere yönelik bazı kurallar getirilmiştir. 1636 kanunnamesinde vefat yoluyla mülazım olacak kişilerin mümeyyiz önüne çıkması gerektiği vurgulanırken, 1658 kanunnamesinde de vefat yolu ile mülazımlık yolunun kaldırıldığı ifade edilmektedir.³⁷⁸ 1636 kanunnamesinden hemen önce tutulmuş defterde % 53,34 olan mevtadan silke girme oranı, kanunnameden hemen sonra ki defterde % 21,95'e gerilerken 1641-1644 arasında tutulmuş Muid Ahmet Efendi'nin defterinde % 21,96 olarak tespit edilmiştir.³⁷⁹ Bu defterden sonraki ruznamçe kayıtlarında vefat yolu ile silke girme terk edilmeye çalışılmışsa da Mirza Mustafa Efendi'nin 1698-1699 yıllarında tutmuş olduğu kayıtlardan itibaren defterlerde nadiren de olsa görülmektedir. Defterde yer alan Seyyit Ahmet bin Süleyman, İbrahim Paşa Medresesi'nde müderris iken vefat eden Abdürrahimzade Mehmet Efendi'nin talebesi iken, İstanbul Kadısı Abdülbaki Arif Efendi'nin arzı ve şeyhülislamın işareti ile silke girme fırsatı bulmuştur.³⁸⁰ Seyyit Ahmet bin Mustafa Molla Hüsrev müderrisi Babilzade Babil Efendi'nin vefat etmesi üzerine şeyhülislam hazretlerinin işareti ile mevtadan sisteme girmiş³⁸¹ fakat mümeyyize gidip gitmediği hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir. Halil bin İbrahim, Süleymaniye rütbesiyle Valide Sultan Medresesi'nde müderris olan Esadzade Mehmet Saadettin Efendi'nin talebesi olup hocasının vefatı üzerine şeyhülislamın işareti ile vefat yolu ile mülazım olmuştur.³⁸² Seyyid Abdüllatif bin Mehmet, Beyazıt Paşa Medresesi müderrisi olan Nurettinzade Seyyid Abdullah Efendi talebesi olup, Abdullah Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislamın işareti ile mülazım olmuştur.³⁸³ Defterde yer alan son kişi de Halil bin Ali'dir. Bursa Çelebi Sultan Mehmet Han

³⁷⁵ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 47.

³⁷⁶ İ.H. Uzunçarşılı, *İlmîyye Teşkilatı*, s. 254.

³⁷⁷ Yasemin Beyazıt, *age*, s. 75-86.

³⁷⁸ C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 56.

³⁷⁹ C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 31-33.

³⁸⁰ MA, RKR, 234/57, s. 7.

³⁸¹ MA, RKR, 231/54, s. 11.

³⁸² MA, RKR, 231/54, s. 11.

³⁸³ MA, RKR, 231/54, s. 13.

Medresesi müderrisi Ali Efendi'nin talebesi iken, hocasının vefatıyla şeyhülislamın işareti ile mülazım olmuştur.³⁸⁴ Mehmet bin Mustafa Darü'l Hadis-i Süleymaniye'de Rodoszade Mehmet Efendi'nin talebesi iken Mehmet Efendi'nin vefat etmesi üzerine şeyhülislamın işareti ile silke girmiştir.³⁸⁵ Vefat yolu ile silke giren son mülazım ise Hüseyin bin Mahmut'tur. Sekban Ali Paşa Medresesi'nden Mustafa Efendi'nin talebesiyken Mustafa Efendi'nin ölümü ile şeyhülislam Ali Efendi'nin işareti ile silke girmiştir.³⁸⁶

1692-1704 arasında toplamda 7 kişi vefat yolu ile sisteme mülazım olmuştur ve bu sayı % 0,46 oranına denk gelmektedir. Bu durum, 1658 kanunnamesinde yer alan *mevtadan danışmend alınmaya* kuralıyla çelişse de bu tarihler arasında tutulmuş 9 adet defterden dördünde vefat yolu ile mülazımın yer alması dikkat çekicidir. Vefat sonucu mülazım olan bu 7 kişinin tamamı muid olup bunlardan sadece Seyyit Ahmet bin Süleyman'ın hocasının vefatı üzerine mümeyyize çıkmıştır. Diğer 6 kişinin mümeyyize çıktığına dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. XVIII. yüzyılın ilk yirmi yılında tutulmuş kayıtlarda vefat yolu ile sisteme dâhil olmuş talebelere dair her hangi bir kayıt mevcut olmamasına rağmen,³⁸⁷ Esra Evsen bu dönemi ele aldığı çalışmasında bu yol ile silke girmiş danışmendlerin varlığına dikkat çekmiştir.³⁸⁸

3.3.7. Nevbet

Yüksek payeli ulemanın belirli aralıklarla yetenekli mülazımları silke kaydettirme işlemine denmektedir. Kazanılan zafer sonrası, padişah değişikliklerinde, şehzade sünnet törenleri sırasın nevbet ilan edilmiş ve mülazım olmayı bekleyen danışmendler silke girmişlerdir. Nevbet usulünün ne zaman uygulanmaya başladığına dair kesin bir bilgi olmamak ile beraber Alan ve Atçıl, TSMA bulunan ruznamçe defterlerinden, nevbet yolu ile mülazım uygulamasının II. Beyazıt döneminde varlığına değinmektedirler.³⁸⁹ 1548 yılında ilan edilen nevbet sonrasında üst rütbeli ulema payelerine göre kendilerine tahsis edilen kadroya göre talebelerini mülazım yazdırmışlardır. Ebussuud Efendi'nin yazmış olduğu tefsir kitabını 1556 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a sunmasından dolayı nevbet ilan edilmiş bundan dolayı Ebussuud

³⁸⁴ MA, RKR, 231/54, s. 14.

³⁸⁵ MA, RKR, 232/55, s.14.

³⁸⁶ MA, RKR, 239/62, s. 3.

³⁸⁷ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 93.

³⁸⁸ E.Evsen, *Osmanlı İlmîye Teşkilatında Mülazemet Sistemi*, s. 29.

³⁸⁹ E. Alan, A. Atçıl, . *İlmîye Teşkilatı Kaynakları*, s. 20-23.

Efendi'nin maaşına yüz akçe zam yapıldığı gibi tüm talebeleri de mülazım alınmış, diğer kazaskerlerden onar talebe mülazım olmuştur.³⁹⁰

XVI. yüzyıldaki tutulan mülazemet kayıtlarında nevbet yolu ile sisteme giren talebelerinin oranı 1544-1552 yıllarındaki defterde % 20,85 gibi yüksek bir değere sahipken, bu oran sonraki kayıtlarda ciddi anlamda düşmüştür. Bu defterden yaklaşık 36 yıl sonraki defter olan Bostanzade Mehmet Efendi'nin defterinde nevbet yolu ile sisteme dâhil olanların oranı % 1,28'e kadar düşmesinin nedeni bu dönemin nevbet ilan edilmediği döneme tesadüf etmesinden kaynaklanmaktadır.³⁹¹ Bundan sonra tutulmuş kayıtlarında bu oran neredeyse aynı seviyelerde yer almaktadır. Bostanzade Mehmet Efendi'nin kazaskerlik dönemindeki kayıtlarda % 2,12 olan nevbetin oranı, Hocazade Mehmet Efendi'nin defterinde 0'a düşmüştür. Ebussuud Efendi'nin nevbet usulüne getirmiş olduğu 7 yıl kuralına her ne kadar bağlı kalınmayıp bazı dönemlerde daha erken nevbet ilan edilmişse de, bu yol ile silke girenlerin oranında ciddi bir azalmaya sebep olmuştur.

XVII. asrın ilk yarısının farklı dönemlerinde tutulmuş 7 ruznamçe defterinde ve bizim çalışmamızın kapsadığı 1692-1704 arasında tutulmuş 9 defterde nevbet yolu ile silke giren talebeye rastlanmamıştır. Esra Evsen 1703 yılında tutulmuş 61 numaralı defterde nevbet uygulandığını ve bundan da sarayda çalışan hocaların faydalandığını yazmaktadır.³⁹² XVIII. yüzyılın ilk yarısında tutulmuş diğer defterlerde ise nevbet yolu ile silke giren olmamıştır.

³⁹⁰ Nevizade Atai, *Hadaikü'l Hakaik*, s. 644; Yasemin Beyazıt, “ Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi (XVI.- XVIII. Yüzyıllar)”, *Belleten*, LXXIII, Ankara 2009, s. 428.

³⁹¹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleği*, s. 46-48.

³⁹² E. Evsen, *XVIII. Yüzyılda Mülazemet Sistemi*, s. 24.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜLAZIMLARIN SOSYAL TABANI

Osmanlı ilmiye literatüründe en merak uyandıran konulardan biri, ulemanın sosyal tabanı meselesidir. Sisteme dâhil olan bu kişilerin toplumun hangi sınıfından oldukları ve yahut nereli olduklarına dair ruznamçe defterlerinden bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu güne değin mülazımların sosyal tabanı üzerine yapılmış monografilerin sayısı bir hayli az olmasına rağmen son dönemde yapılmış çalışmalarda bu konuya eğilimi dikkati çeker. İlber Ortaylı “ 18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Düzeni Üzerine Bazı Notlar” adlı makalesinde ilmiye sisteminin 18. yüzyıldan itibaren halka kapandığını ve bu durum irsi bir yapı oluşmasına neden olduğunun üstünde durmaktadır.³⁹³ Suraiya Faroqhi, Atay’nin eserinde yer alan III. Murat dönemi ulemasının sosyal tabanını incelemektedir.³⁹⁴ Fahri Unan, kuruluşundan XVIII. asra kadar Sahn medresesinde yer alan müderrislerin sosyal tabanları üzerinde yapmış olduğu “ Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve İlmi Performans Üzerindeki Etkisi”³⁹⁵ adlı çalışmasında sadece adı geçen medresedeki ulema ile sınırlı kalmıştır. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam* adlı eserinde, XVI. yüzyılın ikinci yarısında tutulmuş Kazasker Ruznamçe Defterlerini incelemiş ve defterlerde kayıtlı bulunan mülazımların sosyal tabanlarına dair önemli tespitlerde bulunmuştur.³⁹⁶ Beyazıt’ın yapmış olduğu tespitlere göre, bu dönemde ilmiyeye %2-4’ü İstanbul, % 15-18’i Rumeli ve % 76-81’i Anadolu coğrafyasından sisteme girmişlerdir. Aynı dönemde mülazım olanların % 30’u toplumun üst kesimini temsil etmekteydi.³⁹⁷ Cihan Cengiz XVII. yüzyılda yayınlanan üç kanunnameden önce ve sonra tutulmuş kayıtları inceleyerek mülazımların sosyal tabanları hakkında bilgi vermiştir.³⁹⁸ Cihan Cengiz’in tespitlerine göre XVII. yüzyılda tutulmuş 7 deftere göre mülazımların % 81-82’si Anadolu’dan sisteme dâhil olmuş % 6-7’si İstanbul, %10-11’i de Rumeli’den

³⁹³ İlber Ortaylı, “ 18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, s. 155-159.

³⁹⁴ Suraiya Faroqhi, “ Social Mobility Among the Ottoman Ulema in the Late Sixteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, 4 (1973), s. 204-218.

³⁹⁵ Fahri Unan, “Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve İlmi Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III. S. 669-676.

³⁹⁶ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleği*, s. 97-105.

³⁹⁷ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleği*, s. 105.

³⁹⁸ C.Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 83-92.

mülazım olmuştur.³⁹⁹ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde ait yedi defter üzerine çalışan Tacettin Demirel de tezinde, mülazımların sosyal tabanını incelemiştir. Demirel'in çalıştığı dönem bu çalışmanın içeriğindeki dönemin bir devamı olması sebebiyle önemlidir.⁴⁰⁰

Kazasker Ruznamçe defterlerinde kayıtlı bulunan mülazımların ve babalarının yanlarında yer alan unvanlardan, mülazımın gelmiş olduğu sosyal tabakayla ilişki bilgileri bulmamız mümkündür. Medreseden mezun olmuş kişilerin isimlerinin önüne “*Mevlana*” sonuna ise “*efendi*” unvanları kullanılmıştır. Bu unvanların yanı sıra defterlerde tespit edilen, *eş- şeyh, el- mevla, hafız, ağa, efendi ve müderris* gibi unvanlar mülazımları ve babalarını tanımlamaktadır. Zira unvanlar, Osmanlı toplum yapısında yer alan zümreleri yansıtmaktadır. Bu unvanlardan *şeyh, derviş, imam ve halife* toplumda dini bilgisi olanları, *ağa, bey ve beşe* ifadeleri bu unvan sahiplerinin ehl-i örf sınıfından olanları temsil etmektedir.⁴⁰¹ Aynı şekilde defterde geçen bir başka unvan da *seyyid*'tir. Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere verilen bu unvan, toplumda saygı gören bir grubu oluşturmaktadır.

4.1. 1692-1704 Dönemindeki Mülazımların Sosyal Tabanı

Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi'nin (1692) defterinde 287 mülazımdan yirmi dokuz kişinin yanında *es-seyyid* yazmaktadır. Defterde yer alan kişilerden altmış yedi kişinin yanında *el- kadı ebuhu* ya da *el müderris ebuhu* gibi açıklamalar bulunmaktadır. Bu açıklamalardan mülazımların babalarının ulemadan olduğu tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra defterde yer alan kişilerden İbrahim adlı mülazım hem defterdar hem de vezir olan Ali Paşa'nın oğludur.⁴⁰² Babası vezir olan bir diğer mülazım da İbrahim'dir. Vezir İsmail Paşa'nın oğlu olan İbrahim müstakil arz yolu ile mülazım olmuştur.⁴⁰³ Defterin tutulduğu dönemde şeyhülislam olan Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin oğlu Mustafa bu dönemde mülazım olmuştur.⁴⁰⁴ Ulemadan olan 68 kişi, *seyyid* olan 29 kişi ve ümeradan da 2 kişinin varlığını tespit etmekteyiz. Geriye kalan 188 kişi toplumun sıradan kesimindedir. Paşmakçızade Nakip Seyyid Ali

³⁹⁹ C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 92.

⁴⁰⁰ T.Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 112-125

⁴⁰¹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 98.

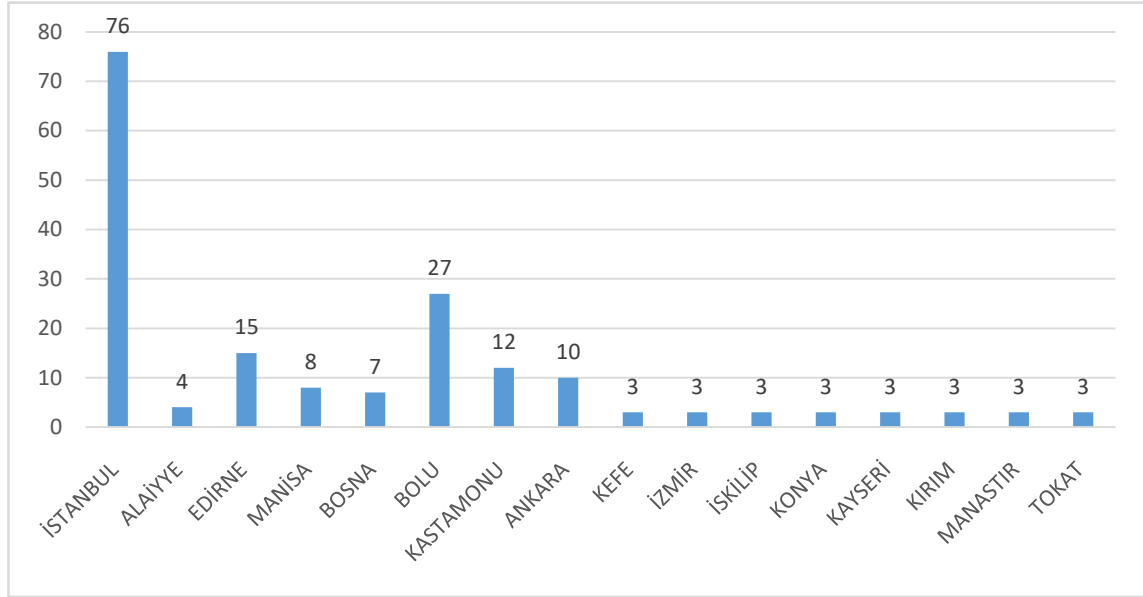
⁴⁰² RKR, 232/55, s. 2

⁴⁰³ RKR, 232/55, s. 7.

⁴⁰⁴ RKR, 232/55, s. 10.

Efendi'nin döneminde kayıtlara göre, mülazımların % 34,49'u toplumun üst kesiminden gelmektedirler. Seyyid olanlar ise % 10,10'a tekabül etmektedir.

Grafik 13: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (I. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

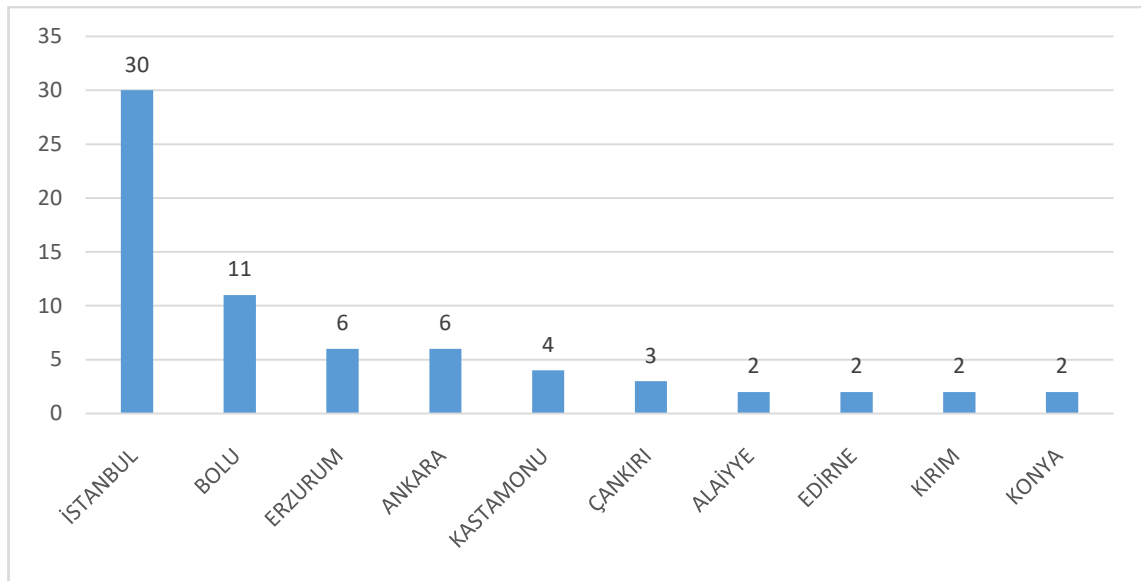
Defterde yer alan 287 mülazımın memleketleri incelendiğinde; en fazla mülazım veren şehir yetmiş altı kişi ile İstanbul'dur. İstanbul'u yirmi yedi kişi ile Bolu, on beş kişi ile Edirne, on iki kişi ile Kastamonu, on kişi ile Ankara, sekiz kişi ile Manisa, yedi kişi ile Bosna ve dört kişi ile Alaiyye takip etmektedir. Kefe, İzmir, İskilip, Konya, Kayseri, Kırım, Manastır ve Tokat üçer kişi ile bunları izlemektedir. Geriye kalan mülazımlar ise imparatorluğun çeşitli yerlerinden gelmişlerdir.

Mülazımların doğum yerleri bölgesel olarak incelendiğinde, en çok mülazımın bugünkü Anadolu topraklarından olduğu karşımıza çıkmaktadır. Yüz altmış yedi olan bu sayı % 58,18 oranına tekabül etmektedir. İstanbul'dan yetmiş altı olan bu rakam %26,48 oranına, Rumeli'den otuz iki olan bu rakam % 11,14'e denk gelmektedir.

Ortadoğu Coğrafyasından beş kişinin isimleri kayıtlıdır. Bunun yanı sıra yedi kişinin doğum yerlerine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁴⁰⁵

Mirza Mustafa Efendi'nin (1695-1696) döneminde tutulmuş ruznamçe defterinde 153 kayıtlı mülazım mevcuttur. Bunlardan on kişinin yanından *efendi*, on sekiz kişinin yanında *es-Seyyid* yazmakta ve bunlardan dördünün babası ulemandır. Kendi ismi ya da babasının isminin yanından *şeyh* unvanı yazan toplam on iki kişidir. Bunların yanı sıra babalarının yanında *kadı* ve *müderris* yazanların sayısı kırk üçtür. Yanında her hangi bir unvan ve ya ulema kökenli olduğuna dair bir açıklama bulunmayan mülazımların sayısı doksan kişidir. Bu da Mirza Mustafa Efendi'nin ilk Rumeli kazaskerliği döneminde mülazım olanların % 58,82'sinin sıradan halktan olduğunu göstermektedir.

Grafik 14: : Mirza Mustafa Efendi (I. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

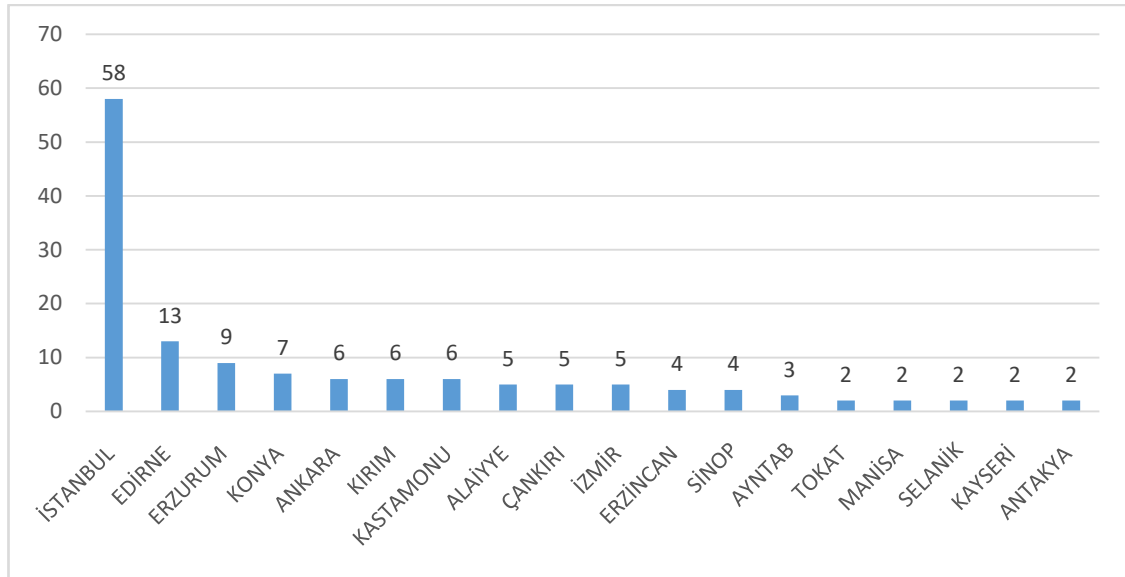
Defterdeki 153 mülazımdan İstanbul otuz mülazım ile ilk sırada yer almaktadır. Bolu'dan on bir, Erzurum'dan altı, Ankara'dan altı, Kastamonu'dan dört, Çankırı'dan üç mülazımın ismi yazılmıştır. Alaiyye, Kırım, Konya, Edirne'den ikişer mülazım sisteme dahil olmuştur. Geriye kalan seksen beş mülazım ise devletin çeşitli yerlerinden mesleğe girmiştir.

⁴⁰⁵ RKR, 232/55.

Mülazımların doğdukları yerler bölgesel olarak incelendiğinde; İstanbul doğumlular otuz kişi, Rumeli altı, Ortadoğu coğrafyası iki, Kırım iki ve Kıbrıs'tan bir kişi mülazım olmuştur. Anadolu'da doğan mülazımlar % 73,20'lik bir oran ile yüz on iki kişidir.⁴⁰⁶

Erzincani Seyyid Ali Efendi (1696-1697) zamanında tutulmuş olan defterde 219 mülazım ismi kayıtlıdır. Bunlardan otuz mülazımın yanında *es-seyyid*, dört kişinin yanında *şeyh*, iki kişinin yanında *efendi* unvanı yazılmaktadır. Babasının ilmiyeye mensup olduğunu bildiren *el kadı ebuhu* yahut *el müderris ebuhu* açıklaması otuz mülazımın yanında yer almaktadır. Dört kişi hem ulema ailesi hem de *seyyid* kökenlidir. Seyyid kökenli olup aynı zamanda dönemin Rumeli kazaskeri olan Erzincani Seyyid Ali Efendi'nin oğlu olan Seyyid İbrahim Efendi de bu dönemde sisteme dâhil olmuştur.⁴⁰⁷ Bu bilgiler dikkate alındığında defterde ismi kayıtlı olan 219 mülazımdan 157 mülazımın yanında her hangi bir bilgi mevcut olmadığı için onların toplumun alt kademesinden olduğu kabul edilmiştir. Buna göre mülazımların % 71,68'i sıradan halkı temsil etmektedir.

Grafik 15: Erzincani Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

⁴⁰⁶ RKR, 234/ 57.

⁴⁰⁷ RKR, 231/ 54, s. 4

Defterde yer alan tüm mülazımlara ilişkin memleket bilgileri verilmiştir. Buna göre en fazla mülazım veren şehirlerin başından elli sekiz kişi ile İstanbul gelmektedir. İstanbul'u sırasıyla on kişi ile Edirne, dokuz kişi ile Erzurum, yedi kişi ile Konya, altışar kişi ile Ankara, Kırım ve Kastamonu, beşer kişi ile Alaiyye, Çankırı, İzmir, dörder kişi ile Erzincan ve Sinop, üç kişi ile Antep, ikişer kişi ile Tokat, Manisa, Selanik, Kayseri ve Antakya izlemektedir. Geriye kalan yetmiş sekiz kişi imparatorluğun diğer yerlerinden mesleğe girmişlerdir.⁴⁰⁸

Mülazımların doğdukları yerler bölgesel olarak incelendiğinde, imparatorluğun Anadolu'da kalan topraklarından mesleğe girenlerin sayısı yüz otuz ikidir. Bu sayı tüm defterdeki mülazımların % 60,27'si kadardır. İmparatorluğun Rumeli kısmında kalan yerlerde doğan kişilerin sayısı on dokuz kişidir. İstanbul ve ilçelerinden toplam 58 kişi defterde kayıtlıdır ve bu sayı % 26,48 oranındadır.⁴⁰⁹ Mekânsal olarak bakıldığında ilk sırada elli sekiz kişi ile İstanbul yer almaktadır. İkinci sırada; Ankara, Bolu, Kastamonu, Konya, Çankırı ve Niğde illerini içine alan Orta Anadolu bölgesine kayıtlı otuz bir kişi, üçüncü sırada on dört kişi ile Erzurum, Erzincan ve Amasya bölgeleri bulunmaktadır.

Ebezade Abdullah Efendi'nin (1697-1698) yaklaşık on iki ay süren Rumeli kazaskerliği döneminde tutulmuş olan defterde 127 mülazım kayıtlıdır. Bu mülazımların yirmi dokuzu ulema kökenlidir. Defterdeki on üç mülazımın yanında *es-seyyid* açıklaması yer almaktadır. Bunlardan yedi tanesinin babası kadı ya da müderristir. Bunların hem ulema kökenli olduğunu hem de *seyyid* olduğunu bu açıklama ile tespit etmekteyiz. Defterde ismi kayıtlı olan Es-Seyyid Mehmet bin Es-Seyyid Ahmet'in babasının yanında *el molla ebuhu* yer almaktadır.⁴¹⁰ Mehmet bin Şeyh Murat Efendi'nin babasının yanında yer alan *efendi* unvanı babasının medreseden mezun olduğunu göstermektedir.⁴¹¹ Mülazımlardan sadece Şeyh Mehmet bin Şeyh Mustafa'nın yanında şeyh açıklaması yer alırken,⁴¹² babasının yanında *şeyh* açıklaması olan mülazımların sayısı dört kişidir. Defterin toplamı düşünüldüğünde babası kadı ya da müderris olan mülazımların sayısı yirmi kişidir. Yanında her hangi bir açıklama bulunmayan ve toplumun sıradan bir kesimine mensup kişilerin sayısı doksan dört kişidir ve bu sayı defterin % 74,01'ine denk gelmektedir.

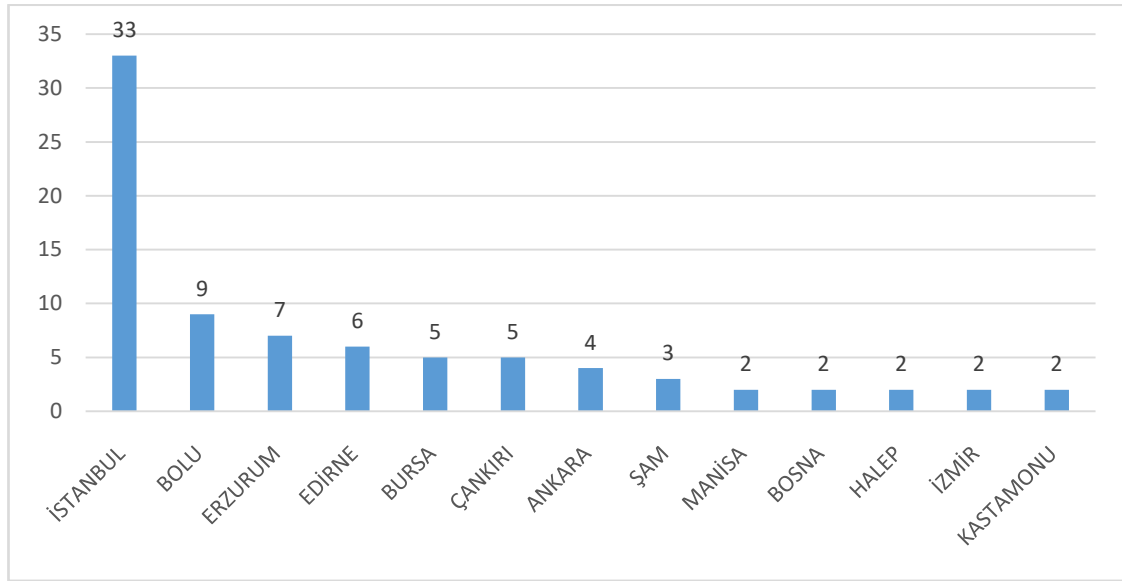
⁴⁰⁸ RKR, 231/ 54.

⁴⁰⁹ RKR, 231/ 54.

⁴¹⁰ RKR, 235/ 58, s. 2.

⁴¹¹ RKR, 235/ 58, s. 3.

⁴¹² RKR, 235/ 58, s. 4.

Grafik 16: Ebezade Abdullah Efendi Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

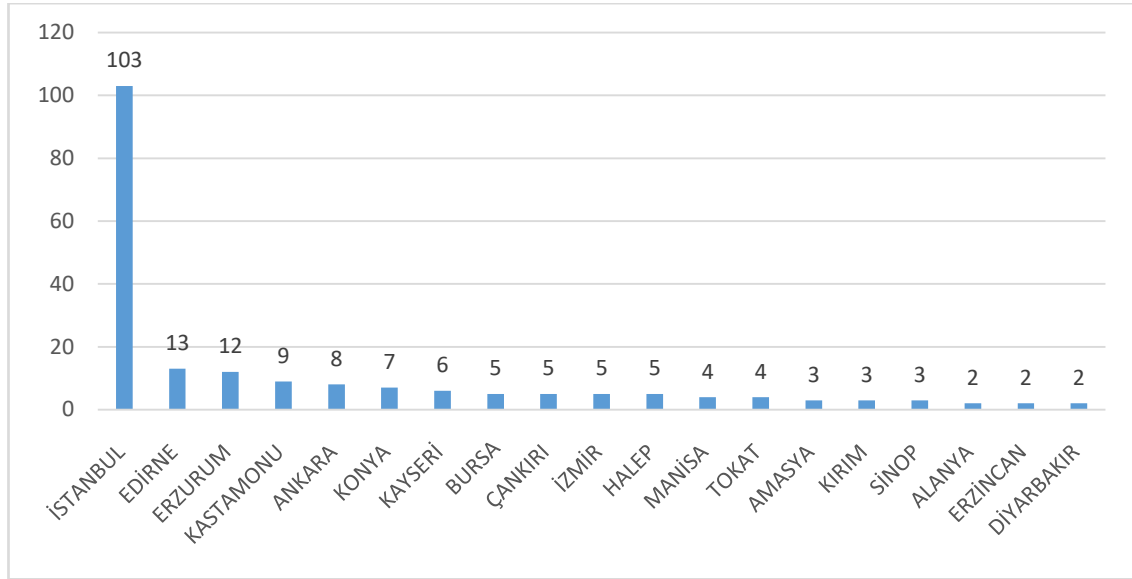
Ebezade Abdullah Efendi'nin defterinde yer alan 127 mülazımın memleketlerine dair bilgiler defterde mevcuttur. Buradaki bilgiler ışığında en fazla mülazım veren şehirlerin başında İstanbul gelmektedir. Otuz üç kişi ile ilk sırada yer alan İstanbul'u ikinci sırada dokuz kişi ile Bolu, yedi kişi ile Erzurum, altı kişi ile Edirne, beşer kişi ile Bursa ve Çankırı, dört kişi ile Ankara, üç kişi ile Şam ve ikişer kişi ile Manisa, Bosna, Halep, İzmir ve Kastamonu takip etmektedir. Defterde yer alan diğer kırk beş mülazım imparatorluğun çeşitli yerlerinde doğmuşlardır.

Mülazımların memleketlerinin mekânsal ve bölgesel olarak incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Defterde yer alan mülazımların % 56,69'u Anadolu topraklarında doğmuştur. Mülazımların % 25,98'i İstanbul kökenlidir. Rumeli topraklarında doğan % 11,81'lik oran ile on beş kişidir. Bölgesel olarak bakıldığında İstanbul ve çevresi otuz üç kişi ile birinci, Ankara, Bolu Çankırı ve Kastamonu çevresi on sekiz kişi ile ikinci sırada, Rumeli on beş kişi ile üçüncü sırada yer alırken, diğer mülazımlar imparatorluğun çeşitli yerlerinde doğmuşlardır.

Mirza Mustafa Efendi'nin (1698-1699) döneminde tutulan on altı aylık kayıtlarda toplam 304 mülazım yer almaktadır. Bu mülazımlardan otuz bir kişinin yanından *es-seyyid* açıklaması yer aldığı gibi bunlardan sekiz mülazımın babası ulema kökenlidir. İsmi yanında *efendi* unvanı yazan bir kişi *molla* yazan ise üç kişi mevcuttur. Babasının ilmiye mensup olduğunu tespit ettiğimiz mülazım sayısı elli

kişidir. Tüm bu veriler ışığında toplum üst katmanlarındaki herhangi bir zümreye mensup mülazımların sayısı seksen beş iken, yanlarında herhangi bir bilgi olmayan ve toplumun sıradan kesimine mensup kişilerin sayısı iki yüz on dokuz kişidir. Bu sayı tüm defter göz önüne alındığında % 72,03'lük bir oran oluşturmaktadır.

Grafik 17: Mirza Mustafa Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

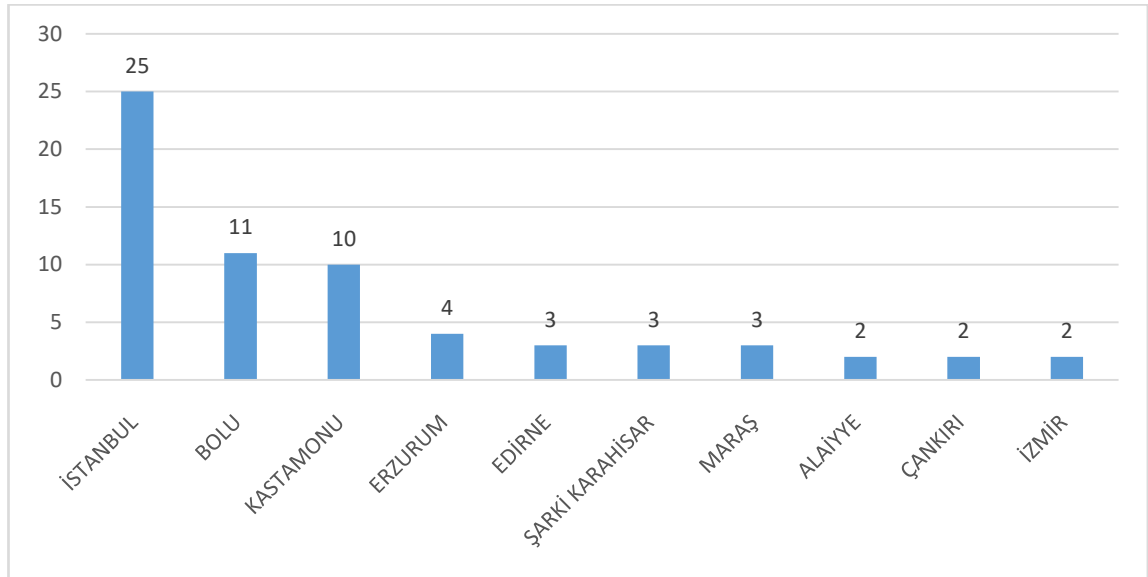
Mirza Mustafa Efendi'nin defterinde kayıtlı olan 304 mülazımın memleketlerine dair bilgiler incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Mülazımların yüz üç kişisinin memleketi İstanbul olarak tespit edilmiştir. İstanbul'u sırasıyla; ikinci sırada on üç kişi ile Edirne, üçüncü sırada on iki kişi ile Erzurum, dördüncü sırada dokuz kişi ile Kastamonu, beşinci sırada sekiz kişi ile Ankara, altıncı sırada yedi kişi ile Konya, yedinci sırada altı kişi ile Kayseri takip etmektedir. Bu şehirleri beşer kişi ile Çankırı, Bursa, İzmir, Halep, dörder kişi ile Manisa ve Tokat, üçer kişi ile Amasya, Kırım ve Sinop, ikişer kişi ile Alanya, Erzincan ve Diyarbakır izlemektedir. Geriye kalan yüz mülazım imparatorluğun çeşitli bölgelerinden mesleğe girmişlerdir.

Mülazımların memleketlerinin mekânsal ve bölgesel analizleri sonucunda İstanbul ve ilçelerinden mülazım olanların sayısı 103 olarak yukarıda verilmişti. İmparatorluğun Rumeli topraklarında doğmuş ve defterde kayıtlı olanların sayısı kırk dördtür. Arap coğrafyasında on üç kişi, Kırım'dan üç kişi ve Kıbrıs'tan da bir kişi kayıtlıdır. Defterde bulunan diğer yüz kırk mülazım Anadolu coğrafyası doğumludur.

Bu sayı tüm defterin % 46,05'i oranındadır. Bölgesel olarak bakıldığında İstanbul'u içinde barındıran Marmara bölgesi ilk sırada yer alırken, ikinci sırada otuz sekiz kişi ile Ankara, Bolu, Kastamonu Çankırı ve Çorum'u içine alan bölge, yirmi mülazım ile üçüncü sırada Erzurum, Erzincan, Harput, Amasya içine alan bölge takip etmektedir.⁴¹³

Erzincani Ali Efendi'nin (1699-1700) üçüncü kazaskerlik döneminde yaklaşık on sekiz ay süren kazaskerlik döneminde tutulmuş defterde yüz altı mülazım kayıtlıdır. Bu defterde kayıtlı olan mülazımlardan on iki mülazımın yanında *es-seyyid* kavramı yer almaktadır. Bunlardan iki kişinin babasının da eski ulemadan olduğunu kayıtlardan bulabilmekteyiz. Yanında *şeyh* unvanı yazan mülazımların sayısı üç kişidir. Babasının ulemadan olduğunu tespit ettiğimiz mülazımların sayısı ise on dört kişidir. Yanında ulemadan ve toplumun üst katmanında olduğunu bildiren her hangi bir açıklamanın yer almadığı mülazım sayısı yetmiş dokuzdur. Bu sayı defterde yer alan kişilerin % 74,52'sinin toplumun sıradan kesimini temsil etmektedir.⁴¹⁴

Grafik 18: Erzincani Seyyit Ali Efendi (III. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

Erzincani Seyyit Ali Efendi'nin üçüncü kazaskerlik döneminde kayıtlı olan yüz altı mülazımının memleketlerine bakıldığında, ilk sırada yirmi beş kişi ile İstanbul, ikinci sırada on bir kişi Bolu, üçüncü sırada on kişi ile Kastamonu, dördüncü sırada dört

⁴¹³ RKR, 234/57.

⁴¹⁴ RKR, 231/ 54.

kişi ile Erzurum, üçer kişi ile Edirne, Maraş ve Karahisar-ı Şarki, ikişer kişi ile Alaiyye, Çankırı ve İzmir olarak sıralanmaktadır. Geriye kalan otuz bir mülazım imparatorluğun çeşitli yerlerindedir.

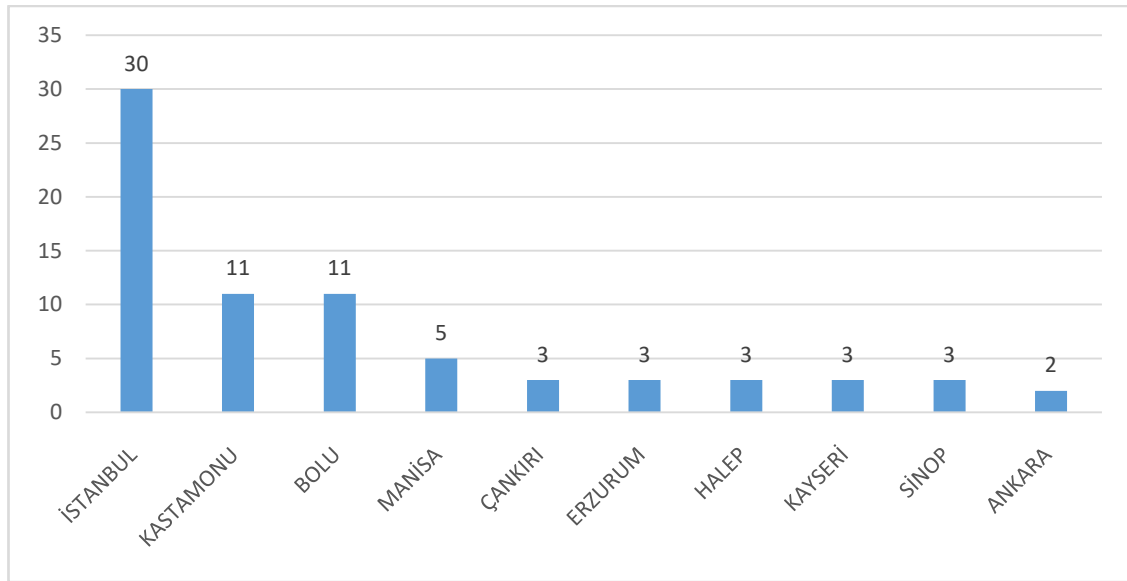
Mülazımların memleketlerinin mekânsal ve bölgesel olarak analizi sonucunda İstanbul ve çevresinden yirmi beş kişi, İmparatorluğun Rumeli topraklarından dokuz kişi, Kırım'dan iki kişi, imparatorluğun Anadolu topraklarından altmış dokuz kişinin olduğunu bilmekteyiz. Defterde yer alan üç kişinin memleketleri okunamamıştır. Bu verilere bakıldığında mülazımların % 65,09'unun memleketlerinin Anadolu topraklarında olduğu tespit edilmiştir.⁴¹⁵ Mülazımların memleketlerinin bölgesel dağılımı incelendiğinde İstanbul ve çevresi yirmi beş kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Bolu, Kastamonu, Çankırı bölgesi yirmi iki kişi ile ikinci sırada, Rumeli bölgesinde bulunan Edirne, Bosna, Sofya Selanik, Tırhala ve Banaluka şehirlerini içine alan bölge dokuz kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. Erzurum, Erzincan, Amasya şehirleri içine alan bölgeden altı mülazım kayıtlıdır.⁴¹⁶

Nakip Seyyit Ali Efendi (1700-1701) sekiz ay süren ikinci kez Rumeli kazaskerliği döneminde tutulmuş defterde yüz on dokuz mülazım kayıtlıdır. Bu mülazımların sosyal tabanlarına bakıldığında, *seyyid* olan yirmi bir kişidir. Bunlardan aynı zamanda üç mülazımın babası daha önceden Osmanlı ilmiye mesleğinde yer alan kadılık mesleğini icra etmiştir. İsminin yanında *efendi* unvanı yer alan iki kişi, *şeyh* unvanı olan beş kişidir. Babasının ulema mesleğine mensup olan mülazım sayısı on beş kişidir. Bu veriler ışığında defterde yer alan kırk kişi toplumda muteber zümreyi temsil etmektedir. Geriye kalan yetmiş dokuz kişi toplumun sıradan bir üyesidir ve bu zümreye mensup kişilerin oranı % 66,34'tür.

⁴¹⁵ RKR, 231/ 54.

⁴¹⁶ RKR, 231/ 54.

Grafik 19: Paşmakçızade Nakip Seyyit Ali Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

Paşmakçızade'nin defterinde yer alan mülazımların memleketlerine bilgilere göre otuz kişi İstanbul ve çevresindedir. İstanbul'u Bolu ve Kastamonu on birer kişi ile takip etmektedir. Dördüncü sırada beş kişi ile Manisa, Çankırı, Erzurum, Kayseri, Halep ve Sinop üçer kişi, Ankara doğumlu olanların sayısı ise iki kişidir. Geriye kalan elli kişi imparatorluğun çeşitli yerlerindedir.

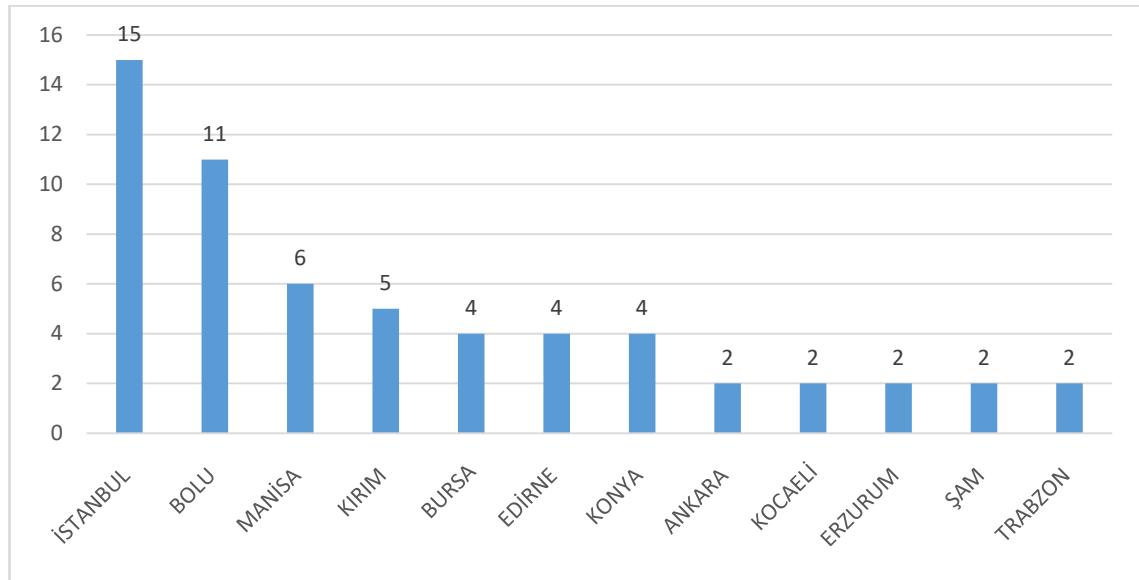
Mülazımların memleketlerinin mekânsal dağılımları ise şöyledir. İstanbul, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu ve Sinop'un içerisinde yer aldığı bölgeden otuz kişi deftere kayıtlıdır. İmparatorluğun Rumeli'deki topraklarından deftere kayıtlı olanların sayısı on üç kişidir. Halep ve Şam şehirlerinde doğan mülazım sayısı dört kişidir. İki mülazımın doğum yeri tespit edilememiştir. Bu verilere bakıldığında yetmiş mülazımın Anadolu topraklarında olduğu tespit edilmiştir ve bu sayının tüm deftere oranı % 58,82'ye denk gelmektedir.⁴¹⁷

Sultan II. Mustafa dönemin son Rumeli kazaskeri olan Dede Mehmet Efendi (1701-1703) döneminde tutulmuş olan defterde yetmiş dört mülazım kayıtlıdır. Yaklaşık yirmi dört aylık bu kayıtlara göre, defterde *seyyid* olan on bir mülazım yer almaktadır. Bunlardan bir tanesinin babası daha önce mollalık yapmıştır. İsminin yanında şeyh yazan mülazım sayısı iki, babasının ulemadan olduğunu tespit ettiğimiz mülazım sayısı

⁴¹⁷ RKR, 232/55.

üç kişidir. Bu bilgiler ışığında elli dokuz kişi toplumun sıradan kesiminden gelmektedir ve bunların oranı % 79,72'dir.

Grafik 20: Dede Mehmet Efendi Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

Dede Mehmet Efendi'nin defterinde yer alan yetmiş dört mülazımın memleketlerine ilişkin bilgilere bakıldığında; en fazla mülazım veren şehrin İstanbul olduğu görülmektedir. İkinci sırada on bir kişi ile Bolu, üçüncü sırada altı kişi ile Manisa, dördüncü sırada beş kişi ile Kırım, beşinci sırada dörder kişi ile Bursa, Edirne ve Konya, altıncı sırada ikişer kişi ile Ankara, Kocaeli, Erzurum, Şam ve Trabzon yer almaktadır.

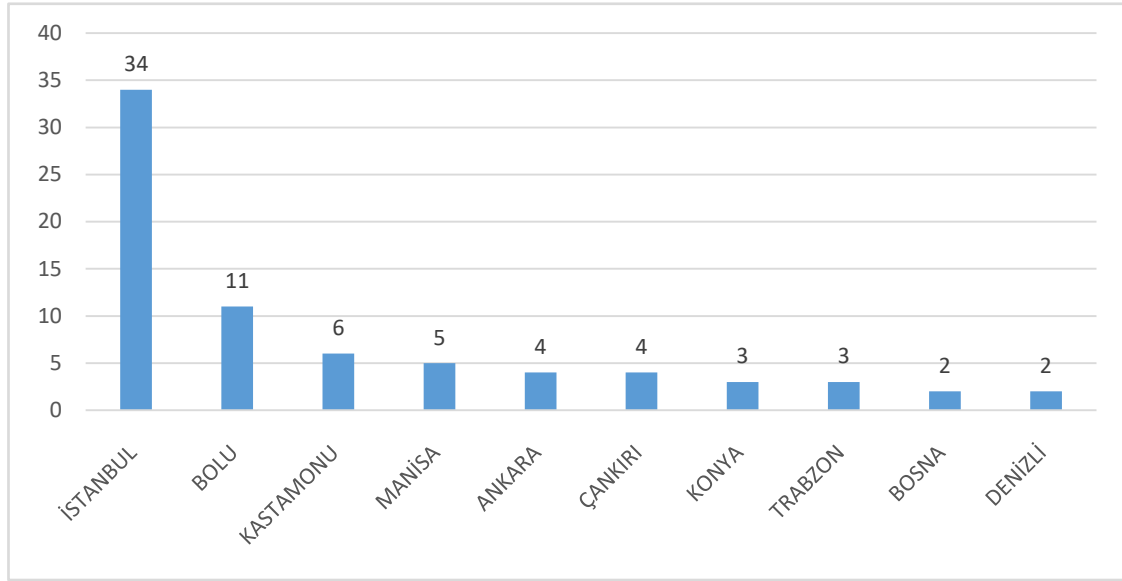
Mülazımların memleketlerinin mekânsal olarak dağılımlarında ise İstanbul ve çevresi on beş kişi ilk sıradadır. İkinci sırada on beş mülazım ile Bolu, Ankara ve Çankırı, üçüncü sırada Manisa, Menteşe sekiz mülazım yer almaktadır. İmparatorluğun Rumeli topraklarından sadece Edirne'den dört mülazım kayıtlıdır. Bu bilgiler ışığında devletin Anadolu coğrafyasından olan mülazımların sayısı kırk sekizdir ve bu rakam oransal olarak defterin % 64,86'sını teşkil eder⁴¹⁸

Abdurrahimzade Yahya Efendi'nin (1703-1704) yaklaşık on bir ay süren Rumeli kazaskerliği döneminde tutulmuş defterde yüz altı mülazım kayıtlıdır. Defterde yer alan kayıtlarda on iki mülazımın yanında *seyyid* unvanı yer almıştır ve bunlardan üç

⁴¹⁸ RKR, 236/ 59.

kişi aynı zamanda ulema ailesinden gelmektedir. Kendisi ya da babasının yanında *şeyh* açıklaması bulunan mülazım sayısı iki kişidir. Defterin tamamında babası ulemadan olan mülazımların sayısı yirmi dört kişidir. Bu açıklamalara bakıldığında defterde yer alan mülazımların % 66,98'i sıradan halkı temsil etmektedir.⁴¹⁹

Grafik 21: Abdürrahimzade Yahya Efendi Kayıtlarına Göre Mülazımların Memleketleri

Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin defterinde yer alan yüz altı mülazımın memleketlerine göre dağılımı incelendiğinde İstanbul otuz dört kişi ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada on bir kişi ile Bolu, üçüncü sırada altı kişi ile Kastamonu, dördüncü sırada beş kişi ile Manisa, beşinci sırada dörder kişi ile Ankara ve Çankırı, altıncı sırada üçer kişi ile Konya ve Trabzon, yedinci sırada ikişer kişi ile Bosna ve Denizli yer almaktadır. Defterde kayıtlı bulunan diğer otuz iki mülazım imparatorluğun çeşitli yerlerindedir. Mülazımların memleketleri mekânsal ve bölgesel olarak incelendiğinde İstanbul ve çevresi otuz dört kişi ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada Ankara, Bolu, Kastamonu, Çankırı ve Sinop illerini kapsayan bölge yirmi beş kişi ile yer almaktadır. Üçüncü sırada ise İmparatorluğun Rumeli topraklarından sekiz kişi yer alırken dördüncü sırada, beş kişi ile Arap coğrafyasından gelen mülazımlar bulunmaktadır. Beşinci sırada Konya, Karaman bölgesi dört kişi ile yer almaktadır ve

⁴¹⁹ RKR, 239/ 62.

bir kişi de Kırımlıdır. Bu veriler ışığında elli sekiz mülazımın memleketleri Anadolu coğrafyasındadır. Bu sayının defterin tamamına oranı % 54,71'dir.⁴²⁰

Yukarıda II. Mustafa'nın saltanatından hemen önce tutulmuş Nakip Seyyit Ali Efendi'ye ait defter, II. Mustafa döneminde tutulmuş yedi adet defter ve 1703 yılında vuku bulan ve II. Mustafa'nın tahttan indirilmesine neden olan Edirne İsyanı'ndan hemen sonra Abdürrahimzade Yahya Efendi döneminde tutulmuş bir defter olmak üzere toplamda dokuz defter incelenmiştir. Bu incelemeler neticesindeki verilere göre II. Mustafa döneminde tutulmuş yedi adet defterde yer almış mülazımların üç yüz yirmi altısının toplumun önde gelen kişilerin çocukları olduğu tespit edilmiştir. Bu rakam bu sekiz yıllık süre içerisinde mülazemete giren kişilerin tamamı göz önüne alındığında % 29,08 oranına tekabül etmektedir. Geriye kalan % 70,92'sinin halktan kimseler olabileceği düşünülmektedir.

Zikredilen veriler II. Mustafa'nın saltanatından önce tutulmuş Nakip Seyyit Ali Efendi'nin ilk dönem kayıtları ve 1703 Edirne İsyanı'ndan hemen sonra tutulmuş Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin kayıtları ile karşılaştırmak bizlere daha doğru tespitler verecektir. H. 1103-1104 (1692-1693) yıllarından Rumeli kazaskerliği görevinde bulunan Nakip Seyyit Ali Efendi'nin ilk dönem kayıtlarından toplam iki yüz seksen yedi mülazım yer almaktadır. Bunlardan doksan yedi kişi toplumun önde gelen kesimindedir ve bu rakam tüm defter kayıtlarının % 33,79'una teşkil etmektedir. Benzer bir durum Abdürrahimzade Yahya Efendi tarafından tutulmuş kayıtlar için de geçerlidir. Yüz altı kişinin kayıtlı olduğu defterde otuz altı kişi toplumun önde gelen kesimini oluşturmakta ve bu sayı tüm defterin % 33,96'sını oluşturmaktadır.

Mülazımların sosyal tabanlarına ilişkin değerlendirmeler neticesinde elde ettiğimiz verilere göre 1695-1703 tarih aralığında ulema kökenli mülazımların sayısında bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. Bu tarih aralığında tutulmuş yedi adet defterde yer alan kayıtların defterler özelinde incelenmesi bu dönemde sistemin bir değişim geçirip geçirmediğine dair daha çok bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

XVI. yüzyıldaki mülazemet kayıtlarına dair incelemelere bakıldığında, toplumun önde gelen zümresi içerisinde yer alan ulema ailelerinden sisteme dâhil olanların oranı

⁴²⁰ RKR, 239/ 62.

% 30 iken⁴²¹, Tacettin Demirel'in XVIII. yüzyılın ilk çeyreğindeki kayıtlar üzerinden yapmış olduğu tespitlere göre ulema ailesinden olan mülazımlarının oranının % 39,35'e çıktığı tespit edilmektedir.⁴²² Ulema çocuklarının oranındaki bu yükselmenin nedenini 1703 Edirne İsyanının nedenlerinde aramak gerek. Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olması ile ulema kökenlilerin oranının sistemli bir şekilde düşmesi, ulemanın Feyzullah Efendi'ye tepkisini de beraberinde getirdi. İsyanın sonra tahta geçen III. Ahmet'in "*ulema büyüklerinin çocuklarının ilim yolunda kolayca ilerleyebilmeleri için vermiş olduğu imtiyaz*"⁴²³ isyanın çıkmasında ulemanın etkisini gösterdiği gibi, ulema çocuklarının ilmiyeye girmesini de kolaylaştırmıştır.

II. Mustafa'nın saltanatında sırasında tutulmuş olan ilk defter olan Mirza Mustafa Efendi'nin kayıtlarında ulema çocuklarının mülazemet sistemindeki oranı % 41,18 iken bu oran 1703 yılına gelindiğinde % 20,28 oranına kadar düşmüştür. 1695-1703 yıllarındaki defterlerden toplumun önde gelen kesiminden olan zümrelerden gelen mülazım sayılarını sistematik bir şekilde % 20 ile % 30 oranı arasında seyrettiğini görmekteyiz. Bu dönemde tutulmuş sekiz adet defterden sadece Paşmakçızade Nakip Seyyid Ali Efendi'nin ikinci kazaskerlik döneminde bu oranının % 33,61'ya yükseldiğini görmekteyiz.⁴²⁴ Bu defterden hemen sonra Dede Mehmet Efendi tarafından tutulan kayıtlarda bu oran tekrardan % 20,28'e düşmüştür.⁴²⁵ 1703 İsyanından hemen sonra Abdürrahimzade Yahya Efendi tarafından tutulan kayıtlarda oranın % 33,97'ye yükselmesi dikkat çekicidir.⁴²⁶ 1706 yılında Arif Efendi tarafından üç aylık süre içerisinde tutulmuş kayıtlarda oranının tekrardan % 18'e düştüğü gözlemlense de, bu defterden sonra tutulmuş defterdeler toplumun önde gelen kişilerin oranı % 30 ile % 50 arasında değişiklik göstermekte ve 1721-1723 arasında Kevakızade Veliyüddin Efendi'nin defterinde bu oran % 50,79'a yükselmiştir.⁴²⁷

Unan'ın XVI. yüzyıl ve Ortaylı'nın da XVII. yüzyıldan itibaren iddia ettiği ilmiye mesleğinin irsi bir karaktere, halka kapalı bir hale geldiği iddiası⁴²⁸, kazasker ruznamçe defterleri incelendiğinde bu durumun aksini göstermektedir. Beyazıt'ın

⁴²¹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleği*, s. 99.

⁴²² T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 124.

⁴²³ M. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti*, s. 225-226.

⁴²⁴ RKR, 232/55.

⁴²⁵ RKR, 236/ 59.

⁴²⁶ RKR, 239/ 62.

⁴²⁷ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 123.

⁴²⁸ Fahri Unan, "Ulemanın Sosyal Tabanı", s. 673-674; İlber Ortaylı, " 18. Yüzyılda İlmîye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Notlar", s. 155-159.

yapmış olduğu tespitlere göre XVI. yüzyılda % 30 olan toplumun önde gelen kesimin temsil eden bu oran, XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başını kapsayan sekiz yıllık süre içerisinde % 29,08'e gerilemiştir. Demirel'in tespitine göre ise XVIII. asrın ilk çeyreğinde bu oran %39,35'e yükselmiştir.⁴²⁹ Unan'ın yapmış olduğu çalışma Atayı'de yer alan üst düzey ulemayı kapsadığı için zümrenin tamamı hakkında bilgi vermemektedir.⁴³⁰

İncelenen defterlerde mülazımların memleketlerine dair bilgiler mümkündür. II. Mustafa'nın saltanatı döneminde tutulmuş yedi defterde kayıtlı bulunan 1102 mülazımın içinden ilk sırayı iki yüz doksan dört kişi İstanbul almaktadır. Bu sayı tüm defterlerde bulunan mülazımların % 26,67'sine tekabül etmektedir. İstanbul'dan sonra elli üç kişi ile Bolu ikinci sırada, kırk üçer kişi ile Erzurum ve Edirne üçüncü sırada, kırk iki kişi ile Kastamonu dördüncü sırada ve kırk bir kişi ile Edirne beşinci sırada yer almaktadır. Burada dikkat çeken unsur ise, Sultan II. Mustafa'nın saltanatından önce tutulmuş Nakip Seyyit Ali Efendi ile II. Mustafa'nın saltanatından sonra tutulmuş Dede Mehmet Efendi'nin defterlerinde Erzurum doğumlu hiçbir mülazım yer almamasına rağmen 1695-1703 yılları arasında bu sayının kırk üç kişiye çıkmasıdır. Bunda büyük pay bu dönemde şeyhülislamlık makamında bulunan Erzurumlu Seyyid Fezullah Efendi'nindir. Nakip Seyyit Ali Efendi'nin 1692-1693 yıllarındaki kayıtlarında İstanbul yetmiş altı kişi ilk sırada, Bolu yirmi yedi kişi ile ikinci, Edirne on beş kişi ile üçüncü, Kastamonu on iki kişi ile dördüncü ve Ankara on kişi ile beşinci sırada yer almaktadır.⁴³¹ 1703-1704 yıllarında Abdürrahimzade Yahya Efendi'nin kayıtlarından İstanbul otuz dört kişi ile ilk sırada, Bolu on bir kişi ile ikinci, Kastamonu altı kişi ile üçüncü ve Ankara dört kişi ile dördüncü sırada yer almaktadır. 1695-1703 yıllarında tutulmuş kayıtlar beraber incelendiğinde imparatorluğun Anadolu topraklarından sisteme dâhil olanlar % 58,34 ile altı yüz kırk üç kişidir. Bunu %26,67 oranıyla iki yüz doksan dört kişi olarak İstanbul takip etmektedir. Rumeli topraklarından % 9,98'lik oranı ile yüz on mülazım, Arap coğrafyasından % 1,72'lik oran ile on dokuz kişi yer almaktadır.

II. Mustafa döneminde mülazemet sistemi genel anlamı ile karakterini koruduğu gibi dönemin şeyhülislamı olan Fezullah Efendi'nin etkisinde kaldığı açık bir şekilde

⁴²⁹ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s.123.

⁴³⁰ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 100-101.

⁴³¹ RKR, 231/ 54.

gözükmektedir. Feyzullah Efendi'nin şeyhülislam olduğu dönemde silke girmiş 1102 mülazımdan 242'si Feyzullah Efendi'nin talebesidir. Bu rakam 8 yıllık süre temel alındığında % 21,96 oranına denk gelmektedir. Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığından önceki kayıtlara bakıldığında; Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin (1692) 8 ay süren ilk kazaskerliği döneminde silke girmiş 288 kişiden 65 kişisi dönemin şeyhülislamı olan Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin talebesidir. Bu rakam % 22,64 oranına denk gelmektedir. Seyyid Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde 8 ay Rumeli kazaskerliği görevinde bulunan Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin defterinde 119 mülazım kayıtlı olup bunlardan 19 kişisi Feyzullah Efendi'nin talebesidir. Bu rakam %15,96 oranına tekabül etmektedir. Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde tutulmuş defterlere bakıldığında ise, Erzincani Ali Efendi'nin kazaskerliği döneminde on iki ay süre ile tutulan defterde % 31,50 oranında Feyzullah Efendi'nin talebeleri mevcuttur.

Şeyhülislamların mülazemet sistemi üzerindeki etkileri XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir. Beyazıt'ın yapmış olduğu tespitlere göre, XVI. yüzyılda şeyhülislam kadrosundan silke girenlerin oranı %4,5 iken bu rakam XVIII. yüzyılın ortalarında % 44,8'e yükselmiştir.⁴³² 1695-1703 yıllarında şeyhülislam olan Feyzullah Efendi ve onun oğulları tarafından ilmiyeye katılan mülazım sayısı üç yüz on dört kişidir. Bu rakam II. Mustafa döneminde ilmiyeye giren mülazımların % 28,49'una denk gelmektedir.

İncelenen dönemde Erzurum doğumlu olup, defterlerde kayıtlı olan kişilerin sayısının çok olması dikkat çekicidir. Zira II. Mustafa'nın hükümdar olmasından kısa bir süre sonra şeyhülislam olan Feyzullah Efendi Erzurumludur. Ayrıca Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlık makamına geçmeden önceki defterde ve Feyzullah Efendi'nin azledilmesinden sonra tutulmuş defterlerde hiç Erzurum doğumlu mülazımın olmaması da ilginçtir. 1695-1703 arasında Erzurumlu mülazımlara odaklanmak gerekmektedir

Mirza Mustafa Efendi'nin defterinde kayıtlı olan altı Erzurumlu mülazımdan beşi Feyzullah Efendi'nin talebesidir. Geriye kalan bir kişinin kimin talebesi olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Erzincani Ali Efendi'nin defterinde yer alan dokuz kişiden beşi Feyzullah Efendi'nin, üçü Erzincani Ali Efendinin talebesidir. Bir

⁴³² Y. Beyazıt, "Şeyhülislamlığın Değişen Rolü", s. 441.

kişinin kimin talebesi olduğuna dair bilgi mevcut değildir. Ebezade Abdullah Efendi'nin defterinde kayıtlı olan yedi kişiden altısı Feyzullah Efendi'nin talebesi olup bir kişinin hocası hakkında bilgi mevcut değildir. Mirza Mustafa Efendi'nin ikinci kazaskerliği döneminde defterde adı kayıtlı olan Erzurum doğumluların sayısı on kişidir. Bunlardan sekizi Feyzullah Efendi'nin biri 1699 yılında Anadolu kazaskeri olan oğlu Fethullah Efendi'nin biri Feyzullah Efendi'nin diğer oğlu Ahmet Efendi'nin Davut Paşa Medresesi'nden talebesidir. Geriye kalan iki mülazımdan biri Kudüs kadısı Şerif Efendi'nin talebesi olup, bir kişinin hocası belli değildir. Erzincani Ali Efendi'nin üçüncü kazaskerliği dönemindeki defterde dört Erzurum doğumlu talebenin ismi kayıtlıdır. İki kişi Feyzullah Efendi'nin oğlu Mekke kadısı olan Seyyid Ahmet Efendi'nin talebesi, bir kişi Feyzullah Efendi'nin diğer oğlu Mustafa Efendi'nin talebesi ve diğeri de Sahn müderrisi Zeynelabidin Efendi'nin talebesidir. Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin ikinci kazaskerliği dönemindeki defterde üç Erzurum doğumlu mülazım ismi kayıtlıdır ve bunların hepsi de Feyzullah Efendi'nin talebesidir. Dede Mehmet Efendi'nin defterinde kayıtlı olan Erzurum doğumlu iki kişi kayıtlıdır. Bunlardan ikisi de Feyzullah Efendi'nin oğulları olan İbrahim Efendi ve Mustafa Efendi'nin talebeleridir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında tutulmuş kayıtlara göre İstanbul'dan sisteme girenlerin oranı % 2-4 arasında değişiklik gösterirken⁴³³, XVII. yüzyılda Cihan Cengiz tarafından yapılan tespitlere göre bu oran % 10-11'e yükselmiştir⁴³⁴. 1695-1703 yıllarında bizim yaptığımız tespitlere göre bu oran % 26,67, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde ise % 34-35'dir.⁴³⁵ XVI. yüzyılda imparatorluğun Anadolu topraklarından sisteme girenlerin oranı % 76-81 arasındayken,⁴³⁶ XVII. yüzyılda bu oran % 80-82 arasında olduğu tespit edilmiş,⁴³⁷ 1695-1703 yıllarında ise bu oran % 58,34'e düşmüştür. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğindeki kayıtlara göre bu oran % 50-51'e gerilemiştir.⁴³⁸ XVI. yüzyılda Rumeli'den mesleğe girenlerin oranı % 15-18 iken⁴³⁹ bu oran XVII. yüzyılda % 10-11'e,⁴⁴⁰ 1695-1703 arasında % 9,98'e düşmüştür. XVIII.

⁴³³ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 104.

⁴³⁴ C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 92.

⁴³⁵ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 124.

⁴³⁶ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 104.

⁴³⁷ C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 92.

⁴³⁸ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 124.

⁴³⁹ Y. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleği*, s. 104.

⁴⁴⁰ C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 92.

yüzyılın ilk çeyreğinde bu oran %11-12'ye yükselmiştir.⁴⁴¹ Diğer bölgelerden sisteme girenlerin oranı XVI. yüzyılda % 1 iken,⁴⁴² XVII. yüzyılda bu oran % 2,⁴⁴³ 1695-1703 arasında % 2,45, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde %2-3 arasında değişkenlik göstermiştir.⁴⁴⁴

Mülazemet sisteminin XVI ve XVIII. yüzyıl arasında değişimini ruznamçe kayıtlar üzerinden yukarıda detaylıca açıkladık. Sayısal verilere bakıldığında mülazımlarının sosyal tabanlarına ilişkin bilgiler değerlendirildiğinde, sisteme girişlerde İstanbul'un öneminin giderek arttığını, aynı şekilde Anadolu'nun giderek önemini kaybettiğini görmekteyiz. Ulema kökenlilerin oranında 1695-1703 yıllarındaki kayıtlarda düşüşler gözlemlense de XVIII. yüzyılın başından itibaren giderek yükseldiği tespit edilmektedir.

⁴⁴¹ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 124.

⁴⁴² Y. Beyazıt, , *Osmanlı İlimiye Mesleği*, s. 104.

⁴⁴³ C. Cengiz, *Mülazemet Sistemi*, s. 92.

⁴⁴⁴ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Mülazemet Sistemi*, s. 124-125.

SONUÇ

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, hakkında öne sürülen tartışmaların en yoğun olduğu bir dönemde kendi biyografisini Arapça olarak kaleme alır. Her ne kadar otobiyografiyi kaleme almasının nedeni açıklamamış olsa da, eserin yazılma nedenini satır aralarında bulmak mümkün. Eserin kaleme alındığı 1702 yılı Feyzullah Efendi için ortaya atılan iddiaların ciddi anlamda konuşulduğu ve kabul gördüğü bir tarih olması sebebiyle önemlidir. Zira eserin bu dönemde kaleme alınması, Feyzullah Efendi'nin kendisi için ortaya atılana bu ideaların farkında olduğunu göstermekle beraber eserin yazılma nedenine açıklık getirmiş olur. Feyzullah Efendi'nin devletin işleyişine müdahale ettiği ve kendi yakınlarını devletin önemli makamlarına getirdiği düşüncelerini kırmak için biyografisini yazdığı muhakkaktır.

Feyzullah Efendi'nin neden devletin işleyişine müdahale ettiğine dair bu güne kadar önemli eserler yayınlandı. Fakat özellikle ilmiye bürokrasisinin temel noktası konumunda bulunan mülazemet sistemine müdahale edip etmediği ve müdahale ettiyse amacının ne olduğu merak edilen konuların başında geldi. İlmiye teşkilatının kütüğü konumunda bulunan ve kendi döneminde tutulan mülazım ruzmançelerinde sayesinde bu cevaplara ulaşmak asıl amacımız idi. Bu soruların cevabını ararken Feyzullah Efendi'nin kimliği ve ilmiye içerisinde nasıl yükselip şeyhülislamlık makamına geldiği önemlidir. Zira Feyzullah Efendi, diğer şeyhülislamlar gibi İstanbul'da doğmayıp orada ki medreselerde eğitim görmediği gibi hocası Vani Mehmet Efendi ve II. Mustafa dışında ilmiye içerisinde yükselmesinde etkili olabilecek bir sosyal çevresi olmamıştır. Şehzade hocalığından gelip hızla yükselerek şeyhülislamlık makamına gelmesi ve geldikten sonra kendine sadık olabilecek ve dolayısıyla güvenebileceği kişileri önemli makamlara getirmesi her ne kadar dönemin ulemasını rahatsız etmiş olsa da, kendi geleceği için böyle bir siyaset izlemesi muhtemeldir. Bundan dolayı özellikle Anadolu ve Rumeli kazaskerliği makamında bulunan kazaskerlerin sıklıkla değiştiğini gördüğümüz gibi bazı Rumeli kazaskerleri kısa süreli ve birden çok kez bu makamı işgal etmişlerdir. Bu siyaseti 1702 yılına kadar sürdüren Feyzullah Efendi, bu siyaseti bir geçiş olarak kullanarak bu tarihten sonra üst makamları kendi yakınlarına teslim etmek yolu ile bir ulema ailesi kurmuş oldu.

Yukarıda bahsettiğimiz siyaset doğrultusunda ilmiye teşkilatının en alt kademesi konumunda bulunan mülazemet sistemine de bir müdahale söz konusudur. Zira Feyzullah Efendi, İstanbul medreselerinde yetişmemesine rağmen şeyhülislamlık makamına kadar yükselmesi ulema arasında bir rahatsızlığa neden olmuştur. Feyzullah Efendi, kendisine sadık ve bağlı bir ulema inşa etmek için mülazemete yoğun bir şekilde öğrencilerini soktuğunu mülazım ruznamçeleri aracılığı ile tespit edilmektedir. Özellikle teşrif yolundan silke girme bu iş için ideal idi. Zira bu yol yüksek derece ulemaya mülazemet için verilmiş bir ek kadro hüviyetindedir. Özellikle şehzade doğumları ve sefere katılımlar üst payeli ulemanın mülazımlarını silke katmaları için bir fırsat niteliğindedir. 1695-1698 yılları arasında Feyzullah Efendi'nin toplam yüz seksen iki mülazımı teşrif yolu ile silke girmiştir. Bunların seksen beş mülazım askeri seferler dolayısıyla, kırk beş mülazım şehzade doğumları vesilesiyle teşrif yolundan silke girmiştir. Sekiz yıllık şeyhülislamlık dönemi düşünüldüğünde Feyzullah Efendi'nin mülazemete girmiş öğrencileri toplam sayısının % 53,71'ine denk gelir.

XVI. yüzyılın ortalarında klasik karakterine bürünen mülazemet sistemi, Tanzimat dönemindeki köklü reform sürecine değin varlığını korumuştur. Klasik karakterine büründüğünden itibaren zaman zaman sistemde görülen aksaklıkları gidermek amacıyla kanunnameler yayınlanmıştır. XVII. yüzyıldaki düzenlemeler sayesinde mülazemet yollarında önemli bir değişim yaşandığı görülmüştür. Sistemin erken döneminde, silke girmeden önemli bir yer işgal eden vefat, nevbet ve şefaath yolları XVII. yüzyıldan itibaren giderek azaldığı gibi aynı oranda teşrif ve muid yolları ile silke giren mülazımların sayısında artış yaşanmıştır. Sistemin düzenlenmesi ve aksaklıklarının giderilmesi için bu yüzyılın ilk altmış yılında üç kez kanunname yayınlanmış, bu kanunnameler ile sistem bir kural dâhilinde devam etmiştir.

1695-1703 yıllarında mülazemet sisteminde gözüken bir başka değişim de fetva eminliği yolunda yaşanmıştır. Şeyhülislam denetimdeki fetvaların hazırlanmasında görevli bu kişiler her altı ayda mülazım olmaları gerekirken, bu dönem de altı aydan daha kısa zaman içerisinde mülazım olma fırsatını yakalamışlardır. Teamüllerin gereği olarak uygulanmaya çalışılan bu süre, zaman içerisinde giderek kısalmış ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebeleri için neredeyse mülazemet sistemine girişte bulunmaz bir fırsat haline gelmiştir. Daha kısa sürede ve daha çok talebenin silke girmesi Feyzullah Efendi'nin uygulamaya çalıştığı siyasetin bir parçası nitelediğindedir. Feyzullah

Efendi'nin şeyhülislamlığının son yıllarında altı ay kuralı ihlal edilmiş, zaman zaman fetva eminlerinin görev süreleri iki aya kadar inmiştir. İhlal edilen bu kural isyan sonrasında tutulmuş olan ilk defterde ciddi olarak yeniden uygulandığı gibi zaman zaman altı ayın da üstüne çıkmıştır.

II. Mustafa döneminde şeyhülislam olan Feyzullah Efendi ilmiyenin geleneklerine aykırı atamalarda bulunmuş ve bu nedenle de ulemanın tepkisini çekmiştir. Ulemanın tepkisinin nedeni önemli noktalarda Feyzullah Efendi'nin yakınlarının yer alması ve alttan gelen ulemanın yükselememesinden kaynaklanmaktadır. Uzun süre görev bekleyip fakat istedikleri görevleri alamamaları onların 1703 yılında patlak veren isyanda taraf olmalarına neden oldu. Ulemanın isyana dahil olması isyana bir meşruluk kazandırdığı gibi ulema kökenli olan şeyhülislama karşı asilerin tarafında yer almaları Feyzullah Efendi ve ailesine karşı besledikleri kinden kaynaklanmaktadır.

Bu dönemde toplumun önde gelen kesiminin silke girme oranının sistemli bir şekilde düştüğünü görmekteyiz. Sultan Mustafa döneminin ilk defterinde % 41,18 olan toplumun önde gelen kesimin oranı, dönem dönem dalgalanmalar olmak ile beraber Dede Mehmet Efendi'nin kazaskerliği döneminde % 20,28'e kadar gerilemişti. Bu rakamlar dikkate alındığında toplumun önde gelen kesiminin mülazemet içerisinde oranının sistemli bir şekilde düştüğünün kanıtıdır. Fakat 1703 isyanından sonra başlayarak toplumun önde gelen kesiminin oranı yükselmeye başlamış, XVIII. yüzyılın ilk yarısında % 39, 35 olarak tespit edilmiştir.

II. Mustafa döneminde mülazemete girmiş mülazımların geldikleri memleketler hususunda da bir değişimin varlığı dikkat çekmektedir. XVII. yüzyılın ilk yarısında imparatorluğun Anadolu topraklarından mülazım olanların oranı % 80-82 arasında iken 1695-1703 yılları arasında bu oran %58,34 oranına gerilemiştir. İmparatorluğun Rumeli bölgesindeki topraklarından gelen mülazımların oranında ciddi bir değişim yaşanmamıştır. Diğer bir değişim de İstanbul doğumlu mülazımlarda yaşanmıştır. Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde İstanbul doğumlu mülazımların oranı, yüzyılın ilk yarısındaki orana göre yaklaşık % 16'lık artış göstermiştir.

1695-1703 yılları arasında mülazım olanların içerisinde şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin talebeleri önemli bir yer teşkil eder. XVI. yüzyılın ortalarında bir

şeyhülislamın sisteme dâhil ettiği mülazımların oranı % 4 iken, Feyzullah Efendi'nin 8 yıllık şeyhülislamlığı döneminde bu oranın beş kat arttığı tespit edilmiştir. Feyzullah Efendi ve onun yakınları tarafından mülazemet verilen talebelere bakıldığında bu oran yaklaşık %29'a yükselmiştir.

Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlık makamında bulunduğu süre boyunca mülazımların büyük çoğunluğu teşrif ve muidlik yollarından silke girmişlerdir. Bu iki yol, 1695-1703 yılları arasında sisteme girmiş mülazımların yaklaşık % 86'sına denk gelmektedir. Özellikle bu dönemde teşrif yolu ile silke girmiş mülazımların oranının Erzincani Ali Efendi'nin ikinci kazaskerlik döneminden itibaren oran olarak düşmesi aynı şekilde muidlik yolunun da oranın artmaya başlaması dikkat çekicidir.

II. Mustafa döneminde mülazım olanlar içerisinde Erzurumlu doğumluların önemli bir yer teşkil ettiğini görmekteyiz. Bunun nedeni Feyzullah Efendi'nin de Erzurumlu olmasından kaynaklanmaktadır. Feyzullah Efendi şeyhülislam olduğu 1695 yılından önceki defterde ve 1703 isyanından hemen sonraki defterde Erzurum doğumlu kimse yer almazken; bu tarih aralığında silke girmiş kırk üç kişinin Erzurumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu rakam % 3,90 oranına tekabül etmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Malzemesi

1. Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi

Rumeli Kazaskerliği Rûznameçeleri, 231/54, 232/55, 234/57, 235/58, 236/59, 239/62.

B. Kaynak Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi, Haz: Fahri Çetin Derin, (2009). Çamlıca Yayınları, İstanbul.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704) Haz: Abdülkadir Özcan, (2000). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-I Vekaiyât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, (1995). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Atam Dedem Kanunu Kanunname-i Al-i Osman, Haz: Abdülkadir Özcan, (2013), Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l Ahbar C. II Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, Haz: Hüdai Şentürk (2003). TTK yayınları, Ankara.

_____, *Siyaset Sanatı Nushat'üs Selâtin*, Haz: Faris Çerçi, (2015). Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

İlmiye Salnamesi, (1334). Matbaa-ı Amire, İstanbul.

Koçibey Risalesi, Haz: Zuhuri Danışman,(2008). Kabalacı Yayınları, İstanbul.

Naima Mustafa Efendi, *Tarih-ı Naima*, C. IV. Haz. Mehmet İpşirli, (2007). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Nev'izade Atayi, *Hada'iku'l Haka'ik fi Tekmileti's Şaka'ik Nev'izade Atayi'nin Şaka'ik Zeyli*, cilt 1, Haz: Suat Donuk (2017). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Raşid Mehmet Efendi, *Tarih-ı Raşid ve Zeyli*, C. 1-3 Haz: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Bakir Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer, (2013). Klasik Yayınları, İstanbul.

Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretname İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)* Haz. Mehmet Topal, (2018). Türkiye Bilim Akademisi Yayınları, Ankara.

Şeyhi Mehmet Efendi, *Vekâyiü'l Fudala Şeyhi'nin Şaka'ik Zeyli*, C. 1-4, Haz: Ramazan Ekinci (2018). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, (Şeyhi Mehmet Efendi), C. III-IV, Haz: Abdülkadir Özcan, (1989). Çağrı Yayınları, İstanbul.

Taşköprülüzade Ahmet Efendi, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakaiku'n Nu'maniyye fi ulemai'd Devlet'i Osmaniyye*, Haz: Muhammet Hekimoğlu, (2019). Türkiye Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Yücel, Yaşar, (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab, Kitab-ı Mesalihi'l Müsklümünve Menafı'il Mü'minin, Hırzü'l Mülük*, TTK Yayınları, Ankara.

C. Araştırma Eserler

Abou El- Haj, Rifa'at Ali Abou, (1974). “ The Narcissism of Mustafa II. (1695-1703: A Psychohistorical Study”, *Study Islamica*, S. 40, s. 115-131.

_____, (2001). *1703 İsyanı ve Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Tan Kitabevi, Çev: Çağdaş Sümer, Ankara.

Afyoncu, Erhan, (2008). “ Rûznâmçe”, *TDVİA*, C. 35, İstanbul, s. 276-277.

_____, (2013). “ Zenta”, *TDVİA*, C. 44, İstanbul, s. 279-281.

Aktepe, Münir, (1991). “ Amcazade Hüseyin Paşa”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul, s. 8-9.

Alan, Ercan, (2015). *Kazasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarih Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

_____, (2017). “ Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülazemet Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 49, s. 89-124.

_____, Atçıl, Abdurrahman, (2018). *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri*, Türkiye Bilim Akademisi Yayınları, Ankara.

Andreasyan, Hrant D, (1969). “ Balatlı Georg’a Göre Edirne Vakası”, *Tarih Dergisi*, C. 11, S. 15, s. 47-64.

Atçıl, Abdurrahman, (2019). *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Âlimler ve Sultanlar*, Klasik Yayınları, İstanbul.

Baltacı, Cahid. (1979), “ Kâdıasker Rûznameçeleri’nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. IV. S. 1 s. 55-100.

Beyazıt, Yasemin, (2014). *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK Yayınları, Ankara,

_____, (2013). “Efforts to Reform Entry Into The Ottoman İlmiye Career Towards The End Of The 16Th Century: The 1598 Ottoman İlmiye Kanûnnâme”, *Turcica*, Volume 44, 2013.

_____, (2013). “ Kazasker Ruznameçelerinde Tipoloji ve Yeterlilik”, *Özer Ergenç’e Armağan*, Ed: Ümit Tekin, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 97-112.

_____, (2009). “ Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıllar), *Belleten*, C. CLXXIII, S. 267, s. 423-442.

Bilgin, Arif, Yurdakul, İlhami, Kurt, İsmail, (2006). *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Kataloğu*, İsam Yayınları, İstanbul.

Bilgiz, Musa, (2014). “ Feyzullah Efendi’nin Şeyhülislam Çocukları: Fethullah Efendi, Murtaza Efendi ve Mustafa Efendi”, *Erzurumlu Şeyhülislam Feyzullah Efendi Sempozyumu*, Erzurum, s. 199-203.

Cengiz, Cihan, (2019). *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Mülazemet Sistemi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Yeniçağ Programı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Denizli.

Demirel, Tacettin, (2019). *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülazemet Sistemi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Yeniçağ Programı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.

Erünsal, İsmail, (1980). “ Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri”, İslam Medeniyeti Mecmuası, C. IV. S. III. S. 19-31.

Evsen, Esra, (2009). *Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sistemi (XVIII. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.

Faroqhi, Suraiya, (1973). “Social Mobility Among The Ottoman Ulema In The Late Sixteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, 4, s. 204-218.

Günay, Fatih, (2007).“Raşid Mehmet Efendi”, *TDVİA*, s. 463-465.

İlgürel, Mücteba, (1995). “ Elmas Mehmet Paşa”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul, s. 62-63.

İnalcık, Halil, (2015). “ Kazaskerlik Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, *Adalet Kitabı*, Ed: Bülent Arı- Selim Aslantaş, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

İpşirli, Mehmet, (1997). “ Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”, *Bellekten*, C. LXI, S. 232, s. 597-699.

_____, (1983).“ Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemetin Önemi ve Rumeli Kazaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 10-11, s. 221-231.

_____, (2006).“ Mülazemet”, *TDVİA*, C. 31, İstanbul, s. 537-539.

_____, (2010). “ Şeyhülislam”, *TDVİA*, C. 39, İstanbul, s. 91-96.

_____, (2005). “ Mirza Mustafa Efendi”, *TDVİA*, C. 30, İstanbul, s. 167-168.

_____, (1988). “ Ebezade Abdullah Efendi”, *TDVİA*, C. 1, s. 98.

_____, (2007). Paşmakçızade Ali Efendi”, *TDVİA*, C. 34, s. 185-186.

_____, (2006). “ Feyzullahefendizade Mustafa Efendi”, *TDVİA*, C. 31, İstanbul, s. 297-298.

_____, (1988). “ Osmanlı İlimiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 7-8, İstanbul, s. 273-285.

_____, (1995). “ Ebusaidzade Feyzullah Efendi”, *TDVİA*, C. 12, İstanbul, s. 526.

_____, (2005). “ Minkarizade Yahya Efendi”, *TDVİA*, C. 30, İstanbul, s. 114-115.

Kantemir, Dimitri, (1979). *Yükseliş ve Çöküş Tarihi I-III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Karahasanoğlu, Selim, (2005). “ Yanlış Zamanda Yanlış Adam: Feyzullah Efendi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, s. 843-847.

Keleş, Reyhan, (2015), “ Feyzullah Efendi’nin Amcazadesi ve Damadı: Dede Mehmet Efendi”, *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu*, Erzurum, s. 205-218.

Koca, Ferhat, (1995). “ Fetvahane”, *TDVİA*, C. 12, İstanbul, s. 496-500.

Kurtaran, Uğur, (2017). *Sultan II: Mustafa (1695-1703)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Küçükali, Murathan, (2019). *II. Mustafa Döneminde Ceyb-i Hümayun Hazinesi Masrafları*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Meservey, Sabra Follet, (1966). *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, Princeton University.

Nizri, Michael, (2014). *Ottoman High Politics and the Ulema Household*, Palgrave Macmillan Press, New York.

_____, (2010).“ The Memoirs of Şeyhülislam Feyzullah Efendi (1638-1703): Self, Family and Household”, *Mîzân: Studien zur Literatur in der İslamischen Welt (Many Ways of Speaking About the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian and Turkish (14th-20th)*, Ed: Ralf Elger and Yavuz Köse, Wiesbaden, s. 27-36.

Ortaylı, İlber, (1979-1980). “ 18. Yüzyılda İlmîye Sınıfının toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *OTDÜ Geliştirme Dergisi, Özel Sayı*, s. 155-159.

Öz, Mehmet, (2010). *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Özcan, Abdülkadir, (2018). *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları –III*, İsam Yayınları, İstanbul.

_____,(1993). “ Daltaban Mustafa Paşa”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul, s. 433-434.

_____, (1994). “ Edirne Vak'ası”, *TDVİA*, C. 10, İstanbul, s. 445-446.

Özcan, Tahsin, (2003). “İmam-ı Sultani Mehmet Efendi”, *TDVİA*, C. 28, İstanbul, s. 453-454.

Özdemir, Nutku, (1987). *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, TTK Yayınları, Ankara.

Sahillioğlu, Halil, (1988). “ Ruznamçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, s. 113-139.

Sevinç, Tahir, (2010). *1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul.

_____, (2017). “ II. Mustafa'nın İktidar Mücadelesi ve 1703 Edirne İsyanı ile Tahttan İndirilmesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.4, S. 9, s. 25-42.

_____, (2015). “ Feyzullah Efendi ve Edirne Vakası”, *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu*, Ed: Ömer Kara, Erzurum, s. 151-180.

Tayşi, Mehmet Seyhan, (1995). “ Feyzullah Efendi”, *TDVİA*, C. 12, İstanbul, s. 527-528.

Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, Çev: İbrahim Allahverdi, (2013). Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Türek, Ahmet, Derin, Fahri Çetin, (1969). “ Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, *Tarih Dergisi*, S. 23, s. 205-218.

_____, (1970). “ Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, *Tarih Dergisi*, S. 24, s. 69-92.

Unan, Fahri, (2003). *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK Yayınları, Ankara.

_____, (2000). “ Osmanlı Medreselerinde Ulemanın sosyal Tabanı ve İlmi Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.3, Ankara, s. 669-676.

Uzun, Mustafa İsmet, (1988). “Abdülbaki Arif Efendi”, *TDVİA*, C. 1, İstanbul, s.195-198.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (2014). *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____, (2011). *Osmanlı Tarihi C. III I. Kısım II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Anlaşmasına Kadar*, TTK Yayınları, Ankara.

_____, (1988). *Osmanlı Tarihi Cilt IV II. Kısım XVIII. Yüzyıl*, TTK Yayınları, Ankara.

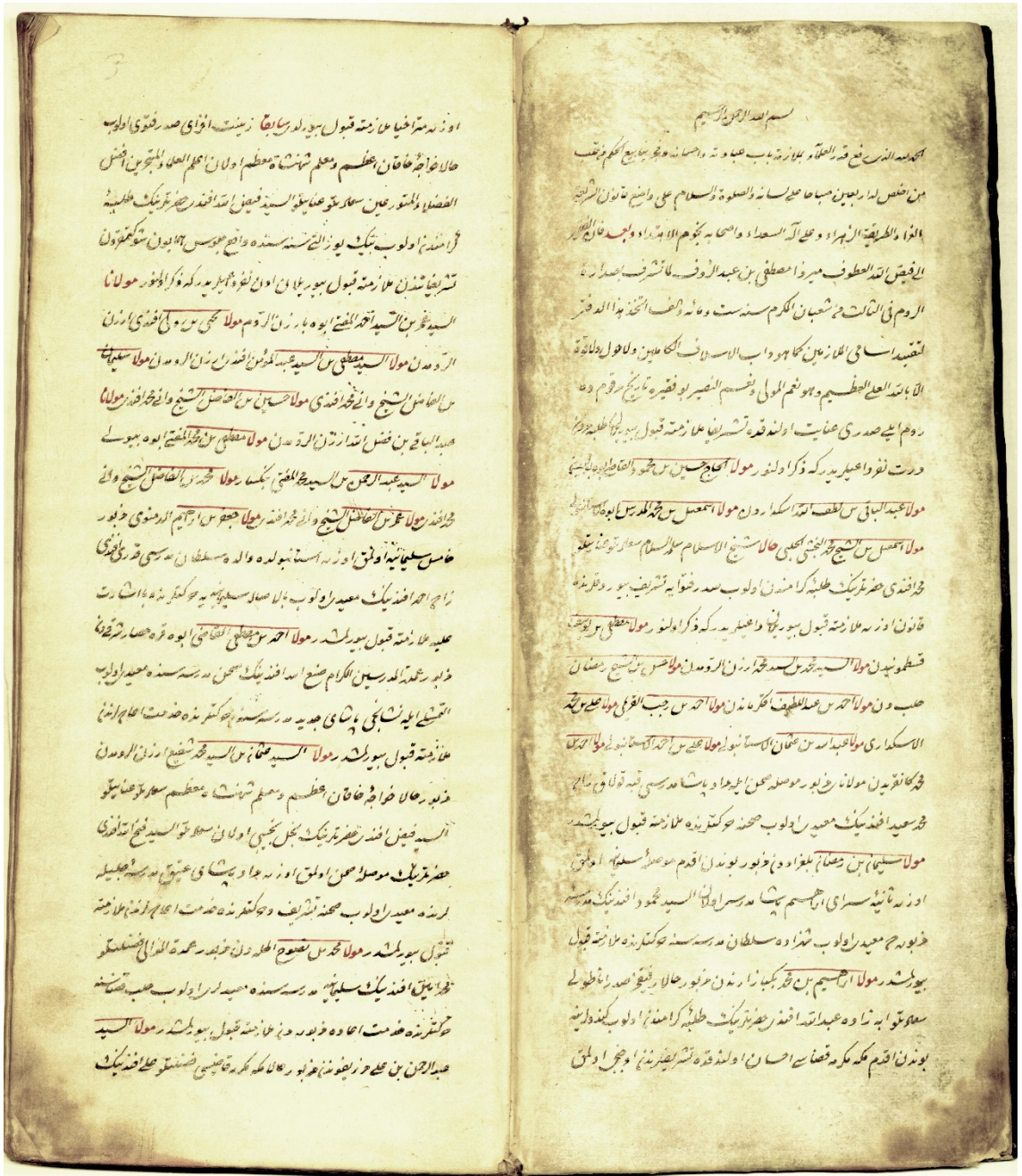
_____, (2011). *Osmanlı Tarihi C. IV I. Kısım Karlofça anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, TTK Yayınları, Ankara.

Yetkin, Hacer, (2009). *1217-1224 Tarihli Mülazemet Defteri ve Mülazemet Sistemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Zilfi, Madeline, (2008). *Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası*, Çev: Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Kitabevi, Ankara.

EKLER

Ek 1: MA RKR, 234/57, 2. (Mirza Mustafa Efendi'nin Defteri)

Ek 2: MA, RKR, 235/58, 2 (Ebezade Abdullah Efendi'nin Defteri)

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı: : Yunus KIRMACI
Doğum Yeri : Karayazı/ ERZURUM
Doğum Tarihi : 01.01.1987
E-Posta : yunuskrmaci@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Cumhuriyet Anadolu Lisesi
Lisans : Pamukkale Üniversitesi/ Tarih Bölümü
Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi/ Yeniçağ Tarihi
Yabancı Dil : İngilizce

ARAŞTIRMA ALANLARI: Osmanlı İlmiye Teşkilatı/ Mülazemet Sistemi